

**НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
“ІНСТИТУТ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ”**

На правах рукопису

ХАРЧУК Світлана Анатоліївна

УДК 331.526-058.243.4

**Зайнятість сільського населення як
передумова розвитку сільських
територій**

08.00.03 – економіка та управління національним господарством

ДИСЕРТАЦІЯ
на здобуття наукового ступеня кандидата
економічних наук

Науковий керівник:
САБЛУК Петро Трохимович
доктор економічних наук,
професор, академік НААН,
заслужений діяч науки і
техніки України

Київ – 2011

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЗАЙНЯТОСТІ ТА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	9
1.1. Зайнятість як об'єктивна необхідність розвитку сільських територій	9
1.2. Теоретико-методологічні підходи щодо формування та функціонування зайнятості сільського населення	22
1.3. Економічні та соціальні передумови забезпечення зайнятості на селі	31
Висновки до розділу 1	49
РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАЙНЯТОСТІ	51
2.1. Характеристика зайнятості сільських жителів	51
2.2. Соціальна облаштованість поселенської мережі та її вплив на зайнятість на селі	66
2.3. Структурні зрушення зайнятості в аграрній сфері та соціальний захист населення	79
Висновки до розділу 2	90
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ЕФЕКТИВНОГО ФОРМУВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ НА СЕЛІ ТА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	93
3.1. Організаційно-економічні та соціальні аспекти підвищення зайнятості	93
3.2. Розв'язання соціальних проблем на селі та розвитку сільських територій	118
3.3. Основні шляхи посилення мотивації зайнятості та соціального захисту сільського населення	133
Висновки до розділу 3	147
ВИСНОВКИ	151
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	155
ДОДАТКИ	178

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Значні зміни та активні соціальні процеси, що відбуваються, на селі вимагають формування нових соціальних відносин, головною діючою особою яких виступає селянин, як визначальний ресурс у виробництві.

У теперішніх умовах складної соціально-демографічної ситуації на селі, скорочення робочих місць у сільськогосподарському виробництві тощо його продуктивна зайнятість, яка реалізується у сфері трудової діяльності, є вирішальним фактором розв'язання нагальних проблем у галузі.

Питання зайнятості сільського населення, підвищення продуктивності праці та ефективності виробництва і на цій основі удосконалення економічних відносин з подальшою структурною перебудовою аграрного сектору, організаційних форм господарювання широко досліджували відомі вчені, зокрема: В. Г. Андрійчук, Д. П. Богиня, О. Г. Булавка, В. С. Дієсперов, С. М. Злупко, С. Г. Кафлевська, Ю. М. Краснов, Д. Ф. Крисанов, Г. І. Купалова, Е. М. Лібанова, М. Й. Малік, Л. І. Михайлова, О. І. Павлов, В. М. Петюх, І. В. Прокопа, П. Т. Саблук, В. М. Скупий, Л. О. Шепотько, О. Г. Шпикуляк, В. В. Юрчишин, К. І. Якуба та ін.

Проте в умовах тривалої кризи та відходу держави від належної фінансової допомоги селу стосовно розвитку сільських територій питання зайнятості сільського населення вимагають подальшого дослідження. Особливої уваги потребує вивчення напрямів формування та функціонування зайнятості на селі в контексті поліпшення демографічної ситуації, соціального захисту сільського населення, відновлення й розвитку соціальної інфраструктури села і сільських територій. Викладене і зумовлює актуальність теми дисертаційної роботи.

Необхідність успішного розв'язання проблем зайнятості сільського населення визначила мету, завдання і структурну побудову дисертаційної роботи, її наукове та практичне значення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконувалася в рамках наукових програм відділення соціально-економічних проблем розвитку сільських територій Національного наукового центру “Інститут аграрної економіки” за темою підпрограми “Розробка теоретико-методологічних основ розвитку аграрної та соціальної політики на етапі відродження сільського господарства” (номер державної реєстрації – 0102U000260), в межах якої автором обґрунтовано пропозиції щодо впровадження соціальної політики на сільських територіях.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є всебічне обґрунтування і поглиблення теоретико-методичних основ зайнятості населення на селі й розвитку сільських територій на основі комплексного аналізу сучасного стану зайнятості, застосування кластерних схем та опрацювання напрямів ефективного формування зайнятості сільського населення.

Для досягнення поставленої мети вирішувалися такі завдання: узагальнити теоретико-методичні основи формування і функціонування зайнятості на селі та розвитку сільських територій; здійснити аналіз і визначити економічні та соціальні передумови забезпечення зайнятості на селі; оцінити демографічну ситуацію в контексті соціального розвитку сільських територій, опрацювати стан та окреслити напрями їх поліпшення; обґрунтувати організаційно-економічні та соціальні аспекти підвищення зайнятості; розробити пропозиції щодо вирішення соціальних проблем та поліпшення зайнятості сільського населення; визначити шляхи активізації мотивації зайнятості та захисту сільського населення.

Об'єктом дослідження є процес формування та функціонування зайнятості сільського населення як передумови розвитку сільських територій.

Предмет дослідження – сукупність теоретичних, методичних і практичних засад формування зайнятості сільського населення.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою дисертаційного дослідження є сучасні теорії перехідної ринкової економіки, діалектичний метод пізнання й наукове узагальнення соціально-економічних явищ з точки зору удосконалення зайнятості сільського населення та вирішення проблем праці на селі.

Поставлені в дисертаційній роботі завдання зумовили використання наступних методів: монографічного – під час аналізу та опрацюванні теоретично-методичних основ зайнятості; визначені сутності категорій “зайнятість” і “безробіття”; законодавчо-нормативного, системно-структурного, абстрактно-логічного – у процесі дослідженні сучасного стану зайнятості на сільських територіях; визначення складових сільських територій; статистичного – при аналізі багаторічних статистичних даних у динаміці; порівняльного та групувань – для виявлення залежності зайнятості сільського населення від факторів, що на неї впливають; кореляційного і регресійного аналізу – під час при визначення шляхів удосконалення зайнятості, а також графічного – для наочного зображення схем взаємозв’язку і розвитку окремих процесів суб’єктів ринку.

За інформаційну базу слугували закони України, Укази Президента України, Постанови Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, офіційні дані Державного комітету статистики України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, дані статистичних щорічників й інформаційно-аналітичних бюлетенів і збірників, наукові праці вітчизняних та іноземних учених.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробці теоретико-методологічних основ зайнятості та розвитку сільських територій з метою створення належного життєздатного середовища, сприятливого для ведення конкурентоспроможного і вискоєфективного аграрного виробництва:

вперше:

– розроблено механізм соціально-економічної зайнятості сільського населення як передумови розвитку сільських територій на основі кластерного підходу, спрямованого на збільшення прибутковості, підвищення здатності до інновацій, і на цій, основі поліпшення ефективності виробництва підтримку й розвиток усіх суб'єктів господарювання, що будуть входити в кластерне об'єднання;

удосконалено:

– організаційно-економічний механізм трансформації зайнятості сільського населення в ринкових умовах за приватної власності на землю і засоби виробництва. Вони включають зайнятих: за видами діяльності, організаційно-правовими формами господарювання, соціальним статусом, соціально-демографічною ознакою, спеціальністю та іншими категорійними формами зайнятості;

– систему формування зайнятості сільського населення як передумову активізації зайнятості на селі, що включає стандартну і нестандартну її форми. Стандартна зайнятість підпорядковує в собі внутрішньогалузеву, міжгалузеву, міжсекторальну і диверсифікаційну зайнятість, а нестандартна – зайнятість в особистих селянських господарствах, вторинну, неповну, неформальну і міграційну зайнятість;

набули подальший розвиток:

– пропозиції стосовно вирішення економічних і соціальних завдань на державному рівні щодо підвищення зайнятості сільського населення. Ґрунтується на необхідності здійснення системи взаємоузгодження заходів виробничого, економічного, соціального, управлінського та іншого спрямування;

– організаційно-економічна модель регулювання зайнятості та соціального захисту сільського населення, як передумови розвитку сільських територій, відповідно до якого державна політика в інтересах зайнятості

повинна уособлювати законодавчо-організаційний підхід і бути зорієнтована на збереження функціонуючих і створення нових робочих місць;

– пропозиції щодо поліпшення соціального захисту населення через врегулювання законодавчої системи в контексті зайнятості відповідно до потреб аграрного сектору та обмеження міграційних процесів і стимулювання залучення у галузь робочої сили; соціальний захист усіх верств сільського населення.

Практичне значення одержаних результатів. Наукові результати, висновки та пропозиції, викладені у дисертаційній роботі, доведено до рівня методичних і практичних розробок, використання яких на практиці забезпечить вирішення проблем зайнятості на селі.

На прикладі Вінницької області запропоновані принципи оцінки впливу зайнятості сільського населення на економічну ефективність розвитку сільськогосподарського виробництва, як основи удосконалення зайнятості та розвитку сільських територій, дозволили запропонувати заходи щодо поліпшення планування та фінансування соціально-економічного розвитку сільських територій.

Рекомендації автора знайшли практичне використання при опрацюванні в ННЦ “Інститут аграрної економіки” проектів Паспорта сільського населеного пункту та Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року, а також у роботі Головного управління праці та соціального захисту населення Вінницької обласної державної адміністрації (довідки № 17-5/41 від 26.04.2011 р. і № 04-662 від 23.03.2011 р.). Результати дисертаційної роботи використано в навчальному процесі Вінницького інституту економіки Тернопільського національного економічного університету (довідка № 0130 від 30.11.2010 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є завершеним науковим дослідженням, виконаним самостійно автором відповідно до поставленої мети і завдання. Наукові результати, викладені в дисертаційній роботі та авторефераті належать автору особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційної роботи апробовані у доповідях і виступах на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: на Міжнародній науково-практичній конференції “Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании – 2006” (м. Одеса, 2006), Четвертій всеукраїнській науково-практичній конференції “Актуальні проблеми сучасної науки” (м. Київ, 2007), Науково-практичній конференції “Якість життя: проблеми, пріоритети і перспективи” (м. Донецьк, 2007), Всеукраїнському науково-практичному семінарі “Особливості реформування економіки України в умовах глобальної економічної кризи” (м. Вінниця, 2009), Міжнародній науково-практичній конференції з нагоди 15-річчя з дня створення Вінницького інституту економіки ТНЕУ “Місце та роль України в глобалізованому світі: економічні, політичні, культурні аспекти” (м. Вінниця, 2009), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в умовах економічної нестабільності” (м. Вінниця, 2010). Всеукраїнській науково-практичній конференції “Теорія та практика трансформаційних перетворень в економіці, політиці та культурі за умов розвитку глобалізаційних процесів” (м. Вінниця, 2011).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження опубліковано у 12 наукових працях загальним обсягом 3,8 друк. арк., у т.ч. 4 наукових статтях у фахових виданнях загальним обсягом 1,8 друк. арк., у т.ч. 8 одноосібних обсягом 2,0 друк. арк. у науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел. Основний зміст викладено на 154 сторінках друкованого тексту. Робота містить 9 рисунків на 9 сторінках, 18 таблиць на 18 сторінках, 6 додатків на 6 сторінках. Список використаних джерел налічує 242 найменування і розміщений на 23 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЗАЙНЯТОСТІ ТА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

1.1. Зайнятість як об'єктивна необхідність розвитку сільських територій

У сучасних умовах економічної кризи зайнятість населення набула особливого значення на державному, регіональному та місцевому рівнях.

Розвиток сільських територій розглядається як процес, спрямований, насамперед, на підвищення зайнятості та стабільне забезпечення збалансованого розвитку сільськогосподарського виробництва, системної соціально-економічної розбудови і на цій основі формування екологобезпечного середовища як гарантії надійного життєзабезпечення сільського населення.

Сільська територія – це історично сформована у законодавчо визначених межах системна сукупність, що поєднує в собі дві складові: організаційну і територіальну функціональну приналежність. До першої слід віднести сукупність сіл, хуторів, одноосібних поселень у тому чи іншому районі, області з їх поселенським потенціалом (громадою), до другої – виробництво сільськогосподарської продукції і сировини, їх переробку та реалізацію [107, с.125].

Тому під розвитком територій необхідно розуміти не лише збільшення виробництва та впровадження новітніх технологій, а й необхідність створення нових робочих місць у сільськогосподарському виробництві, у промисловій, соціальній та інших сферах діяльності на селі.

Проблема зайнятості та працевлаштування на селі на сьогодні є однією з актуальних. Зайнятість – це складна і досить багатогранна соціально-економічна категорія, яка відображає глобальний загальнолюдський характер і є необхідною в будь-якій галузі національного господарства умовою

реалізації робочої сили. Саме через зайнятість людина отримує можливість до самовираження і на цій основі задоволення своїх матеріальних і духовних потреб.

Таким чином, зайнятість, як соціальна категорія, відображає сутність економічної діяльності людини, а через її дохід, який вона отримує за свою працю, вона пов'язує її з продуктивними силами та виробничими відносинами суспільства. При цьому ціна робочої сили (заробітна плата), як основний регулятор цих взаємозв'язків повинна гнучко реагувати на потреби ринку залежно від попиту та пропозиції. Тому загалом ця категорія є узагальненою характеристикою суспільства в досягненні ним рівня економічного розвитку.

Зайнятість населення постійно виступала предметом поглибленої уваги з боку багатьох дослідників, починаючи ще з неокласиків. Зокрема, Дж. Перрі, Р. Холл, М. Фелдстайн та інші представники цієї школи, досліджуючи зайнятість як складову ринку праці, були прибічниками теорії, за якою вважалося, що ринок праці, як і всі інші ринки, діє на основі цінової рівноваги. При цьому виключається економічна категорія безробіття. Тобто в неокласичній концепції рівновага на ринку праці відповідає повній (ефективній) зайнятості, а категорія "безробіття" залишається поза її увагою [140, с. 320].

На відміну від неокласиків, кейнсіанці й монетаристи розглядають ринок праці та зайнятості як явище постійної і фундаментальної рівноваги. Автором означеної моделі ринку праці є Дж. М. Кейнс. Згідно з концепцією Кейнса, високого безробіття як результату тривалих економічних криз не має і не може бути за умови, якщо існує активна політика регулювання сукупного попиту, яку здійснює держава. Безробіття як такого не має бути, якщо держава здійснює політику регулювання сукупного попиту. Ця теза ніколи не визнавалася класиками [83, с. 587].

На противагу кейнсіанській концепції представники школи монетаристів (перш за все М. Фрідмен) сформулювали свою теорію

безробіття, виходячи з жорсткої структури цін на робочу силу. Фрідмен стверджує, що рівноваги на ринку праці можна досягти лише при вільній конкуренції без втручання держави і профспілок. На його думку, врівноваженню ринку більшою мірою сприяють інструменти грошово-кредитної політики. Монетаристи використовують поняття “природного” рівня безробіття, як певну межу нарощування попиту на робочу силу, за якою далі його збільшення стимулюватиме підвищення цін [205, с. 318].

Вагомий внесок у розвиток теорії зайнятості та праці внесли вітчизняні вчені: Д. Богиня, О. Булавка, Г. Купалова, Е. Лібанова, В. Онікієнко, С. Пирожков, А. Панкратов, І. Прокопа, В. Петюх, В. Сташенко, Л. Шепотько, В. Юрчишин, К. Якуба та ін.

Проблеми зайнятості вони розглядають з різних теоретично-методологічних позицій. Зокрема, В. Петюх погляди на її вирішення об'єднує наступним чином: зайнятість працездатного населення (трудових ресурсів); зайнятість економічно активного населення (робочої сили); зайнятість населення на ринку праці, тобто зайнятість найманою працею [143, с. 120].

Деякі з вищезгаданих авторів, ототожнюючи зайнятість із працею, розглядають першу категорію в контексті використання трудових ресурсів і трактують її як діяльність, пов'язану із задоволенням особистих та суспільних потреб, що забезпечує заробіток або трудовий дохід.

При цьому визнається, що зайнятість – це діяльність не лише в сільськогосподарських підприємствах, а й в фермерських особистих формах господарювання. Вона базується як право вільного володіння здатністю до праці на праві власності на засоби виробництва.

Проте, на нашу думку, повністю погодитися з таким трактуванням не видається правильним. Категорія “зайнятість” це далеко не синонім категорії “праця”. Оскільки вона характеризує і суспільні відносини, особливо стосовно включення робітника в конкретну кооперацію праці на визначеному робочому місці, тобто вона не може бути лише діяльністю.

Трудова діяльність – це, передусім, процес праці, тоді як зайнятість – це стан включеного в те чи інше виробництво або виключеного з виробничого процесу праці працівника.

У цивілізованому світовому ринку праці, до якого намагається наблизитися Україна, зайнятість формується під впливом його кон'юнктури, співвідношення попиту і пропозиції робочої сили.

З огляду на це цінним з нашої точки зору є визначення сутності зайнятості, наведене М. Долішнім і С. Злупком. На їх думку, “зайнятість – це система соціально-економічних суспільних відносин, пов'язаних із залученням у виробництво працездатного населення на основі попиту і пропозиції робочої сили, конкуренції та врахування особистих інтересів кожної людини, її соціальної захищеності” [192, с. 127].

Частково погоджуючись з твердженням згаданих авторів, спробуємо викласти певне бачення щодо її трактування. На нашу думку, зайнятість – це безумовно процес залучення робочої сили у виробництво матеріальних благ і послуг з метою одержання особистого доходу у грошовій чи уречевленій формі та задоволення суспільних потреб на ринку праці.

Проте оскільки процес зайнятості відбувається на основі попиту та пропозиції в робочій силі, то треба враховувати, що у взаємовідносинах власника робочої сили і роботодавця головне значення мають особисті інтереси першого. Відтак зайнятість має синтезувати сукупність відносин працівника у суспільному виробництві, але з точки зору його включення в суспільно корисну працю. Вона буде показувати, наскільки працездатна особа забезпечена робочим місцем у системі кооперації суспільної праці та відповідає рівню реалізації його права на працю.

Разом із тим, за призначенням розрізняють різні форми зайнятості: правову, демографічну, економічну, соціальну, психофізичну та ін. При цьому з правової точки зору її слід розглядати як право кожної працездатної особи на добровільну реалізацію своїх можливостей на працю й одержання за це відповідної грошової та матеріальної винагороди.

Але ж враховуючи принцип добровільності праці, зайнятість у ринковій економіці означає не максимальне, а потенційно-можливе залучення працездатного населення до роботи.

Зайнятість за демографічною ознакою – це право різних верств населення – підлітків у межах 10–16 років, молоді віком 17–28 років, а також працездатних осіб – 17–60 (55) років та пенсійного віку – 60 (55) років на участь у процесі суспільно-корисної діяльності за певну винагороду.

З економічних позицій реалізації права зайнятого – це діяльність працездатного населення по створенню максимально необхідного суспільству продукту або національного доходу з найменшими затратами праці. Вона характеризує економічний потенціал суспільства, рівень і якість життя населення в цілому та разом із тим добробут окремих громадян. Зайнятість соціального спрямування відображає потреби людей не лише в заробітках, а й у самореалізації за психофізичною потребою – за свою діяльність мати достатню винагороду для збереження через суспільно корисну діяльність психологічного та фізичного здоров'я. Таким чином, тісний і результативний їх зв'язок має відбуватися не лише через виробничі, а й соціальні процеси.

Досліджуючи форми зайнятості у суспільному виробництві, Г. Климко, розглядає такі її форми: наймана праця за трудовою угодою в державному секторі, на об'єктах колективної або приватної власності без права розпоряджатися майном; праця на означених об'єктах, де робітник є їх співвласником; особиста праця власника засобів виробництва, коли він є водночас власником і працівником; робота на орендованих засобах виробництва; робота на спільних підприємствах тощо [86, с. 319].

Крім цього, нині економісти в економічній теорії і практиці виділяють ще такі види зайнятості, як повна раціональна, ефективна й оптимальна. Повна зайнятість – це надання суспільством усьому працездатному населенню можливості займатися суспільно корисною працею, на основі якої відбувається індивідуальне (у межах сім'ї) і колективне (за участю

підприємств, фірм, компаній, держави) перетворення робочої сили й задоволення всієї сукупності потреб.

Раціональна зайнятість урахує доцільність перерозподілу та використання трудових ресурсів. Вона не завжди буває ефективною, оскільки здійснюється з метою поліпшення статево-вікової зайнятості, залучення до трудової діяльності працездатного населення окремих регіонів. Ефективна зайнятість здійснюється відповідно до вимог інтенсивного типу перетворення та критеріїв економічної доцільності й соціальної результативності. Вона зорієнтована на скорочення обсягів ручної, неprestижної та важкої праці. Оптимальна зайнятість – наявність у кожного громадянина можливості брати участь у соціально корисній праці відповідно до своїх здібностей і потреб [57, с. 533].

Аналізуючи вищеозначені форми зайнятості за сферами прикладання праці, слід враховувати, що органи статистики, відповідно до джерел отримання інформації, кількість зайнятого населення розподіляють лише на три основні категорії:

- кількість найманих працівників підприємств, установ, організацій (охоплюють усіх зайнятих – постійних та тимчасових робітників, крім зайнятих за сумісництвом та іноземців за основним місцем роботи і які уклали трудову угоду та працюють на визначеній території);

- особи, зайняті трудовою діяльністю, що працюють за наймом в окремих громадян і офіційно оформили трудові відносини з роботодавцем або працюють за усною домовленістю;

- самозайняті, або окремо працюючі в особистих селянських господарствах з метою реалізації виробленої продукції, для власного її споживання, незалежно від того, зареєстровані вони чи ні. Для кількісної характеристики зайнятості залучають дані про чисельність зайнятого населення за вище наведеними категоріями [56, с.7].

До зайнятого населення відносять осіб працездатного віку і старше та підлітків, які протягом року були постійно або частково зайняті економічною

діяльністю і працювали за наймом на умовах повного (неповного) робочого дня (тижня), місяця, а також осіб, які самостійно забезпечували себе роботою, включаючи підприємців, безкоштовно працюючих членів їх сімей та ін.

Кількісна характеристика зайнятого населення не враховує: учнів працездатного віку, які навчаються з відривом від виробництва; військових строкової служби та жінок, які перебувають у відпустці у зв'язку з вагітністю, пологами і для догляду за дитиною.

Згідно з концепцією Міжнародної організації праці (МОП) населення країни розподіляється на три взаємовиключні категорії: зайняті, безробітні, економічно неактивні (поза робочою силою).

Виходячи з перелічених категорій зайнятості, на основі узагальнення різних наукових поглядів щодо її сутності нами удосконалено теоретико-методологічні основи зайнятого населення, що проживає на сільських територіях. З цією метою було розроблено класифікацію зайнятості сільського населення (рис. 1.1).

Зайнятих на сільських територіях умовно поділено на дві категорії: до першої віднесено безпосередньо працюючих в сільському господарстві і проживаючих на селі, до другої – працівників обслуговуючої інфраструктури сільських територій.

До першої групи віднесено працюючих за наймом на підприємствах, організаціях та установах АПК незалежно від форм власності (державна, кооперативна, особиста, колективна зайнятість). Сюди також віднесено обраних, призначених або затверджених керівників і спеціалістів (менеджерів) в органах та організаціях агропромислового комплексу України. До цієї категорії включено також науково-педагогічних і професійних фахівців (з профпідготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації).

Рис. 1.1. Класифікація зайнятих суспільно корисною діяльністю

За організаційно-правовими формами господарювання зайнятих розподілено на працюючих: в особистих селянських господарствах; фермерських господарствах; приватних підприємствах; корпоративних підприємствах і структурах; виробничих та обслуговуючих кооперативах.

До групи за соціальним статусом зайнятості віднесено: роботодавців; працюючих за наймом в окремих громадян; працюючі як члени селянської сім'ї; самозайняті в особистих господарствах населення.

За соціальною-демографічною ознакою до зайнятих віднесено підлітків, молодь, працездатних і пенсіонерів.

Найбільша група, яка об'єднує працюючих за спеціальністю в сільському господарстві, його обслуговуванні та соціальній сфері: у рослинництві; тваринництві; спеціалісти сільського господарства, механізатори (трактористи-машиністи, водії, оператори доїльних установок, пташниці, телятники, слюсарі майстерень, ферм тощо); працівники переробних галузей. До працівників обслуговуючої мікроструктури на сільській території нами віднесено: вчителів, лікарів, культпрацівників, працівників торгівлі та громадського харчування.

Інші форми зайнятості: працюючі за наймом у містах і за кордоном; військовослужбовців строкової та контрактної служби, служителі й наймані працівники релігійних установ та ін.

Як офіційне визнання зайнятості чисельність безробітних громадян протягом року, зареєстрованих у центрі зайнятості, та рівень зареєстрованого безробіття визначаються як відношення (у відсотках) чисельності зареєстрованих безробітних до середньорічної кількості населення працездатного віку на тій чи іншій території.

Дослідники виділяють три види безробіття: фрикційне, структурне і циклічне. Фрикційне – тимчасове безробіття, пов'язане з добровільним переходом працівника з одного місця роботи на інше; структурне – спричинене змінами в структурі попиту і технології виробництва, що, у свою чергу, зумовлює появу нових професій, внаслідок чого працівники, які не

опанували таких професій, звільняються і змушені перекваліфікуватися; циклічне – зумовлене циклічними спадами виробництва Рівень структурного й фрикційного безробіття разом формує природний рівень безробіття [59, с. 511, 851, 881].

У країнах, де економіка ґрунтується на ринкових засадах природне безробіття є невід’ємною складовою життєдіяльності людей. Воно не фіксується на рівні держави і визначається при введенні прожиткового мінімуму і мінімальної заробітної плати. Наприклад, у 60-х роках минулого століття вважалося, що природний рівень безробіття повинен становити не більше 4%.

На сьогодні у Європейських країнах він коливається від 3 до 7%, при цьому у розвинених країнах, в яких і так досить високий рівень життя постійно зростає

Для України з розбалансованою системою господарювання природний рівень безробіття, який може витримати національна економіка, можливий в межах 2–5%.

Таким чином, безробіття є характерною рисою ринкової економіки, при цьому повна зайнятість неможлива в умовах ринкового господарювання. Її відсутність допускає наявність безробіття, але в межах природної норми. Тому вчені-економісти вважають безробіття абсолютно неминучим, а допустимий його рівень повинен дорівнювати, як уже відмічалось, сумі фрикційного та структурного безробіття.

Важливою сферою продуктивного використання робочої сили, що вивільняється із суспільного виробництва, є самостійна зайнятість. В Україні самозайнятість в основному зосереджена у неформальному секторі економіки – особистих селянських господарствах.

Слід зазначити, що в умовах переходу до ринкових відносин формуванню самозайнятості передували – створення приватної власності; урізноманітнення форм господарювання; надання робочій силі статусу товару, створення нових видів зайнятості тощо.

Сільськогосподарський сектор з точки зору самостійної трудової діяльності є найбільш інтенсивним, де порівняно з промисловістю, будівництвом, транспортом вона набула поширення.

Висловлюється думка, що самозайнятість ще не використала своїх можливостей і її частка ще не визначена. Для України як аграрної держави за сучасної фінансової кризи актуальним залишається її тенденція.

Самозайнятість як потенційно важливий нині засіб запобігання та зменшення рівня безробіття, потребує більш детального розгляду її соціально-економічної сутності, місця і ролі у суспільному поділі праці. Варто наголосити, що ця категорія широко використовується наукою і практикою, проте юридично не визначена і не набула єдиного трактування. Зокрема, проводячи межу між найманими працівниками та працівниками сектору самозайнятості фахівці по-різному визначають цю категорію.

Вище наведені визначення досліджуваної нами категорії можна об'єднати у дві групи. Перша група, представниками якої є О. Дем'янчук, Е. Лібанова, О. Позняк трактують її як економічну трудову діяльність. Самозайнятими вважаються ті, хто працює на власний кошт, самостійно організовує свою роботу, володіє засобами виробництва, несе відповідальність за вироблену продукцію (якість, ціну, збут) і сам її реалізує. До другої групи включено визначення самозайнятості, яке належить Л. Безтелесній та О. Кільницькій, що розкривають соціально-економічну сутність самозайнятості через визначення категорій осіб, які за соціальним статусом входять до цього сектору (табл. 1.1).

Із порівняльних характеристик зазначеної категорії можна дійти висновку, що самозайняті – це працюючі не за наймом особи, або такі, які не мають укладеного трудового договору чи домовленості з керівництвом підприємства, установою, організацією, власником підприємства чи фізичною особою про умови діяльності та оплати праці.

Трактування сутності самозайнятості різними авторами*

Визначення самозайнятості	Автор
<p>Самозайнятість є соціально-економічним процесом, заснованим на суспільно корисній, за власні кошти організованій трудовій діяльності, внаслідок якої створюються нові робочі місця (для власника та найманих працівників), формуються певні соціально-трудова відносини, в межах яких роботодавець одержує дохід у натуральній чи грошовій формі, а найманий працівник – відповідну винагороду за результати праці</p>	Дем'янчук О. [44]
<p>Від самого початку економічних трансформацій самозайнятість асоціюється з активністю населення, відмовою від патерналізму в суспільних відносинах, зниженням безробіття. Створення робочого місця в цій сфері ринку праці потребує мінімальних витрат, прибутки швидко виправдовують витрати.</p> <p>Відповідно позитивні наслідки самозайнятості виявляються головним чином у соціальній сфері – за допомогою самозайнятості можна вирішувати проблеми безробіття, але принципово неможливо вирішувати проблеми економічного зростання</p>	Лібанова Е., Баланда А. [101]
<p>Самозайнятість у вузькому тлумаченні терміна, або індивідуальна зайнятість, визначається як діяльність, що зазвичай, приносить дохід у грошовій або натуральній формі і проводиться суб'єктом індивідуально</p>	Позняк О. [144]
<p>Самозайнятість є цілісною системою, яка формується під дією різноманітних соціально-економічних, організаційних, нормативно-правових, технологічних інформаційних, екологічних, демографічних і психологічних чинників. Найістотнішими факторами, які визначають характер і величину обсягів самозайнятості, є: рівень безробіття, розмір заробітної плати працівників сільськогосподарських підприємств та частка зайнятих у галузі. Самостійна зайнятість стає основною сферою трудової діяльності селян не тільки внаслідок відсутності робочих місць, а й через низький рівень заробітної плати у галузі</p>	Кільницька О. [85]
<p>У вузькому розумінні самозайнятість – це діяльність, що зазвичай приносить дохід у грошовій або натуральній формі і проводиться суб'єктом індивідуально. У широкому розумінні під самозайнятстю вважають індивідуальну зайнятість та суміжний з нею різновид зайнятості – діяльність, що пов'язана з докладанням праці на мікропідприємствах (з чисельністю зайнятих до 5 осіб)</p>	Безтелесна Л., Юрчик Г. [14]

* Сформовано автором.

Враховуючи термінологію Державного комітету статистики України, що розроблена відповідно до рекомендацій та стандартів МОП, нами

запропоновано власні підходи стосовно категорії самозайнятих в аграрній сфері, які повинні відповідати таким їй соціальним статусам:

– роботодавці – це особи, які мають власні ділянки землі та здійснюють господарську діяльність самостійно або з одним чи кількома партнерами із власним сімейним підприємством (фермою) з обов’язковим використанням праці найманих працівників;

– зайняті індивідуальною самостійною трудовою діяльністю – особи, які здійснюють трудову діяльність в аграрному секторі на самостійній основі (без залучення найманих працівників);

– безкоштовно працюючі в аграрній сфері – члени сім’ї, які працюють без оплати у власному сімейному господарстві чи на підприємстві, що очолює родич, який проживає у тому ж домашньому господарстві.

Синтезуючи їх в єдине ціле для формування загального розуміння поняття самозайнятості на основі логічного аналізу можна виділити окремі основні характеристики та складові елементи.

Ученими з’ясовано, що самозайнятість в аграрному секторі – це: частина підприємництва, що гармонійно поєднує в одній особі інтереси власника-підприємця та працівника. При цьому підприємництво – це вид трудової діяльності, який ґрунтується на концепції, що одночасно об’єднує в одній особі підприємця-роботодавця і працівника; засіб протидії наслідкам надмірного укрупнення виробництва.

У ринковій економіці важливе місце відводиться малим підприємствам, які протистоять монополіям, стримують зростання цін, насичують ринок товарами та послугами, сприяють активізації зайнятості населення та підвищенню конкурентоспроможності робочої сили; своєрідне суспільно-економічне явище, що поглинає надлишок робочої сили на ринку праці.

Збільшення частки самостійної зайнятості населення можливе при демографічному зростанні, прискоренні темпів росту робочої сили, високому рівні безробіття, збільшенні загальної зайнятості у сільському господарстві та сфері послуг, які є інтенсивними секторами для цього виду трудової

діяльності; нестандартна (нетрадиційна) форма трудової участі, яка розширює можливості отримання роботи для осіб, вивільнених із сфери суспільного виробництва, і дає можливість задовольнити потреби окремих категорій працівників у гнучкій організації праці, поєднувати основну роботу з виконанням інших трудових чи соціальних обов'язків; повна реалізація приватної власності на засоби виробництва, предмети та продукти праці; отримання доходу за прикладену працю, який складається з прибутку на вкладений капітал і працю, ділові й організаційні здібності та спроможність ризикувати [177, с. 129].

Як на нашу думку, самозайнятість – це соціально-економічне явище, засноване виключно на індивідуальній самостійній трудовій діяльності безпосередньо власника виробництва по створенню робочих місць для себе та осіб його родини з метою організації виробництва та доступу до конкурентноспроможних ринків постачання і збуту продукції. Тобто категорія самостійно зайнятих формується з працюючих не за наймом осіб, з роботодавців та працюючих членів його сім'ї і відповідає наступній меті:

- здійснення самостійної економічної діяльності, заснованої на приватній праці;
- гнучка форма трудової участі, заснованої на принципах підприємництва;
- формування прибутку відповідно до викладеного капіталу і праці залежно від ділових й організаційних здібностей та здатності ризикувати.

1.2. Теоретико-методологічні підходи щодо формування та функціонування зайнятості сільського населення

Процес трансформації зайнятості, зумовлений загальним і галузевим поділом праці, по-різному проявлявся у колишній плановій системі й нині знаходить свій прояв у ринковій економіці. У плановій економіці трансформація залежала в основному від галузевого розвитку

сільськогосподарських підприємств, тоді як ринкова модель кардинально змінила цей принцип.

В умовах ринку трансформація зайнятості відбувається за принципом її попиту і пропозиції. Як споживчий попит на робочу силу, так і її пропозиція базуються на постійному зростанні доходів, які стають відправним пунктом і головним постійним мотиваційним механізмом поліпшення зайнятості сільського населення.

Сьогодні при значному скороченні зайнятості для її підвищення і на цій основі зростання продуктивності праці в сільському господарстві необхідно створювати нові робочі місця, насамперед у матеріальному виробництві (рослинництво, льонарство, хмелярство, овочівництво та ін., тваринництві – м'ясо-молочне виробництво), а також зберіганні та транспортуванні, заготівлі та збуту сільськогосподарської продукції і сировини, будівництві, несільськогосподарських видах діяльності, пов'язаних із соціальною сферою села.

Перераховані вище зміни в структурі зайнятості сільського населення відповідають стандартним формам її трансформації і диверсифікації, під якими розуміємо процеси, що відбуваються в системі формальної (основної) зайнятості, яка регулюється Кодексом законів про працю та іншими чинними нормативно-правовими актами про працю.

Проте прийнята на першому етапі ринкових реформ стратегія так званого вільного ринку з його інструментами – лібералізацією цін і “дикою” приватизацією, не створили сприятливих умов для цивілізованої ринкової трансформації зайнятості на селі.

Єдиним умовно позитивним напрямом трансформації зайнятості став розвиток середнього, малого та неформального бізнесу. Проте і вони поступово почали орієнтуватися лише на торгово-посередницьку діяльність, що завдає шкоди виробничому напрямку. Звільнена із виробництва частина сільського населення, не долучившись до фермерства і “човникового”

бізнесу, змушена повністю переорієнтуватися на особисті і селянські господарства та неформальну вторинну і неповну зайнятість (рис. 1.2).

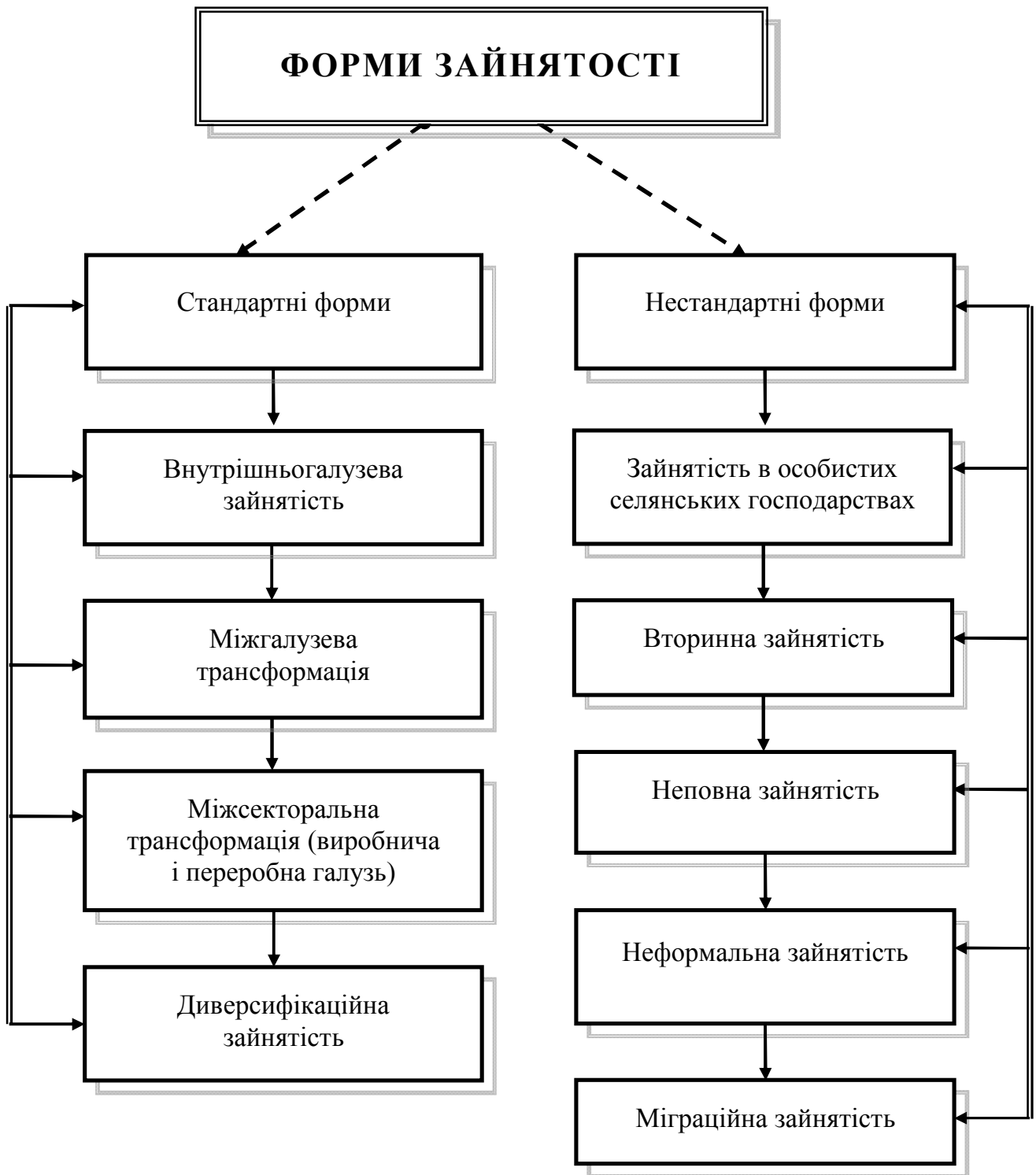

Рис. 1.2. Система формування зайнятості сільського населення на сучасному етапі*

* Розроблено автором.

Аналіз світового досвіду ринкової трансформації зайнятості сільського населення розвинутих країн, де домінують різні моделі розвитку сільського

господарства, засвідчує, що вони були засновані на трудозбереженні, переважно на землезберігаючих технологіях.

Тоді як в аграрній сфері України найтиповішими її формами є:

- аграрна, що характеризується абсолютним переважанням сільськогосподарської зайнятості;
- агроіндустріальна – крім зайнятості в сільському господарстві, добре розвинута несільськогосподарська діяльність;
- індустріально-аграрна, з переважанням зайнятості населення за межами сільськогосподарського виробництва.

Дослідження показали, що вітчизняна ринкова трансформація зайнятості на селі, як процес, має поки що лише депресивні і кризові аспекти внаслідок чого тривають процеси подальшого скорочення робочих місць і занепаду сільських територій.

Означене зумовлює пошук науково-методичних підходів та організаційно-економічних і правових механізмів, які б забезпечували можливість максимальної нейтралізації негативних процесів і створення оптимальних умов для отримання необхідного соціального ефекту. Це обґрунтовує необхідність пошуку нових методичних підходів до оцінки результативності моделей трансформації зайнятості.

В економічній літературі нині зустрічаються різні підходи до оцінки трансформації зайнятості, що ґрунтується на досвіді та моделях країн Європейського Союзу. Але в умовах України вони, як правило, не спрацьовують. Тому при аналізі галузевого попиту на робочу силу найбільшу увагу привертають методичні підходи до оцінки структурних зрушень у зайнятості та використанні трудових ресурсів, що розглядаються нами.

Під структурними зрушеннями в зайнятості розуміємо ступінь наближення (віддалення) фактичної їх структури до нормативної (оптимальної, еталонної).

Для умов перехідного періоду до ринку вибір нормативної та інших форм зайнятості ускладнюється кризовою ситуацією в аграрній економіці, особливо в АПК. Тому було сформульовано окремі критерії та методичні підходи до цієї процедури з виділенням основних ознак, що характеризують її трансформацію, і використано під час аналізу стану зайнятості та динаміки зрушень у галузевій і професійній структурі зайнятого населення сільського господарства (рис. 1.3).

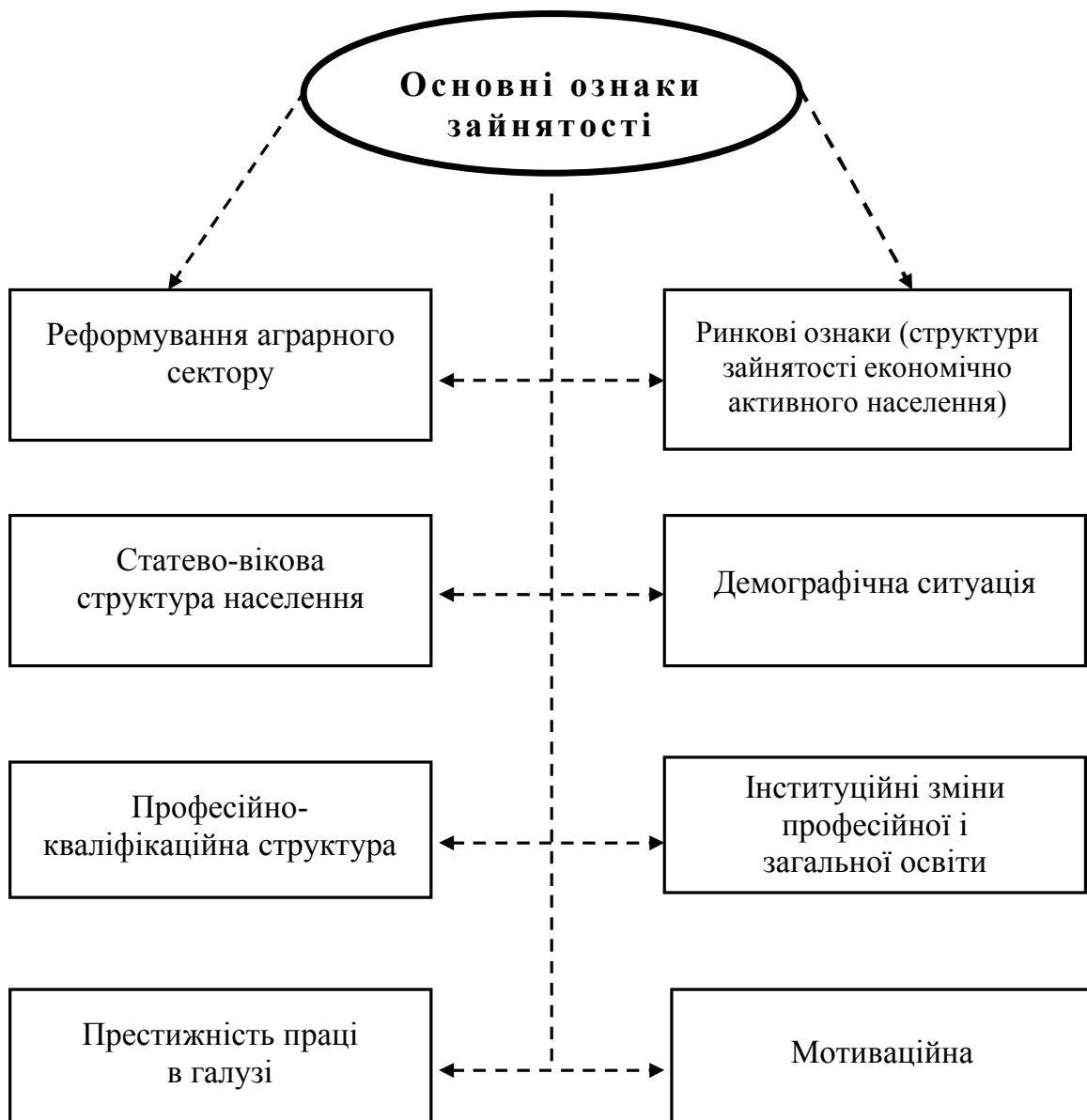

Рис. 1.3. Схема основних ознак зайнятості в сільському господарстві*

* Розроблено автором.

На початку 2010 року рівень офіційно зареєстрованого безробіття в Україні становив 9,6% від усього працездатного населення країни (1,9 млн осіб). За статистичними даними цей показник порівняно з 2008 роком збільшився на 2,7 відсоткових пункти (0,5 млн осіб).

Останніми роками спостерігаються процеси поліпшення зайнятості та зниження рівня безробіття, проте ситуація залишається складною. Причиною такого становища, як показує аналіз, є дестабілізаційні процеси в економіці галузі, які у свою чергу ведуть до руйнації ринку праці та дисбалансу у співвідношенні попиту та пропозиції робочої сили. Наведене свідчить про відсутність стратегії запобігання негативним соціально-економічним явищам.

Системна криза на селі, що виявилася в глибокому і тривалому спаді аграрного виробництва, спричинила значне скорочення попиту на працю, насамперед в його базових галузях, зумовивши масштабні різноманітні нестандартні форми трансформації зайнятості та виникнення безробіття в сільській місцевості.

Зрушення в зайнятості сільського населення, зумовлені диверсифікацією агропромислового виробництва, яка разом із позитивними тенденціями, несе в собі ряд загроз: збільшення загального безробіття, натуралізація сільського господарства, зниження доходів сільського населення. Зайнятість у сільському господарстві скорочується із підвищенням продуктивності праці та переходом до трудозберігаючих технологій.

У цих складних умовах першими були зруйновані великотоварні підгалузі сільського господарства, що, на переконання вчених і практиків, неприпустимо.

Рівень зайнятості на селі має підвищуватися не лише за рахунок виробничої, а й невиробничої сфери. При цьому невиробнича діяльність повинна розвиватися значно швидшими темпами.

В умовах надходження в сільське господарство великого капіталу створюються умови щодо інтенсифікації процесу трансформації зайнятості.

Це дозволяє додати їм потрібний вектор розвитку з метою пошуку і залучення ефективних моделей та підвищення якості робочої сили. У міру виходу на процеси стійкого розвитку галузі нестандартні форми зайнятості мають бути скорочені. Отже, виникає проблема вибору оптимального варіанта її трансформації, що забезпечить, з одного боку, необхідні темпи підвищення продуктивності праці в АПК, а з іншого – стабільного стимулювання зайнятості несільськогосподарських видів діяльності сільського населення. Зрушення у зайнятості сільського населення мають забезпечуватися за допомогою ринкових механізмів. Проте поки позитивні зміни неможливі, якщо не будуть вироблені чіткі правила державної підтримки галузі.

Ринкова трансформація зайнятості населення в сільській місцевості можлива за умови розв'язання комплексу складних соціально-економічних проблем. Проведений аналіз показав, що значні інвестиційні вливання в АПК дозволили б поліпшити загальну ситуацію із зайнятістю та різко підвищити якісні характеристики робочої сили за рахунок сільської молоді. Тобто, нестача робочих місць на селі може бути відносно швидко подолана передусім за рахунок інвестицій, переорієнтування зайнятості в агрохолдингах та їх залучення до соціального розвитку сільських територій. Скорочення в них участі у господарюванні працездатного населення, особливо молодих кваліфікованих кадрів, зумовлює невідповідність формування якісних параметрів робочої сили та ринку праці на селі.

Подальша ринкова трансформація зайнятості та збільшення обсягу інвестицій в АПК переконує, що найпотужнішим імпульсом для розширення зайнятості населення в агрохолдингових структурах буде розвиток виробничої та соціальної сфери обслуговування.

Серед стратегічних напрямів трансформації зайнятості безпосередньо у сільському господарстві слід виділити цілеспрямоване формування системи робочих місць, особливо в технологічно замкнених сегментах сільської

економіки, пов'язаних із розвитком тваринництва, кормовиробництва та інших галузей.

Відновлення колишніх і створення на прогресивній основі тваринницьких ферм та комплексів за новітніми технологіями обслуговування поголів'я тварин і птиці, вирощування кормових культур та виробництво одержання кормів, догляду, особливо в зимовий період, потребуватиме значної робочої сили.

За розрахунками, створення нових з урахуванням науково обґрунтованих обсягів виробництва тваринницьких комплексів дасть змогу збільшити кількість робочих місць та підвищити рівень зайнятості населення не менш як у 2–3 рази.

Аналіз свідчить, що поряд із вищезазначеним необхідно також побудувати безпосередньо в сировинних зонах м'ясопереробні та молокозаводи, масло- і сирозаводи, цукроварні, олійні комбінати, підприємства з переробки овочів і фруктів та ін.

За більш поглибленим аналізом та оцінками учених-технологів переробна інфраструктура агропромислового комплексу потребує робочої сили у великих обсягах і може ліквідувати безробіття на селі. У цьому контексті слід зосередити також увагу на підвищенні рівня механізації та індустріалізації галузі.

Перехід на прогресивні технології виробництва та створення сервісної служби технологічного обслуговування дасть змогу деякою мірою ліквідувати надлишок робочої сили й забезпечити сільське населення новими робочими місцями.

Таким чином, економічними передумовами подолання безробіття та забезпечення зайнятості на селі слід вважати: поступове, але неухильне відновлення ще не до кінця зруйнованого виробничо-економічного потенціалу.

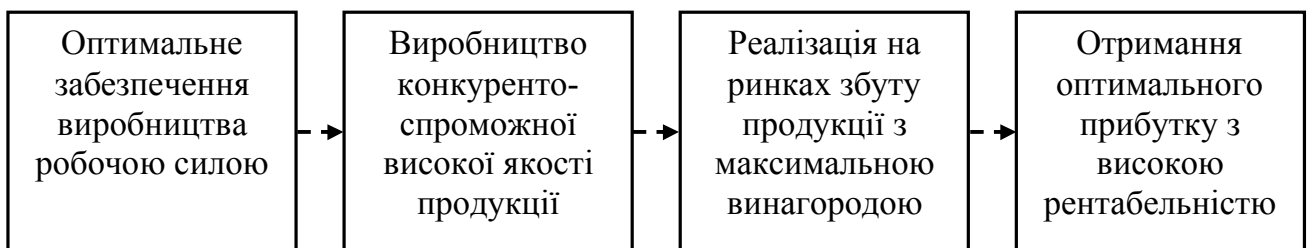
Необхідно також більше уваги приділяти родючості землі: щорічно забезпечувати всі посівні площі поживними елементами за нормами;

відновити сівозміни, враховуючи вимоги новітніх прогресивних технологій, науково обґрунтовану систему обробітку землі, реконструювати та побудувати зрошувальні й осушувальні системи.

З проведенням земельної реформи на селі виникло дрібноземельне виробництво, тому слід раціонально поєднувати високотоварне виробництво з дрібно- і низькотоварним. Для цього найприйнятнішим, на наш погляд, є створення як виробничих, так і обслуговуючих кооперативів.

Україна в змозі виробити таку кількість продовольчої продукції та сировини, щоб забезпечити ними не лише власні потреби, а й певну кількість реалізувати на зовнішньому ринку. Однак на ринках збуту необхідно пропонувати високоякісну та конкурентоспроможну продукцію і сировину.

У цьому контексті зайнятість на селі має відповідати принциповій схемі:

Як було обґрунтовано вище, крім економічних передумов зайнятості існують і соціальні. Слід відмітити, що в умовах міжнародної кризи призупинили своє функціонування багато сільських підприємств, унаслідок чого на селі виникло таке явище як безробіття.

Внаслідок невваженого впровадження в практику розроблених наукою основ реорганізації сільського господарства та необґрунтованих змін у галузевій структурі – рослинництві й тваринництві (скорочення посівних площ трудомістких культур і тваринництва як галузі) та низького рівня оплати праці багато працівників, у тому числі найбільш кваліфікованих кадрів, вимушені шукати заробіток в інших галузях економіки. Тобто, висококваліфіковані механізатори, тваринники залишили села, а люди похилого віку поступово вимирали, молодь виїхала на роботу в міста та за кордон. Села почали зникати.

Вищеозначені обставини щодо поліпшення зайнятості спонукають, перш за все, підвищити мотивацію праці на селі через більшу її оплату, щоб довести до середнього рівня по національному господарству.

З метою забезпечення села висококваліфікованими фахівцями слід виділити земельні ділянки молоді для будівництва житла та ведення домашнього господарства.

Заслуговує також на увагу питання розширення мережі закладів професійно-технічної освіти сільської молоді за рахунок навчання їх ще в загальноосвітніх школах, а також встановлення квоти прийому цієї категорії у вищі навчальні заклади на місця державного замовлення з подальшим поверненням на роботу в сільську місцевість.

1.3. Економічні та соціальні передумови забезпечення зайнятості на селі

Аграрна реформа передбачає підвищення рівня та обсягів сільськогосподарського виробництва на основі оптимізації чисельності зайнятих у цій сфері, як важливого чинника формування виробничих витрат та вищої продуктивності праці. В Україні, як і в усіх країнах з ринковою економікою, впродовж тривалого часу простежується тенденція до мінімізації питомих витрат живої праці у сільськогосподарському виробництві.

Одним із вирішальних факторів впливу на економічну ефективність виробництва є зайнятість населення з послідувачим її відтворенням та формуванням. У категорійному відношенні сутність процесів “відтворення” і “формування” зайнятості різняться між собою. Як на наш погляд, відтворення зайнятості – це процес динамічно-безперервного відновлення, з одного боку, попиту на працю, а з іншого – його задоволення. Формування зайнятості на відміну від відтворення слід розглядати і як динамічний процес постійної зміни зайнятості.

Отже, зайнятість – це такий стан продуктивних сил, за якого людина, група людей окремого села, регіону, країни в цілому з метою максимального задоволення особистих та суспільних життєвих потреб включаються у трудову діяльність.

Передумовою для створення такого їх стану є рівновага між попитом на працю та її пропозицією. В одних випадках зайнятості більша її залежність від попиту, в інших – від пропозиції робочої сили на ринку праці. Так, в умовах спаду виробництва, високого рівня безробіття пропозиція праці не відіграє активної ролі в механізмі формування зайнятості, а вирішальне значення має попит на неї.

Проте зайнятість є не тільки взаємодією попиту та пропозиції на працю, й певним типом їх об'єднання, характер якого залежать від конкретних організаційних форм виробництва, соціально-економічного його змісту і виробничих відносин. Наприклад, в умовах достатньої самоокупності та самофінансування витрати роботодавців на робочі місця, робочу силу породжують більш ефективні форми об'єднання працівників, ніж за малочутливої економічної віддачі від робочих місць.

Відносини приватної власності на засоби виробництва і результати виробництва великою мірою формують ставлення зайнятих осіб до праці, мотивації роботодавців до створення робочих місць. Відносини розподілу за працею працюючих та капіталом (прибуток) підприємств визначають мотиваційно до зайнятості роботодавців і працівників.

Товарно-грошові відносини на ринках готової продукції визначають ступінь визнання суспільством ефективності праці зайнятих. Відносини, що виникають внаслідок їх формування між роботодавцем і працівником, зумовлюють ефективність включення як в індивідуальну, так і в сукупну працю, ведуть до перерозподілу доходів, результатів підприємницької та трудової діяльності, об'єктивно модифікуючи поведінку роботодавця і працівника. Їх діалектична взаємодія об'єктивна. В результаті зміни відносин власності відбувається зміна умов і змісту зайнятості.

Характер економічного механізму формування означених відносин формується на принципах об'єктивних економічних законів. Економічні потреби людей при цьому є основою для прагнення більшості з них до трудової діяльності. Зокрема, частина населення, через особисте прагнення до максимального і швидкого задоволення своїх особистих інтересів стає підприємцями і створює собі та родині робочі місця.

Використання досягнень науково-технічного прогресу у виробництві дозволяє скоротити трудомісткість та загальну зайнятість. Але ж з розвитком суспільства та його економічних потреб означені зміни в структурі зайнятості вимагають структурної її перебудови, яка має проявлятися у тому, що зайнятість в одній галузі внаслідок дії економічних факторів знижується, а в інших – підвищується.

Наприклад, світова структурна криза, якої зазнають майже всі країни світу, протягом останніх десятиліть досить суттєво вплинула і на структуру виробництва в аграрній сфері, а саме скорочення виробництва трудомісткої (овочі, цукрові буряки, льон, молоко і м'ясо) продукції і переорієнтацію на менш затратну (зерно, соняшник та ріпак), що в свою чергу вплинуло на рівень зайнятості в галузі загалом.

Нині процес структурної перебудови виробництва в аграрній сфері ще триває. Основними факторами цього впливу є:

- непродумана до кінця аграрна внутрішньогалузева та міжгалузева реформа;
- диверсифікація виробництва і виникнення малих та середніх підприємств;
- скорочення трудомісткого виробництва, переведення його на менш інтенсивніше;
- відсутність паливно-енергетичних ресурсів та підвищення цін на споживання енергії в галузі;
- зміна пропорції й нагромадження на користь збільшення споживання;

- демілітаризація економіки галузі, скорочення виробництва продуктів харчування для військово-промислового комплексу;
- тінізація виробництва та штучне зниження його ефективності;
- майже вільний доступ в аграрну сферу господарюючих суб'єктів, зорієнтованих лише на особистий інтерес.

Внаслідок вищенаведених та інших факторів спостерігається різке зниження рівня зайнятості на селі. Тому структурна перебудова виробництва та зайнятості відбувається стихійно, без впливу ринкових регуляторів, тобто структурні зміни, що відбуваються в даний час у галузі, здійснюються некеровано. При цьому держава практично залишається поза межами впливу на розвиток пропорційних галузей національної економіки. Це є також однією з визначальних причин нераціонального розподілу зайнятості не лише за галузям і сферами економіки, а й за віковою структурою (рис. 1.4).

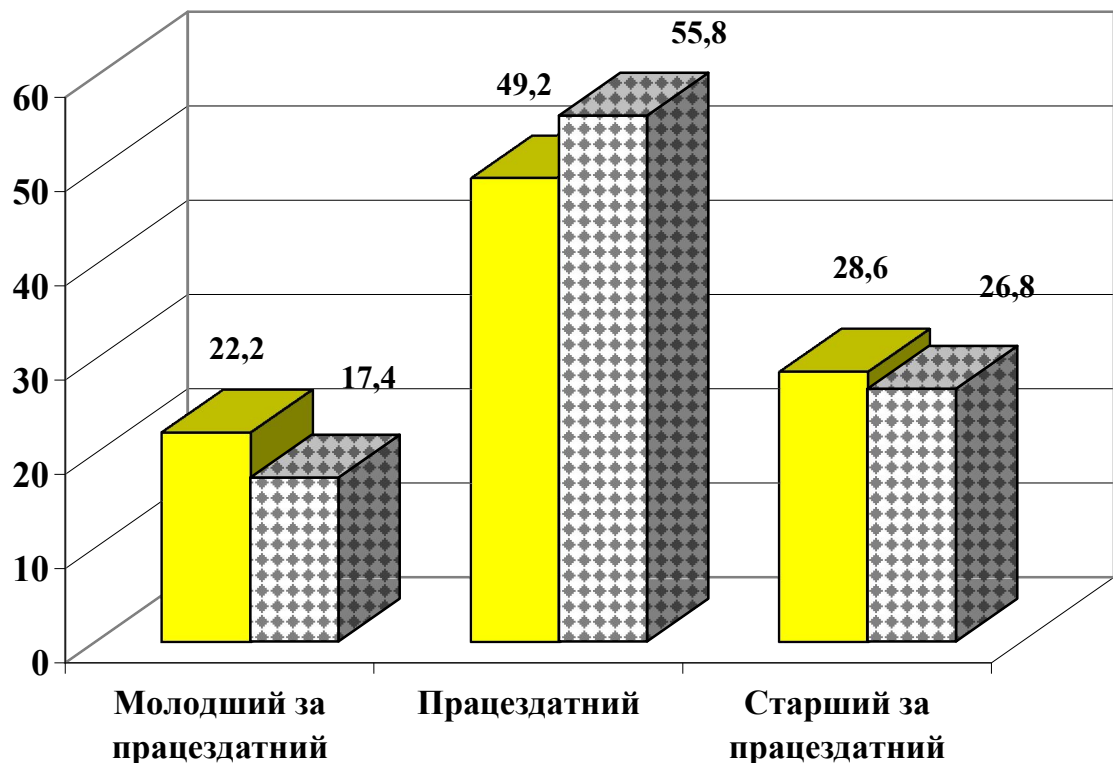

Рис. 1.4. Трансформація структури зайнятості постійного сільського населення України за віковими групами (станом на початок 2010 р.)*

* Сформовано автором.

Об'єктивною реакцією на реструктуризацію зайнятості сільського населення були в основному економічні процеси перехідного періоду в результаті реструктуризації сільськогосподарських підприємств – структурної перебудови підприємств та отримання належної віддачі й використання всіх його ресурсів, включаючи трудові. Зумовлена вона в основному економічними і фінансовими факторами, що безпосередньо впливають на процеси модернізації та ліквідацію робочих місць.

Вплив економічних факторів на рішення суб'єктів ринку праці відбувається на основі економічного механізму формування відносин зайнятості.

В економічній літературі на даний час наводиться багато визначень економічного механізму регулювання ринку праці й сфери зайнятості. Відомий український фахівець з проблем ринку праці Д. Богиня звертає увагу на два основні блоки механізму регулювання зайнятості: блок довгострокової економічної політики, спрямованої, зокрема, на стабілізацію рівня безробіття, та блок оперативних завдань, спрямованих на вирішення поточних проблем запобігання зростанню безробіття [135, с. 107].

Ситуація в секторі аграрної економіки залишається досить складною. З переходом на ринкову основу як галузь із сезонним виробництвом й уповільненим оборотом капіталу сільське господарство порівняно з іншими складовими національної економіки опинилося в гірших умовах. Так, за оцінкою вчених-економістів наростаючий індекс зростання цін на продукцію сільського господарства за 1991–2009 рр. у 7 разів менший порівняно з промисловими товарами [90, с.15].

Аналіз показує, що особливо значний спад у галузі спостерігався до 2000 року і лише після реформування більшості сільськогосподарських підприємств у формування ринкового типу розпочалися позитивні зміни. Зокрема, зростали обсяги валової продукції. Хоча й повільними темпами, але поступово підвищується ефективність окремих підгалузей. Проте аграрний

сектор та його визначальна складова – сільське господарство продовжують перебувати у кризовому стані.

За умов подальшого розвитку приватної власності й ринкових відносин та нагромадження капіталу в аграрній сфері цілком ймовірно, що тут і далі розвиватимуться великі корпоративні формування та кооперативні об'єднання на базі приватної власності з науково обґрунтованим рівнем механізації та спеціалізації сільськогосподарського виробництва, що може посилити процеси вивільнення працівників із галузі.

Отже, і зайнятість поступово наблизатиметься до рівня розвинених країн світу, тобто переходити на принципи ресурсозберігаючих технологій. Тому наступною передумовою покращення забезпечення зайнятості на селі повинно стати збільшення обсягів виробництва і переробки сільськогосподарської продукції та розвиток соціального обслуговування населення в сільській місцевості. При цьому сільське господарство залишається основною сферою виробництва і забезпечуватиме зайнятість у межах 3–4 млн сільського населення. Створені додаткові нові робочі місця, не пов'язані з діяльністю в галузі, доцільно переорієнтувати на розвиток переробної галузі та реалізації продукції, що підтримає розвиток сільських територій. Така пріоритетність була законодавчо врегульована Законом України “Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві” (1990 р.) [77].

Проте на практиці відбуваються поки що зворотні явища і, як наслідок, галузь не отримує не лише розширеного, а й простого відтворення.

Аспекти економічного механізму формування ефективної зайнятості і на цій основі сталого розвитку територій висвітлюються у працях й інших українських учених, які важливим фактором поліпшення забезпечення зайнятості на селі вважають і соціальні передумови, зокрема, рівень освіти, фахову підготовку спеціалістів, їх професійний досвід, скорочення зайнятості тощо.

У цьому контексті приєднуємося до думки науковців, які розглядають поняття “розвиток сільських територій” як процес, що має дві стадії.

Перша – відродження сільських територій – це соціально-економічний її розвиток, коли доходи від використання ресурсів відшкодовуватимуть витрати, необхідні для забезпечення нормального проживання селян (просто відтворення).

Друга – сталий розвиток сільських територій – це розширене відтворення, коли доходи від використання ресурсів відшкодовуватимуть витрати на соціально-економічний розвиток та забезпечать вищий від нормативного рівень життя селян [174, с.210].

Загальновідомо, що ефективне господарювання притаманне людям переважно середнього й похилого віку, тобто з великим професійним виробничим і життєвим досвідом. Як показує аналіз, особливо це стосується великих корпоративних об’єднань та агрохолдингів, які в умовах безробіття, посилення конкуренції робочої сили в структурі зайнятих на селі надають перевагу саме цим категоріям працівників.

Варто наголосити, що частка працівників із базовою загальною освітою у структурі зайнятих по Україні у 2005 р. становила 21,4%, а у 2009 р. – 54,6 і 70,6% сільське населення. Повну загальну освіту мали у 2009 р. – 29,4% та сільське населення – 49,3%.

Важливо зазначити, що надходження в господарства нової техніки та впровадження інноваційних технологій суттєво вплинули на рівень освіти як спеціалістів, так і керівного складу галузі. За даними досліджень доктора економічних наук К.І. Якуби, серед працівників аграрного сектору, яким у 1990–1995 рр. було понад 60 років, 53,8% становили особи, що свого часу закінчили лише 7 класів, а 35,9% – відповідно 8–9 класів. Тільки кожний десятий працівник мав середню освіту. У віці 51–60 років уже майже половина працівників мали неповну середню освіту, лише кожний четвертий – 7-класну, а кожний п’ятий – повну середню освіту (10–11 класів).

Зовсім інша ситуація спостерігається з освітнім рівнем аграрних працівників середнього і молодшого віку. Тут основна частина працівників (43,4%) мали закінчену середню (10–11 класів), 18,9% – середню спеціальну і вищу освіту. При цьому серед працюючої молоді віком до 20 років частина осіб із закінченою середньою освітою становила 52,1%, із середньою спеціальною – 31,2%, а віком 21–30 років – відповідно 61,8 і 28,6% [241, с. 71].

В умовах сучасної аграрної реформи у великих корпораціях освітньо-кваліфікаційна основа працівників різко змінюється і набуває нових ознак:

– по-перше, недостатній освітній кваліфікаційний рівень сільських працівників, особливо механізаторів, будівельників, спеціалістів та інших фахівців, що з різних причин вивільнилися із сфери виробництва, а нові працівники без набутого досвіду не можуть самостійно господарювати на засадах приватної власності;

– по-друге, створення корпоративних об'єднань на селі, які володіють великими масивами землі та новою технікою й інвестиційними технологіями, потребує молодих, освічених і технічно грамотних працівників, які могли б замінити тих, що вивільнилися.

Сучасний рівень сільськогосподарського виробництва поки що далеко не забезпечує споживчий попит населення в основних продуктах м'яса та молока на одну особу відповідно до раціональних і мінімальних норм харчування. Раціональну норму і зараз споживають лише по хлібних продуктах, картоплі, цукру та олії, мінімальну норму – по овочах, баштанних культурах, яйцях і рибі.

Аналіз споживання однією особою продуктів харчування з розрахунку на місяць показує, що в сільській місцевості порівнянно з містом майже вдвічі більше нині споживається молока, картоплі та хліба. Така тенденція спостерігається у річному споживанні продуктів харчування на одну особу. Як наслідок, селянські господарства за забезпеченістю продуктами харчування уже тривалий час залишаються натуральними господарствами, де

від 70 до 90% одержаної в особистих господарствах тваринницької продукції, овочів і картоплі використовується на харчування членів власних сімей.

Недовживання м'яса та молока впливає безпосередньо на загальну енергетичну цінність і поживність раціону їх харчування, що призводить до суттєвої втрати людиною імунітету, зростання рівня захворюваності, збільшення смертності.

За таких умов відбувається втрата колись діючих інтенсивних та індустріальних технологій, знищення матеріально-технічної бази, що в свою чергу значно змінює психологію жителів села та призводить до бідності й деградації сільської поселенської мережі. У цьому контексті академік В.В. Юрчишин зазначає: "... небачених у нашій країні темпів набула глибока деградація людського капіталу села. Багаторазово зменшилась його інтелігентно-інтелектуальна складова. На село все більше насувається психологічний мор...". Змінюється й ставлення селян до землі. Раніше селянин завжди мріяв мати багато землі. Ця мрія тепер здійснилася – селяни одержали землю. Однак багато теперішніх її власників – це люди похилого віку, які не в змозі фізично працювати на землі. Тому ситуація змінюється: земля набуває ознак товару, що має ринкову ціну. За цих обставин багато власників розраховують мати від землі не продукцію у вигляді врожаю, а зиск за її товарність і здають її в оренду за низькими цінами. Отже, земля трансформується з основного засобу виробництва селянства у засіб накопичення капіталу розбагатілими новими нуворишами [233, с. 27].

Перехід від великих сільськогосподарських підприємств до дрібних господарств знищив сформовану за тривалий період індустріальну основу галузі, відкинувши її за технологією в період переважно ручної праці. Сподівання на поліпшення економічної та соціальної ситуації на селі, покладаючись лише на особисті селянські господарства населення, не здійснилися. Враховуючи продовольчу та фінансову кризу, сільське населення намагається власною важкою працею забезпечити себе основними

продуктами харчування. І лише частка їх продукції стає товарною, яка не завжди відповідає необхідному рівню якості та стандартам.

На фоні цих явищ глобалізаційні процеси, що відбуваються в розвинутих країнах, досить негативно впливають на вітчизняний аграрний ринок. Рейтинг конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на міжнародних ринках досить низький. Як наслідок, експорт продукції відбувається за відносно низькими цінами і не забезпечує товаровиробникам бажаного доходу. Відтак світова глобалізація також поки що негативно впливає на економічні передумови зайнятості сільського населення.

Глобалізація і вимоги СОТ до виробництва та якості продукції змушують сільськогосподарського виробника різко змінювати структуру як посівних площ, так і галузей виробництва, що відповідно впливає на зайнятість населення. У структурі посівних площ значно збільшується частка технічних культур (ріпаку і соняшнику) за рахунок культур кормової групи та овочів і картоплі, відчутно зменшуються посівні площі. При цьому зернові культури, технології виробництва яких є найбільш механізованими, залишилися провідною групою. Така спрямованість зумовила в першу чергу посилення залежності виробництва від експорту продукції. Крім того, міжнародна інтеграція, яка передбачає в основному експорт сировини, а не готової продукції, також ускладнила процеси зайнятості.

Таким чином, наведена оцінка зайнятості в аграрному секторі економіки дає підстави констатувати, що очікувана структура сільського населення, зайнятого у цьому секторі, на найближчу й середньострокову перспективу залишається досить проблемною.

Тобто, за прогнозами учених, на найближчі п'ять років найчисельнішу соціальну групу сільського населення становитимуть зайняті в особистих селянських господарствах. За чинним законодавством щодо зайнятості, працюючи на власних ділянках, вони можуть бути сезонними найманими працівниками в сільськогосподарських підприємствах, у фермерських та інших аграрних формуваннях.

До цього слід додати, що згідно з правилами і нормами світової торгівлі, внаслідок відсутності власної агропродовольчої стратегії України, наша країна як член СОТ вимушена була погодитися не на кращі варіанти. Перше, і головне, – надії на широкий доступ до світового ринку агропромислової продукції вітчизняного виробництва залишаються лише бажаними. Неконкурентоспроможність по відношенню до світових стандартів різних видів продукції, за винятком зерна, ріпакового насіння та соняшнику, поки що не може відновити здобуті в минулому позиції України на міжнародних ринках.

Лібералізація торгівлі та скорочення митних тарифів на імпорتنу продукцію спричинить витіснення з внутрішніх ринків продукції вітчизняного товаровиробника та згортання виробництва. Прикладом може бути зростання імпорту трудомісткої продукції – овочів, картоплі, ягід і фруктів, власне виробництво яких скорочується і, як наслідок, значна кількість працівників вивільняється і поповнює лави безробітних.

Проте як світовий, так і вітчизняний досвід переконують, що в сучасних умовах жорсткої конкурентної боротьби без державного регулювання сільськогосподарське виробництво не може ефективно функціонувати. Специфіка сільськогосподарського виробництва щодо розвитку сільських територій та підвищення зайнятості сільського населення вимагає виваженого державного протекціонізму для забезпечення ефективного виробництва та поліпшення зайнятості.

З цією метою необхідно розробити довгострокові державні цільові програми з відповідним фінансовим забезпеченням:

- по-перше, має бути передбачена чітка вертикаль відповідальності за розвиток сільських територій, власниками майна і землі на яких мають бути місцеві громади;

- по-друге, слід активізувати подальшу спеціалізацію і концентрацію виробництва за науково обґрунтованими нормами. У рослинництві та тваринництві ширше запроваджувати сучасні прогресивні технології,

водночас створювати нові робочі місця з переробки, зберігання та реалізації продукції;

– по-третє, стимулювати розвиток підприємництва як у сільському господарстві, так і в не сільській сфері, сприяти пріоритетному розвитку малих приватних підприємств побутового обслуговування в результаті залучення соціально незахищених верств сільського населення;

– по-четверте, особи, що займаються підприємницькою діяльністю на сільських територіях та зайняті в особистих селянських господарствах мають брати участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також добровільного пенсійного забезпечення, тим самим підвищиться їх зацікавленість у отриманні матеріальної винагороди по завершенню своєї трудової діяльності;

– по-п'яте, здійснити заходи щодо забезпечення аграрного сектору кваліфікованою робочою силою, підвищення професійно-кваліфікаційного рівня працівників в галузі і, особливо, що стосується системи професійного навчання персоналу підприємств, установ та організацій на селі взагалі.

Зайнятість і трудові ресурси, як елементи праці, мають оцінюватися та характеризуватися в їх єдиній моделі, що дасть змогу конкретизувати складові елементи побудови багатофакторних комбінацій. Нами на основі власних та інших наукових розробок проведено узагальнення і сформовано систему показників і факторів в їх взаємозв'язку й обумовленості.

У заходах щодо прискорення підвищення зайнятості всебічне обґрунтування її показників має важливе значення. Ступінь ефективності суспільної праці в процесі виробництва характеризує продуктивність праці. На сучасному етапі в сільськогосподарському виробництві поняття “ефективність праці” учені-економісти пропонують розглядати як у комплексному, широкому, так і вузькому її розумінні.

У широкому понятті це соціально-економічна, або загальна ефективність живої праці, яка характеризується відношенням одержаного результату до затрат праці. Величина національного доходу, що припадає на

середньорічного працівника або на душу населення, є основним показником економічної ефективності живої праці в масштабі всієї країни.

У вузькому ж розумінні ефективність конкретної праці слід розглядати, як виробничу або часткову ефективність живої праці, в якій відображається лише рівень продуктивності праці.

Продуктивність праці – категорія матеріального виробництва. Результат її відображається у вигляді кінцевого продукту праці в натуральних або вартісних показниках.

Підвищення продуктивності праці характеризується певним ступенем економії як живих, так і уречевлених її затрат. Однак закон продуктивності праці стосується лише живої праці, а по відношенню до уречевленої праці він характеризує лише її економію.

Існуюча нині статистична й бухгалтерська звітність сільськогосподарських підприємств не відображає рівень та структуру сукупної трудомісткості продукції, але дає змогу здійснювати розрахунки з її визначення:

- по-перше, неповної трудомісткості живої праці, що включає тільки її прямі затрати;
- по-друге, повної трудомісткості живої праці, що включає її прямі опосередковані затрати;
- по-третє, повної трудомісткості уречевленої праці, що включає минулу сільськогосподарську та минулу промислову працю;
- по-четверте, сукупної трудомісткості з урахуванням усієї живої й уречевленої праці.

Крім того, оскільки трудові ресурси – це основний елемент у системі продуктивних сил, важливо обчислювати і ресурсомісткість праці в розрахунку на 100 грн валової продукції, тобто показник, аналогічний показнику її трудомісткості.

Отже, для об'єктивного вимірювання таких складних економічних категорій, як зайнятість, потреби в трудових ресурсах, рівень економічної

активності, безробіття, продуктивність праці застосовують систему трудових показників.

Визначення показників використання трудових ресурсів, зайнятості та праці передбачає наступне. Зайнятими вважаються особи у віці 15–70 років, які: працювали впродовж обстежуваного тижня хоча б одну годину за наймом за винагороду в грошовому чи натуральному вигляді, індивідуально (самостійно), в окремих громадян або на власному (сімейному) підприємстві; працювали безкоштовно на підприємстві, у бізнесі, що належить будь-кому з членів домогосподарства, або в особистому селянському господарстві з метою реалізації продукції, виробленої внаслідок цієї діяльності; особи які були тимчасово відсутні на роботі, тобто формально мали робоче місце, власне підприємство (бізнес), але не працювали впродовж обстежуваного періоду з незалежних від них обставин [118, с.27].

Зайнятість: а) визначається як відношення (у відсотках) кількості зайнятого населення у віці 15–70 років (H_3) до всього населення зазначеного віку чи населення за відповідною соціально демографічною ознакою (H_B):

$$P_3 = \frac{H_3}{H_B} \cdot 100 ; \quad (1.1)$$

б) оборот робочої сили в господарствах (O_p) розраховується як відношення загальної чисельності прийнятих на роботу (ΣP_{np}) та звільнених з роботи (ΣP_{zv}) до середньооблікової чисельності робітників (\bar{P}_c):

$$O_p = \frac{\Sigma P_{np} + \Sigma P_{zv}}{\bar{P}_c} ; \quad (1.2)$$

в) коефіцієнт плинності робочої сили – відношення чисельності працівників, які вибули з дозволу адміністрації (ΣP_B) та звільнених у зв'язку з порушенням трудової дисципліни (ΣP_{zv}), до середньооблікової чисельності їх по господарству (P_c):

$$K_{\Pi} = \frac{\Sigma P_{\text{в}} + \Sigma P_{\text{зв}}}{P_c}. \quad (1.3)$$

Рівень економічної активності визначається як відношення (у відсотках) кількості економічно активного населення ($H_{\text{д.е.}}$) у віці 15–70 років до всього населення зазначеного віку чи населення за відповідною соціально-демографічною ознакою ($H_{\text{в}}$):

$$P_{\text{е.а.н.}} = \frac{H_{\text{д.е.}}}{H_{\text{в}}} \cdot 100. \quad (1.4)$$

Рівень безробіття обчислюється як відношення (у відсотках) кількості безробітних віком 15–17 років до економічно активного населення ($H_{\text{б}}$) або відповідної соціально-демографічної ознаки:

$$P_{\text{б}} = \frac{H_{\text{б}}}{H_{\text{е.а.}}} \cdot 100. \quad (1.5)$$

Потребу в трудових ресурсах розраховують:

- а) при визначенні потреби постійних категорій працівників для господарства – трактористів, комбайнерів, водіїв, доярок, свинарок тощо;
- б) при визначенні потреби в адміністративно-управлінському, обслуговуючому персоналі згідно із затвердженими нормативами;
- в) при визначенні потреби працівників для виконання окремих робіт з використанням формули:

$$P_{\text{пл}} = \frac{U \cdot P_{\text{об}}}{h \cdot T_c}, \quad (1.6)$$

де U – обсяг роботи;

$P_{\text{об}}$ – чисельність працівників, які обслуговують агрегат;

h – норма виробітку за день;

T_c – строк роботи в днях;

г) при розрахунково-нормативному способі складають графік використання робочої сили, на базі якого визначають потребу в постійних, сезонних і тимчасових працівниках.

Продуктивність праці (π) – це здатність конкретної праці виробляти певну кількість матеріальних благ або виконати певний обсяг роботи за одиницю робочого часу. Прямі показники продуктивності праці по господарству й галузях:

а) відношення вартості валової продукції в порівнянних цінах (ΣQ_p) або валового доходу (D_v) до прямих затрат праці в людино-годинах (Σt_{Π}), людино-днях (ΣT_{Π}), або до середньорічної чисельності працівників (\bar{P}_c):

$$\pi_Q = \frac{\Sigma Q_p}{\Sigma t_{\Pi}} ; \quad \frac{\Sigma Q_p}{\Sigma T_{\Pi}} ; \quad \frac{\Sigma Q_p}{\bar{P}_c} ; \quad (1.7)$$

$$\pi_{D_v} = \frac{D_v}{\Sigma t_{\Pi}} ; \quad \frac{D_v}{\Sigma T_{\Pi}} ; \quad \frac{D_v}{\bar{P}_c} ; \quad (1.8)$$

б) відношення валової продукції в натуральних показниках (q) до прямих затрат праці (в людино-годинах – t_{Π} , людино-днях – T_{Π}):

$$\pi = \frac{q}{t_{\Pi}} ; \quad \frac{q}{T_{\Pi}} ; \quad (1.9)$$

в) прямі затрати праці (t_{Π} або T_{Π}) (q):

$$\pi = \frac{t_{\Pi}}{q} ; \quad \frac{T_{\Pi}}{q} . \quad (1.10)$$

Рівень забезпеченості робочою силою характеризується такими показниками:

а) площа сільськогосподарських угідь (S_c) і посівна площа ($S_{\text{пр}}$) на одного працездатного ($\bar{P}_{\text{пр}}$)

$$S_p = \frac{S_c}{P_{\text{пр}}} \quad \text{або} \quad \frac{S_{\text{пр}}}{P_{\text{пр}}}; \quad (1.11)$$

б) кількість умовного поголів'я худоби (N_y) на одного працездатного $\bar{P}_{\text{пр}}$:

$$N_p = \frac{N_y}{P_{\text{пр}}}; \quad (1.12)$$

в) кількість умовних гектарів посіву зернових ($S_{з.у}$) або умовного поголів'я ($N_{у.п.}$) на одного працездатного:

$$S_p = \frac{S_{з.у}}{P_{\text{пр}}}; \quad \frac{N_{у.п.}}{P_{\text{пр}}}. \quad (1.13)$$

Умовну площу посіву зернових, або умовне поголів'я худоби визначають діленням усіх затрат праці в рослинництві та тваринництві ($\Sigma_{tp} + \Sigma_{tm}$) на середні затрати праці по району на 1 га зернових або на умовну голову худоби.

Показник потреби у трудових ресурсах необхідний:

– при складанні робочих планів виконання сезонних робіт. Наприклад, при проведенні весняно-польових робіт; для складання графіків збиральних та інших видів робіт;

– при використанні штатно-нормативних розрахунків, визначенні потреби постійних категорій працівників у господарствах: трактористів, комбайнерів, водіїв, доярок, свинарок тощо;

– при визначенні потреби в управлінському, обслуговуючому персоналі, згідно із затвердженими нормативами.

Баланси трудових ресурсів – це порівняння потреби робочої сили по галузях і кваліфікаціях, обчисленої на основі затверджених нормативів, з наявністю її у підприємстві. Баланс дає змогу виявити нестачу або надлишок робочої сили по господарству.

Продуктивність праці обчислюють як відношення виробленої продукції до затраченої живої праці, тобто робочого часу. Вимірюють її кількістю продукції, виробленої за рік, годину (прямі показники). Зворотним показником є кількість робочого часу, затраченого на виробництво одиниці продукції.

До основних показників належать виробництво конкретного виду продукції в натуральному вимірнику з розрахунку на людину-годину або затрати праці в людину-годинах на виробництво одиниці конкретного виду продукції і виробництво усієї валової продукції сільського господарства у грошовому виразі (у порівнянних цінах) з розрахунку на середньорічного працівника і виробництво усієї валової продукції сільського господарства та продукції окремих галузей (рослинництва і тваринництва) у грошовому виразі з розрахунку на людину-годину, відпрацьовану в конкретній галузі. Ці показники використовують для виявлення динаміки продуктивності праці на виробництво сільськогосподарської продукції.

За допомогою цих показників визначають рівень затрат праці на одиницю продукції не лише по підприємству, а й по окремих виробничих підрозділах. До додаткових показників продуктивності праці в сільському господарстві належать затрати праці на виконання окремих видів робіт (оранка, збирання врожаю тощо), на 1 га посіву окремих сільськогосподарських культур і на одну голову худоби за видами; виконання норм виробітку.

Економічною базою забезпечення життєдіяльності селян і розвитку сільських територій є агропромислове виробництво, а його організація повинна передбачати отримання селянами належної їм частки ефекту на свій капітал. Однак галузева організація аграрного сектору поки що спрямована на вертикальну інтеграцію і формування корпоративних агропромислових об'єднань, а не на розвиток сільських територій. Інший шлях – територіальна організація агропромислового виробництва, яка через сталий розвиток на

основі економічної самодостатності спрямовується до горизонтальної інтеграції.

Висновки до розділу 1

1. За роки незалежності розвиток сільських територій України не набув бажаних змін. Сподівання на поліпшення соціально-економічного становища трудівників і рівня їх добробуту не виправдилися, а стан сільських територій та їхніх жителів продовжує погіршуватися. Політика реформування високорозвинутого й потужного до періоду перетворення сільського господарства та соціальної інфраструктури сільських територій призвела до глибокої кризи на селі, скорочення зайнятості породило небачений рівень безробіття і зубожіння населення.

2. Кризовий стан сільських територій і бідність селян є взаємозв'язаними і взаємозумовленими явищами, які суттєво вплинули на морально-психологічний стан сільських жителів. Висококваліфіковані фахівці виробництва та висококласні знавці техніки і технологій позбулися роботи. Позбавлене роботи і молоде покоління, що зруйнувало життєво-творчі й демографічні підвалини формування та функціонування сільських територій.

3. За період проведення реформ на селі єдиним умовно позитивним напрямом трансформації зайнятості став розвиток середнього, малого та неформального бізнесу, які набули лише торговельно-посередницького спрямування. Інша частина сільського населення, що не зайнялася так званим човниковим бізнесом і фермерством, змушена повністю переключитися на особисту та неформальну вторинну й неповну зайнятість.

4. Разом із тим, аграрні реформи створили широкий простір і великі можливості для розвитку самозайнятості як важливого для сьогодення резерву підтримки трудової діяльності на селі. Сільське населення, що опинилося в матеріальній скруті, починає усвідомлювати, що порятунок від безробіття – це самостійна зайнятість. Колективні форми праці, за яким жило

і працювало не одне покоління селян, не дозволило активізувати і розвинути такі форми зайнятості, як підприємництво і бізнес. Крім цього, самозайнятим особам доводиться перетворювати раніше підсобну діяльність в основну – праця в особистому господарстві. Однак ці трансформації поки що не вирішують проблем зайнятості та підвищення життєвого рівня сільських жителів.

5. Зайнятих діяльністю в аграрному секторі умовно можна поділити на такі категорії: безпосередньо працюючі в галузі та працівники у соціальній інфраструктурі сільських територій, що розподіляються на групи за видами діяльності; за організаційно-правовими формами, соціальним статусом, соціально демографічною ознакою; спеціальністю. Аналіз недоліків у сфері зайнятості суспільно корисною працею на сільських територіях дав змогу сформулювати теоретико-методологічні підходи щодо подальшої трансформації функціонування зайнятості в ринкових умовах з урахуванням проявів глобальної світової кризи.

6. Прогноз трансформації зайнятості сільського населення підтверджує, що найбільший імпульс для відтворення зайнятості населення на віддалену перспективу крім агропродовольчого ринку можуть отримати сфери обслуговування, галузі будівництва (особливо дорожнього) та промисловості.

Стратегічними напрямками зайнятості в досліджуваній галузі на оглядову перспективу в умовах трансформації зайнятості слід розглядати:

– перший – розширення самозайнятості й подальше створення дрібнотоварного виробництва та невеликих господарств, переважно для самозабезпечення сільського населення;

– другий – створення виробничих, обслуговуючих та інших кооперативів, а також холдингових структур, які спроможні забезпечити значні інвестиції в АПК та інфраструктуру сільських територій, але з переорієнтацією їх на соціальну розбудову сільських територій і створення нових робочих місць у соціальному блоці розвитку сільських територій.

РОЗДІЛ 2

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАЙНЯТОСТІ

2.1. Характеристика зайнятості сільських жителів

Основною сферою зайнятості сільського населення є сільське господарство. Відчутну роль у розвитку ринку праці та зайнятості селян відіграло реформування галузі, у результаті якого кількість сільськогосподарських підприємств значно розширилася, виникли нові форми аграрних підприємств і організацій, а сфера прикладання праці звузилася.

Якщо у 1991 р. в основному нараховувалося до 16,7 тис. сільськогосподарських підприємств, з яких переважали в основному колективні та державні сільськогосподарські підприємства, де було зайнято відповідно 84,5% загальної кількості працездатних, то у 2009 р. сільськогосподарські підприємства становлять уже близько 69,5 тис. господарств, зайняті особи – 57,7%.

Ситуація із зайнятістю та можливостями працевлаштування в сільській місцевості на сучасному етапі, як показує аналіз, є кризовою. Високі темпи вивільнення працівників із сільськогосподарських підприємств, з одного боку, а з іншого – різке зниження попиту на робочу силу в містах, які завжди поглинали необмежену кількість сільських мігрантів, суттєво її ускладнили. Масове безробіття, наслідками якого є бідність, напруженість відносин у сім'ях, стали нині надзвичайно гострою і соціально значущою проблемою.

Структуру сільського населення у віці 15–70 років за економічною активністю в Україні та Вінницькій області зокрема наведено в табл. 2.1, дані якої підтверджують, що зайнятість сільського населення старше працездатного віку, тобто пенсіонерів, вища ніж, міського.

Структура сільського населення у віці 15–70 років за економічною активністю, 2009 р.

Показник	Вінницька область						Україна					
	усього, тис. осіб	частка населення відповідної вікової групи, %	у тому числі населення				усього, тис. осіб	частка населення відповідної вікової групи, %	у тому числі населення			
			міське		сільське				міське		сільське	
			тис. осіб	%	тис. осіб	%			тис. осіб	%	тис. осіб	%
Економічно активне населення	776,1	100,0	370,3	100,0	405,8	100,0	22150,3	63,3	15141,6	61,8	7008,7	67,1
У тому числі:												
працездатного віку	697,0	89,8	350,5	94,7	346,5	85,4	20321,6	72,6	14211,0	71,0	6110,6	73,1
старше працездатного віку	79,1	10,2	19,8	5,3	59,3	14,6	1828,7	27,7	930,6	20,6	898,1	43,0
Зайняті	693,5	100,0	324,8	100,0	368,7	100,0	20191,5	57,7	13684,8	55,8	6506,7	62,2
У тому числі:												
працездатного віку	614,4	88,6	305,0	93,9	309,4	83,9	18365,0	64,7	12756,4	63,7	5608,6	67,1
старше працездатного віку	79,1	11,4	19,8	6,1	59,3	16,1	1826,5	27,7	928,4	20,6	898,1	43,0
Безробітні	82,6	100,0	45,5	100,0	37,1	100,0	1958,8	8,8	1456,8	9,6	502,0	7,2
У тому числі:												
працездатного віку	82,6	100,0	45,5	100,0	37,1	100,0	1956,6	9,6	1454,6	10,2	502,0	8,2
старше працездатного віку	-						2,2	0,1	2,2	0,2	-	0,0
Економічно не активне населення	443,6	100,0	257,4	100,0	186,2	100,0	12823,0	-	9379,1	-	3443,9	-
У тому числі:												
працездатного віку	276,5	62,3	168,0	65,3	108,5	58,3	8051,7	-	5800,7	-	2251,0	-
старше працездатного віку	167,1	37,7	89,4	34,7	77,7	41,7	4771,3	-	3578,4	-	1192,9	-

Джерело: Статистичний щорічник Вінниччини за 2009 рік / [за ред. С.Н. Ігнатова]. – Вінниця:, 2010. – С. 412.

Якщо в Україні щодо міського населення вона становить 20,6% загальної кількості активного населення, то в сільській місцевості – 43,0%, тобто вища удвічі, а у Вінницькій області відповідно 5,3 і 14,6% і теж удвічі вища. Економічно неактивне міське населення України налічує 9379,1 тис. осіб, сільське населення – 3443,9 тис. осіб, тобто його утричі менше, тоді як у Вінницькій області – відповідно 257,4 і 186,2 тис. осіб.

За роки ринкових перетворень виникла категорія сільського населення – безробітні особи, які протягом тривалого періоду не можуть знайти роботу і з року в рік, хоча й повільно, збільшують свої лави. За статистичними даними, у 2009 р. по Україні загалом безробітні особи на селі працездатного віку становили 502,0 тис. осіб, або 8,2% загальної кількості економічно-активного населення, а в містах – 1454,6 тис. осіб, або 10,2% загальної кількості економічно-активних жителів.

Певні зміни відбуваються у віковій структурі сільського населення. За умов прояву загальної тенденції зменшення його чисельності, група працездатних осіб збільшувалася, що важливо для перспективи відтворення трудових ресурсів села.

Навантаження на одне вільне робоче місце кваліфікованими робітниками у галузях сільського, лісового господарства та рибальства на початок 2010 р. становило 53 особи, тобто на сьогодні воно є найбільшим серед решти професійних груп зайнятих.

Наведені дані свідчать про істотний негативний вплив ринкових аграрних перетворень на зайнятість сільського населення. Можна констатувати, що наслідком цього стало значне, про що вже нами зазначалося, звуження можливостей прикладання праці на селі. Безумовно, особливу напруженість і тиск на сільський ринок праці спричинило надто велике скорочення рівня зайнятості в сільськогосподарських підприємствах. Водночас припиняли працювати промислові та переробні підприємства, згорталася сфера сервісу, скорочувалося будівництво в сільській місцевості і т.п., що також суттєво посилює вищезначені тенденції зайнятості на селі.

На зміну природної бази формування зайнятості в основному впливає зміна чисельності сільського населення та людності сіл. Тому для їх самодостатнього розвитку найбільш важливою проблемою сьогодення є поповнення трудових ресурсів у сільськогосподарському виробництві та переробних галузях сільськогосподарської діяльності. Надзвичайно важливо при цьому не виключати з поля зору соціальні та екологічні функції щодо організації робочих місць на тій або іншій сільській території.

Відомо, що існуючі в містах кращі можливості працевлаштування та професійного зростання, де відповідно вищий рівень заробітної плати і реальних доходів, кращі умови праці й життя, можливості задоволення різнобічних потреб, завжди приваблювали селян і особливо сільську молодь. Саме ці фактори є основною причиною обезлюднювання сіл і скорочення поселенської мережі.

Можна виділити вже давно установлені тенденції на селі, пов'язані, передусім, з економічною ситуацією у сільському господарстві. Безумовно, що загальна демографічна ситуація на селі, зокрема, депопуляційні процеси, зміни у віковій структурі, постаріння й вимирання жителів є найбільш відчутним фактором впливу.

Проте у формуванні і використанні робочої сили серед показників економічної активності населення найвиразнішими і водночас узагальнюючими характеристиками ринку робочої сили є абсолютні й відносні показники безробіття.

З формуванням ринку праці, зміною трудових відносин у всіх регіонах України стрімкими темпами зростає явне та приховане безробіття на селі й досягає, на наш погляд, критичної величини. У 2009 р. при загальній чисельності незайнятого населення, які перебували на обліку в службі зайнятості Вінницької області – 91,3 тис. осіб, безробітні, які проживають у сільській місцевості, становили 48,4 тис. осіб.

Зменшення у 2000-х роках чисельності працездатних осіб за умов значного скорочення кількості робочих місць у головного роботодавця –

сільськогосподарських підприємств, призводить до збільшення безробіття у сільській місцевості й потребує адекватних заходів не лише щодо забезпечення повної зайнятості, а хоча б реальної за місцем проживання.

За даними Державного комітету статистики України досить відчутно безробіття позначилося на жінках і молодих спеціалістах. Майже дві третини з вищеназваних безробітних – це жінки, а більше третини – молодь віком до 28 років, з яких найбільшою мірою виявилися незатребуваними агрономи, зооінженери, лікарі ветеринарної медицини, фельдшери, санітари. Серед фахівців агрономічного профілю рівень безробіття у 9 разів, а серед зоотехнічного профілю – у 6 разів перевищував загальний показник рівня безробіття в Україні. Це засвідчує, що обсяги і структура підготовки кадрів сьогодні ще недостатньо узгоджуються з кон'юнктурою ринку праці, тому подібне необхідно також враховувати при вирішенні проблем поліпшення зайнятості на селі.

Слід зазначити, що реальний стан безробіття значно гірший, ніж офіційно зареєстрований. Тобто наростає явище прихованого безробіття, обсяги якого, за різними оцінками, досягають 30–50% чисельності зайнятих.

Так, за розрахунками Інституту економіки НАНУ приховане безробіття в аграрному секторі економіки досягає в середньому 38% загальної кількості працюючих. У цілому на селі обсяги прихованого безробіття становлять 900–950 тис. осіб, тоді як фактичний рівень безробіття населення у працездатному віці в сільській місцевості оцінюється в межах 2 млн осіб.

На законодавчому рівні залишаються не врегульованими питання зайнятості в особистих господарствах. Не все незайняте населення стає на облік у службах зайнятості, що передусім стосується сільських жителів. Вони часто не мають достатньо чіткої інформації щодо розташування центрів зайнятості безпосередньо там, де вони проживають, а також їхніх функцій та умов реєстрації. Через труднощі з транспортним сполученням, відсутність коштів, щоб дістатися до центрів зайнятості, низької мобільності працівників

та обмеженості робочих місць на селі, їм важче, на відміну від міських жителів, знайти прийнятну для них роботу.

Саме внаслідок цього існують великі розбіжності у рівнях фактичного й офіційно зареєстрованого безробіття. Так, за даними статистики в Україні налічується 2 млн безробітних, з яких лише 518,9 тис. зареєстровано у державній службі зайнятості. За результатами проведеного незалежними профспілками України моніторингу, реальна чисельність безробітних досягає 5 млн осіб.

Слід зауважити, що на відміну від офіційних державних органів, система моніторингу незалежних федеральних профспілок України враховує не тільки безробітних, які реєструються у службі зайнятості, а й різні форми прихованого безробіття. За даними цих профспілок, на початок 2010 року кількість працівників, які перебували у вимушених відпустках без збереження зарплати, становила 303 тис. осіб, або близько 1,5% зайнятих в економіці. Кількість працівників, які працювали у режимі скороченого робочого дня або тижня, досягла 1,7 млн осіб, а це майже 13,5% зайнятих в економіці.

Проведений нами аналіз показує, що кількість працівників, які перебували у тимчасово вимушеній відпустці, найбільшою була у будівництві – 12,4% працюючих у галузі. У режимі скороченого робочого дня або тижня тут працювали 25,9% зайнятих у галузі. У промисловості відповідні показники становлять 2,2 і 15,6%, у сфері транспорту і зв'язку – 1,6 і 13,0%.

Отже, перспектива забезпечення безробітних робочими місцями в Україні не характеризується змінами, адже на 10 вакантних робочих місць претендує 88 безробітних осіб. До того ж цей показник значно коливається за регіонами: від 2-х осіб на 10 робочих місць у Київській – до 610 осіб, у Івано-Франківській – 810 осіб і у Черкаській області – 910 осіб. Вінницька область у цьому відношенні знаходиться на 24 місці, де цей показник становить 480 осіб.

У такій ситуації для підвищення достовірності статистичної інформації і вивчення об'єктивного стану слід організувати моніторинги кон'юнктури ринку праці. За аналогом міжнародних стандартів Концепції робочої сили, прийнятою МОП, одним із дієвих заходів повинні бути вибіркові (щонайменше 4 рази на рік) обстеження робочої сили у домашніх господарствах щодо зайнятості й безробіття.

Зростання безробіття сільського населення у віці 15–70 років протягом 2000–2009 рр. спостерігається в усіх природно-економічних зонах і областях країни, про що свідчить динаміка безробіття як питомої ваги кількості безробітних у загальній кількості економічно активного населення сільської місцевості.

Загальна по Україні чисельність зареєстрованих безробітних продовжує зростати. Так, у 2000 р. вона становила 401,5 тис. осіб, або 1,4%, а в 2009 р. 502,0 тис. осіб, або 1,9%. У Вінницькій області цей знаходиться на рівні 20,4 тис. осіб, або 4,1% (2000 р.), і 16,9 тис. осіб – 2,7% (2009 р.).

По районах Вінницької області, за даними на початок 2010 р., нами проведено групування районів за рівнем зареєстрованого безробіття (табл. 2.2).

Найбільше безробітного сільського населення зареєстровано у тих районах, де переважають сільськогосподарські підприємства та особисті селянські господарства, у тому числі в першій групі за рівнем безробіття максимальний (4,5%) рівень встановлено у Барському, мінімальний (1,2%) – у Вінницькому районах. У другій групі за рівнем безробіття максимальний (7,7%) рівень зафіксовано у Чернівецькому, мінімальний (5,0%) – в Іллінецькому та Ямпільському районах, тобто там, де відсутнє тваринництво, переробка його продукції та будь-які промисли. До цієї групи увійшли райони II групи.

До першої групи віднесено найбільш індустріальні та механізовані райони, де ведеться переробка сільськогосподарської продукції. Більш поглиблений аналіз свідчить, що безробітне сільське населення Вінницької

області представлено переважно особами працездатного віку, частка яких у загальній кількості безробітних віком 15–70 років протягом 2000–2009 рр. постійно зростає, що є тривожним сигналом (додаток А).

Таблиця 2.2

Групування районів Вінницької області за рівнем зареєстрованого безробіття на початок 2010 року *

Номер групи	Групи за рівнем безробіття, %	Кількість районів, од.	Середній показник по групі	Кількість зареєстрованих безробітних по групах
I	До 4,5	19	2,7	750
II	4,6–7,0	8	6,1	1032
	Усього	27	3,7	834
Райони				
I група			II група	
Барський, Бершадський, Вінницький, Гайсинський, Жмеринський, Калиновський, Козятинський, Липовецький, Літинський, Могилів-Подільський, Мурованокуриловецький, Немирівський, Теплицький, Тиврівський, Тростянецький, Тульчинський, Хмільницький, Чечельницький, Шаргородський			Іллінецький, Крижопільський, Оратівський, Піщанський, Погребищенський, Томашпільський, Чернівецький, Ямпільський	

* Сформовано автором на підставі даних Держкомстату України.

Привертає увагу надто велика кількість і частка безробітних осіб у віці 16–28 років, питома вага яких останнім часом збільшилась. Аналогічна ситуація щодо показників безробіття характерна й для інших вікових контингентів сільської молоді. Причому вона притаманна для сільського населення всіх природно-економічних зон і регіонів країни.

Таким чином, за результатами дослідження зайнятості сільського населення, особливо молоді (за методологією МОП), в Україні можна оцінити як кризову, що вимагає невідкладного опрацювання та реалізації науково обґрунтованих пропозицій щодо підвищення зайнятості та зниження безробіття шляхом збільшення робочих місць, передусім у

сільськогосподарському виробництві, на основі вдосконалення законодавчо-правової основи формування трудових відносин і використання ресурсів живої праці.

Щодо оцінки використання робочої сили в сільській місцевості дослідження проблем зайнятості на селі має важливе соціально-економічне значення. Воно є вихідною інформаційною базою для розроблення різних необхідних для його врегулювання нормативно-правових документів і практичних механізмів.

Тому, оцінюючи належним чином наведену вище методологію з вибіркових соціологічних обстежень сільського, як і міського, населення, відносно зайнятості та безробіття, доцільно порівнювати результати таких обстежень, насамперед, за показниками безробіття і, особливо, щодо офіційно зареєстрованого безробіття за критеріями, за якими особи вважаються безробітними і які ґрунтуються на інформації адміністративних реєстрів державної служби зайнятості населення.

У зв'язку з цим порівняння абсолютної (за методологією МОП) чисельності безробітних доцільно здійснювати тільки стосовно осіб працездатного віку. Однак слід зазначити, що існуючі методики визначення рівня безробіття за методологією МОП і вітчизняним реєстром характеризуються певними розбіжностями (табл. 2.3).

Так, показники рівня безробіття за один рік, розрахованого за методологією МОП, набагато вищі порівняно з показниками служби зайнятості. При цьому, у 2009 р. розбіжність їх співвідношення по Україні становила 9,6% : 1,9%, або в 7,7 раза, у Вінницькій області – 11,9% : 2,7%, або 9,2 раза.

Несприятливі умови реформування в Україні негативно позначалися на безробітті соціально-уразливої категорії населення – молоді, яка в сучасних умовах особливо потребує формування дієвої системи соціального захисту. Варто зауважити, що не вдалося вирішити молодіжні проблеми в жодній країні світу. Саме сільська молодь через відсутність належних умов до праці і

життя, а також духовного розвитку здебільшого зазнає негативного впливу на подальшу життєдіяльність та майбутній розвиток. Сьогодні молодь села не може реалізувати свої потенційні здібності, вона практично позбавлена можливостей не лише знайти оплачену роботу за місцем свого проживання, а й перспектив одержати житло і на цій основі створити матеріальний добробут у сім'ї. Означене зумовлює почуття незахищеності і, як наслідок, часто бажання молодих людей взагалі виїхати із села.

Таблиця 2.3

Динаміка показників безробіття сільського населення працездатного віку в Україні та Вінницькій області за методологією МОП і даними державної служби зайнятості за 1995–2009 рр.

Рік	Вінницька область				Україна			
	Чисельність безробітних працездатного віку, тис. осіб		Рівень безробіття, %		Чисельність безробітних працездатного віку, тис. осіб		Рівень безробіття, %	
	за методологією МОП	за даними служби зайнятості	за методологією МОП	за даними служби зайнятості	за методологією МОП	за даними служби зайнятості	за методологією МОП	за даними служби зайнятості
2000	79,7	39,3	8,7	4,1	462,8	306,3	7,5	3,6
2001	-	-	-	4,2	470,7	311,4	7,8	3,8
2002	-	-	-	3,7	418,9	423,7	7,0	5,2
2003	-	-	-	3,2	455,3	449,2	7,7	5,5
2004	62,4	41,3	-	4,3	557,5	466,9	9,3	5,7
2005	52,4	41,0	6,8	4,3	1600,8	-	7,2	3,1
2006	50,7	36,2	6,6	3,8	1515,0	-	6,8	2,7
2007	47,1	31,4	6,1	3,3	1417,6	-	6,4	2,3
2008	49,7	41,5	7,0	4,3	-	-	5,7	3,0
2009	82,6	26,0	11,9	2,7	1956,6	531,6	9,6	1,9
2009 % до 2000	2,9	-13,3	3,2	-1,4	1493,8	225,3	2,1	-1,7

Джерело: Статистичний збірник “Економічна активність населення України у 2009 році” / [за ред. Н.В. Григоровича]. – К. : Держкомстат України, 2010. – С. 108–119.

У зв'язку з цим необхідно дещо уточнити сутність таких категорій, які включають соціально-економічні, психологічні, демографічні, історичні, фізіологічні та інші особливості, з точки зору їх визначальних якісних характеристик. Психологи за основу беруть стабільність рис характеру і поведінки, а вже потім духовні якості людини; юристи визначають молодь як особи, що володіють виборчим правом; демографи застосовують для цього різні параметри, оперуючи різними критеріями фізіологічної і соціальної зрілості. Разом із тим, біологи враховують вікові ознаки, статеву зрілість,

Вітчизняні й іноземні дослідники визначають вікові межі молоді від 14–15 (нижня межа) – до 24–34 років (верхня межа). В Україні статистики до 1994 р. включали у цю категорію людей працездатного віку до 30 років, тобто від 16 до 29 років включно. Пізніше статистично нормативно-правовими актами та Законом України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” було визначено вікову межу молоді 15–29 років (1993 р.) [68].

Вищео значене дає підстави зробити висновок, що сучасна сільська молодь – це частина населення, яка характеризується соціально-економічною і політичною активністю, зрілістю та готовністю до самостійного ведення виробничої діяльності. Вона має свій віковий ценз, але залежить від умов і рівня залучення її до продуктивної зайнятості. Найбільш обґрунтованими віковими межами молоді стосовно умов України як на нашу думку є 16–29 років. Запропонований окремими ученими перегляд параметрів названої категорії і віднесення її до осіб від 15 до 28 років дещо штучно зменшує чисельність молоді, нівелює гостроту проблеми її зайнятості та соціального захисту.

Серйозною проблемою для сільських жителів, у першу чергу для молоді, стало безробіття, яке стрімко зростає в усіх регіонах України, особливо після земельної реформи. Проведений аналіз даних Державного комітету статистики України дає підставу стверджувати, що частка сільських безробітних віком 15–29 років у сільській місцевості сьогодні досить значна

– у 2009 р. вона становила 43,9% загальної кількості обстежених сімей (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Рівень зайнятості населення за статтю, місцем проживання та віковими групами по Вінницькій області, 2009 р.

(відсотків до кількості населення відповідної вікової групи)

Показник	Усього у віці 15–70 років, тис. осіб	У тому числі за віковими групами, років							Працездатного віку, тис. осіб
		15–24	25–29	30–34	35–39	40–49	50–59	60–70	
Усе населення	693,5	35,0	68,5	75,0	80,1	74,7	56,2	30,9	697,0
жінки	341,6	29,2	63,2	69,9	79,0	76,0	49,7	28,7	321,7
чоловіки	351,9	40,6	74,0	80,3	81,2	73,3	64,0	34,4	375,3
міське поселення	324,8	27,8	69,4	73,9	77,9	70,9	49,2	15,2	350,3
сільська місцевість	368,7	43,9	67,3	76,2	82,3	78,7	63,9	42,1	346,5

Джерело: Статистичний щорічник Вінниччини за 2009 рік / [за ред. С.Н. Ігнатова]. – Вінниця., 2010. – С. 412, 415.

Нині переважна більшість молодих людей прагне в будь-який спосіб і як найшвидше досягти матеріального достатку. В разі неможливості трудовлаштуватися втрачається престиж до праці в сільському господарстві, підвищення рівня освіти й професійної майстерності, а також проживання в сільській місцевості взагалі. До цього слід додати, що засоби масової інформації досить широко пропагують насильство, жорстокість, вбивство, аморальну поведінку і надмірно показують легке, нетрудове й розкішне життя молоді за кордоном.

На такому несприятливому соціально-економічному фоні відбуваються істотні зміни в загальних ціннісних орієнтаціях, трансформації духовних ідеалів молодого покоління – найбільш потенційної вікової групи населення щодо зайнятості.

Аморальність, бездуховність, які нині мають місце, призводять до втрати набутих раніше традиційних, властивих молоді рис, таких як

романтизм, самовідданість, доброзичливість, любов до рідного краю, сім'ї, людей, готовність до самопожертви, подвигу. Дедалі частіше акценти молодіжних цінностей стали зміщуватися у бік прагматизму й егоїзму. Як наслідок, спостерігається надзвичайно тривожна тенденція до збільшення випадків розлучень, наркоманії, самогубства, злочинності. Вченими встановлено, що приріст рівня злочинності на 4,2% породжує приріст безробіття на 1%. У першу чергу це впливає на формування необхідної риси у молоді – бути обов'язково зайнятим.

Нами підтримується досить аргументований висновок учених, що випускники навчальних закладів, насамперед аграрного профілю – найважливіше джерело формування пропозиції робочої сили на селі. Це передовсім найчисленіша категорія претендентів на робочі місця, яка відрізняється від інших груп підвищеними вимогами до умов праці, робочих місць, відпочинку та посиленою мобільністю. Разом із тим, вони є однією із соціально-уразливих груп, що потребує надзвичайної уваги з боку держави і у разі несприятливої кон'юнктури на ринку робочої сили соціального захисту.

Своєчасне врахування її побажань сприятиме запобіганню розбалансованості ринку праці, опрацювання ефективних заходів з усунення диспропорцій і урівноваження ситуації на ньому. Це значною мірою слугуватиме розробці конкретних напрямів ефективної державної політики зайнятості на селі, спрямованої на поповнення галузі молодими, кваліфікованими, перспективними кадрами.

Тому необхідно детальніше розглянути шляхи вирішення проблеми зайнятості, починаючи з виховання дітей дошкільного і шкільного віку як потенційної основи формування кадрового потенціалу в галузях АПК. При цьому основну увагу слід приділити мотиваційним чинникам, що визначають ставлення молодого покоління до праці й сільського способу життя.

Праця на селі, особливо аграрна, неприваблива. За результатами соціологічного дослідження сільської молоді, проведеного Державним

комітетом статистики України встановлено, що із майже 426 респондентів 29,4% незадоволені виконуваною роботою.

Низька престижність та непривабливість праці на селі для молоді пояснюється в основному відсутністю тут належних виробничих, трудових, матеріальних, соціально-культурних і побутових умов праці та проживання. Зокрема, про це засвідчує опитування випускників сільських загальноосвітніх шкіл, а також навчальних закладів за напрямом підготовки з аграрного профілю. Так вони не бажають працювати в галузі тому, що низька заробітна плата – 31,2% опитаних; низький рівень механізації виробничих процесів – 24,7; робота непрестижна і неприваблива – 16,4; недосконала організація праці – 11,4; незадовільні санітарно-гігієнічні виробничі умови – 10,5; обмежений вибір професій, спеціальностей, робочих місць – 5,8%

На сьогодні тенденція не тільки змінилася, а й ще більше ускладнилася. Щодо форм господарювання, то опитані віддали перевагу кооперативам, малим і спільним підприємствам. За кількістю бажаючих працювати в сільському господарстві згадані підприємства вийшли на перше місце (44,3%), особисті господарства громадян – на друге (19,2%), потім – сільськогосподарські підприємства (17,2%), фермерські господарства (14,3%) і державні сільськогосподарські підприємства (5,0%).

Викликає занепокоєння той факт, що кожний четвертий з опитаних поки що працюватиме в селі, але за першої нагоди намагатиметься переїхати жити і працювати до міста. Отже, їх можна вважати потенційними мігрантами. Однак бажання та наміри дітей в цьому підтримує значна частина їхніх батьків. Так, 39,3% опитаних відповіли, що батьки хочуть, щоб вони працевлаштувалися у місті, а 27,3% – щоб жили і працювали в селі.

Як засвідчує дослідження, таким чином для більшості випускників сільських шкіл, які вже підготовлені як кадри для сільського господарства, ця галузь не є престижною для їх праці. Разом із тим у процесі аграрних перетворень, становлення ринкових відносин у деякої частини сільської молоді з'являється інтерес до самостійного господарювання,

підприємницької діяльності. Так, кожний п'ятий респондент бажає організувати власну справу і створити своє сільськогосподарське підприємство. Частка бажаючих була б ще більшою за умови створення сприятливих умов, оскільки розвитку підприємницької діяльності заважає, на їхню думку (в порядку першочерговості): неможливість вигідного збуту виробленої продукції, відсутність первинного капіталу та недоступність кредиту, недостатній рівень освіти, протидія керівників різного рівня, складна економічна і політична ситуація тощо. При цьому молодь визнає: різні форми власності на землю сільськогосподарського призначення (46,2% опитаних), приватну (29,7%), колективну (14,6%), державну (9,5%). Молодь більш лояльна порівняно з іншими категоріями населення до праці за наймом в односельця, родича, іншого приватного підприємця.

Заробітна плата займає основне місце в доходах сільської молоді. Слід зазначити, що середній розмір заробітку молоді в сільській місцевості менший, ніж у міській, а в аграрному секторі він один із найнижчих порівняно з іншими галузями економіки. Саме через низькі заробітки не забезпечується повне відтворення робочої сили і немає змоги утримувати належним чином сім'ю, значна частина сільських молодих сімей мають доходи, що не забезпечують прожиткового мінімуму. До того ж розмір заробітної плати практично не узгоджений з результатами роботи працівників. Крім того, утворилася заборгованість з виплати заробітної плати. Оплата праці часто замінюється різними видами натуральних платежів і по суті втратила свою стимулюючу роль у підвищенні продуктивності праці, виконуючи тільки облікову функцію.

На думку половини респондентів, у їхніх сім'ях грошей постійно не вистачає, хоча вони заощаджують на всьому, навіть на їжі. Всі вищезазначені чинники призвели до того, що 82,8% молодих людей вбачають покращання життєвого рівня жителів села насамперед за рахунок підвищення заробітної плати. Саме тому половина опитаних оцінює своє матеріальне становище порівняно з іншими жителями села як: нижче середнього – 28,1%, низьке –

18% і дуже низьке – 3,3%, що не сприяє досягненню добробуту і створенню молодих сімей, не стимулює народження дітей, підриває здоров'я і викликає соціально-психологічну напругу.

Проведений на селі аналіз зайнятості, зокрема молоді, показує в цілому, що деформована її міжгалузєва структура. У галузях матеріального виробництва працює понад 80% і лише решта в невиробничій сфері, в освіті, культурі, охороні здоров'я, побутовому обслуговуванні, тощо.

Надто багато сільської молоді відмовилися від привабливої праці на фермах, комплексах, в переробній сільськогосподарській галузі, бо вся ця індустріальна робота у минулому. Кооперативні об'єднання та кооперативи потребують набагато менше робочої сили. Але її носії, освіта і якість мають бути набагато вищими за колишні критерії й повинні повністю відповідати міжнародним стандартам.

2.2. Соціальна облаштованість поселенської мережі та її вплив на зайнятість на селі

Сільська поселенська мережа має бути у центрі уваги держави і суспільства. Проте трансформаційні процеси, які тут відбуваються, не завжди відповідають бажанням людей, що тут жили і живуть тепер. Зокрема, свого часу поміщицьке землеволодіння і кріпосництво постійно проводили стабільну політику руйнування сільської поселенської мережі.

Шлюби, які тоді укладалися, не впливали на розвиток поселенської мережі, новостворені сім'ї, як правило, продовжували жити з батьками. Житло та земельні наділи для них виділялися із власності їхніх родин і намагання їх розширити залишалися нездійсненими.

Аграрна реформа, здійснювана П. А. Столипіним з 1906 р., дещо поліпшила їх становище. Зокрема, було надано право одержувати надільну землю у власність, селянин мав можливість об'єднати свої ділянки в один так званий відруб і або залишитися на старому помешканні, або виселитися на

хутір, побудований на власній землі. Подвірне землеволодіння, яке вважалася з 1861 року власністю всієї родини, можна було ділити між її членами. Тобто, кожний член родини міг вийти з “подвірного господарства” і стати власником своєї землі. При цьому лише окремі угіддя – ліси, сіножаті – залишилися у спільному володінні. За цей період вийшли на хутори й отруби 226,5 тис. господарств, земельне володіння яких становило 1965 тис. гектарів землі [87, с. 57].

У результаті проведення століпінської реформи був створений клас самостійних підприємливих селян, який налічував 2,5 млн сімей. На їх основі почала розвиватися сільська кооперація та виникали нові поселення. Так, на Правобережній Україні вийшли з общини і закріпили за собою землю 50,7% загальної кількості сімей, Лівобережній – 13,8, а на півдні – 34,2%.

Проведена аграрна реформа була відносно найбільш успішною щодо розвитку сільської поселенської мережі. Після П. Століпіна в розвиток сільської поселенської мережі вагома роль у її благоустрої та соціальному облаштуванні належала М. С. Хрущову і Л. І. Брежневу.

Стосовно соціальної політики того часу було введено такий термін, як відродження багатофункціонального розвитку українського села. Основними напрямками при цьому стали: максимальне відродження всіх сіл, що входять до поселенської мережі республіки і придатні для життя людей; визначення функціонального призначення кожного з відроджуваних населених пунктів, формування опорних центрів і соціально-побутового обслуговування його жителів у найбільш великих селах; вирівнювання умов праці і життя у малих віддалених селах. Вкладання коштів у їх розвиток відбувалося за пріоритетами соціального обслуговування, а робочі місця створювалися безпосередньо за місцем проживання їх жителів.

Проте, за відсутності коштів як у державному, так і місцевому бюджеті така політика не знайшла практичного втілення, сільська поселенська мережа продовжувала деградувати й занепадати. Означені негативи можна

простежити за динамікою трансформаційних процесів, які нині відбуваються в сільській місцевості.

Узагальнюючою їх характеристикою є негативні зміни в кількості населених пунктів, адміністративно-територіальному навантаженні селами сільських рад і районів, щільності населення з розрахунку на 1 км² (додаток Б).

Аналіз засвідчує, що через негативні демовідтворювальні процеси поселенська мережа продовжує скорочуватися. Істотне домінування смертності над народжуваністю, яке охопило всю сільську територію, зумовлює її обезлюднення і скорочення. Як наслідок, за 1991–2010 рр. сільська поселенська мережа в Україні загалом втратила 324 села. З карти України в середньому щорічно зникало по 18 сіл. Зменшується і людність сіл. У Вінницькій області кількість сіл за цей період залишилася незмінною.

За розрахунками, проведеними Інститутом економіки та прогнозування НАН України, 34,8% загальної кількості сільських районів в Україні віднесено до демографічної і поселенської кризи. З них більше половини опинилися за межею повної деградації.

Вінницька область за цими показниками посідає 13 місце із 314 деградованими селами, які становлять 21,4% загальної їх кількості. З них 178 сіл віднесено до занепадаючих, а 136 знаходяться на межі вимирання.

За 1991–2010 рр. чисельність сільського населення в Україні скоротилася на 2361,9 тис. осіб, або на 14,1%, у Вінницькій області – відповідно на 222,7 тис. осіб, або на 21%. Щільність сільського населення на 1 км² в Україні зменшилася на 14,3%, у Вінницькій області – на 20%.

Для дослідження динаміки більш глобальних змін у поселенській мережі за людністю на селі Державним комітетом статистики України кожні п'ять років проводиться обстеження за такими типами сіл: до 49 жителів, 50–99, 100–199, 200–299, 300–499, 500–999, 1000 жителів і більше.

Крім такого поділу, для узагальнення динамічних поселенських процесів у наукових дослідженнях застосовують більш укрупнену їх схему:

дрібноселену – до 499 жителів, середньоселену – 500–999 і крупноселену – 1000 жителів і більше.

Аналіз даних обстеження за два періоди (2001 і 2005 рр.) підтверджує висновки про те, що в Україні та Вінницькій області зокрема у сільській поселенській мережі триває її розукрупнення. У 2005 р. порівняно з 2001 р. кількість невеликих сіл в Україні (до 499 жителів) збільшилася на 228 сіл, або 1,3%, у Вінницькій області – відповідно на 30 сіл, або на 3,9%. При цьому кількість малих (до 49 жителів) сіл також збільшилася – по Україні на 286 сіл, або 1,1%, а у Вінницькій області на 12 сіл, що також становить 1,1%. Тобто структурне співвідношення сіл у поселенській мережі як в Україні, так і по досліджуваній області погіршується й ускладнюються (табл. 2.5).

Ці обставини зумовлюють відповідні зміни в адміністративному навантаженні. В Україні у середньому на одну сільську раду на початок 1991 року припадало 2,9 сіл, а на початок 2010 року – 2,8 села, у Вінницькій області – відповідно 2,3 і 2,2 села.

Ми погоджуємося з думкою учених-економістів ННЦ “Інститут аграрної економіки”, що на формування того або іншого розселення, його адміністративно-територіальний устрій та розвиток сільських територій безпосередньо впливають просторове розміщення, їх розміри за чисельністю наявного населення, використанням землі, трудових ресурсів, засобів праці тощо. Тобто, поселенську мережу слід розглядати як складову основу сільських територій, які крім поселень охоплюють прилеглі до них землі, водні та лісові ресурси.

Слід розуміти, що це історично сформована в просторі сукупність сіл, хуторів, слобідок, односімейних жилих утворень, зумовлена раціональним поєднанням природного, трудового, виробничого, економічного, соціального та екологічного потенціалів з метою ефективного виконання функцій переважно сільськогосподарського призначення.

Категорію “сільське поселення” необхідно розглядати як окремий, в межах територіально-адміністративної одиниці, осередок оптимального

розміщення і відтворення продуктивних сил, в якому через основний засіб виробництва – землю і створені в процесі виробництва трудовий, матеріально-технічний, соціальний та екологічний потенціали примножується сільське і територіально-адміністративне багатство [138, с. 147].

Таблиця 2.5

Розподіл сільських населених пунктів за наявністю населення в Україні та Вінницькій області*

Показник	Рік	Од. вим.	Усього	У тому числі з числом жителів						
				до 49	50–99	100–199	200–299	300–499	500–999	1000 і
Кількість сільських населених пунктів по Україні – всього	2001	од.	28648	3698	2807	4142	3081	4313	6034	4573
		%	100	12,9	9,8	14,4	10,7	15,1	21,1	16,0
	2005	од.	28347	3924	2845	4148	3019	4333	5808	4270
		%	100	13,8	10,0	14,6	10,7	15,3	20,5	15,1
у тому числі: Вінницька область	2001	од. пункт	1466	123	108	148	141	251	422	273
		%	100	8,4	7,4	10,1	9,6	17,1	28,8	18,6
	2005	од.	1458	135	108	155	140	263	406	251
		%	100	9,3	7,4	10,6	9,6	18,0	27,9	17,2
Кількість наявного населення в сільській поселенській мережі по Україні – всього	2001	тис. осіб	15971,5	79,9	207,6	606,9	750,7	1677,0	4232,4	8417,0
		%	100	0,5	1,3	3,8	4,7	10,5	26,5	52,7
	2005	тис. осіб	15370,0	91,2	208,5	606,1	743,9	1704,2	4092,2	7923,9
		%	100	0,6	1,4	3,9	4,8	11,1	26,6	51,6
у тому числі: Вінницька область	2001	тис. осіб	959,5	2,9	7,7	21,1	35,5	99,8	298,4	494,1
		%	100	0,3	0,8	2,2	3,7	10,4	31,1	51,5
	2005	тис. осіб	911,0	3,3	8,0	23,0	35,3	103,1	284,1	454,2
		%	100	0,4	0,9	2,5	3,9	11,3	31,1	49,9

* Сформовано автором на підставі даних Держкомстату України.

Кожне сільське поселення в процесі свого формування та функціонування базується на поєднанні певних принципів, зокрема, на адміністративно-територіальній компактності, внутрішній і зовнішній пропорційності, доступності та взаємодоповнюваності.

Для характеристики сільських територій на районному, обласному і республіканському рівнях система показників включає: щільність сільського населення на 1 км², структура населених пунктів за кількістю жителів, їх функціональною значимістю, густина сільських поселень на 100 км² та 10 тис. га сільгоспугідь тощо.

Показниками розвитку сільських поселень є: людність одного населеного пункту, кількість в ньому працездатних, з них працюючих, виробництво валової продукції в розрахунку на одного працездатного, одного жителя, 100 га сільгоспугідь та ін.

Таким чином, вирішення проблем подолання негативних тенденцій у сільській поселенській мережі потребує врахування на цих ієрархічних рівнях насамперед стану демографічно-розселенських процесів у сільській поселеній мережі, сприйняття їх як одного з визначальних факторів впливу на раціональне використання сільськогосподарських угідь, виробництво конкурентоспроможної продукції і вирішення продовольчої проблеми в державі.

Статус кожного сільського поселення, незалежно від його розмірів, вимагає участі держави щодо створення належної, обумовленої природно-історичними, виробничими, соціальними та екологічними факторами територіально-розселенської системи, функцією якої повинно бути: призупинення зменшення чисельності населених пунктів, максимальне збільшення виробництва сільськогосподарської продукції і на цій основі оздоровлення демографічної ситуації, примноження трудового потенціалу та належне забезпечення соціальних умов кожного сільського жителя.

Перехід до стабілізації виробництва необхідно розпочинати із стабільного розвитку аграрного виробництва, спрямованого в кінцевому рахунку на комплексний розвиток сільських поселень і територій взагалі.

Ефективне вирішення цих проблем потребує дієвих заходів з боку держави через усвідомлення ролі селянина як особливого фактора у суспільній розбудові країни й необхідності створення для нього оптимальних умов праці та життєдіяльності населення у кожному сільському поселенському утворенні.

Умови праці – це сукупність взаємопов'язаних соціально-культурних, санітарно-гігієнічних, психофізичних та естетичних складових у виробничому середовищі, що впливають на працездатність і здоров'я селян, їх всебічний розвиток як особистостей.

У цьому контексті соціальну інфраструктуру села необхідно розглянути як сукупність структурних поселенських елементів поселення, метою якої є оптимальне забезпечення сільського населення належними умовами праці й відпочинку, створення сприятливого, комфортного та гармонійного життєвого середовища, що виступає надзвичайно важливим фактором підвищення зайнятості на селі. Вона включає: охорону здоров'я, освіту, культуру і мистецтво, житлово-комунальне господарство, кредитування та страхування, мережу соціального забезпечення, транспорт і зв'язок, торгівлю та громадське харчування, а також інші галузі невиробничої сфери, пов'язані із соціальним обслуговуванням сільського населення.

Кожна підгалузь соціальної інфраструктури характеризується своїми особливостями організаційної структури, формами обслуговування населення і механізмами їх функціонування. Це зумовлює надзвичайну різноманітність і поряд із цим складність проблем розвитку соціальної інфраструктури села.

Довготривала дискримінація соціального фактора щодо вирішення соціальних диспропорцій між сільськими та міськими територіально-

поселенськими утвореннями призводить до погіршення загальної соціально-економічної ситуації на селі.

Проведений аналіз статистичних даних показує, що переважна кількість сіл перебуває поза сферою соціального обслуговування. Так, за даними Державного комітету статистики України села не забезпечені на сьогодні школами – 51,4%, у 70,8% сіл немає дитячих дошкільних установ, 41,2% – закладів клубного типу, у 46,6% загальної кількості сіл відсутній обов'язковий для кожного села фельдшерсько-акушерський пункт.

У Вінницькій області 241 населений пункт, або 16,5% загальної їх кількості, зовсім не мають лікарняних закладів і пересувного медичного обслуговування, у 44,4% відсутні школи, але є діти у віці 7–17 років і 23,9% сіл не мають змоги скористатися послугами стаціонарних закладів культури та пересувного обслуговування.

У малих за людністю селах будь-які об'єкти соціальної інфраструктури взагалі відсутні, майже повністю скоротилося на селі побутове обслуговування. Досить повільними темпами вирішуються проблеми благоустрою сіл, житлово-комунального господарства та інженерного забезпечення. Трохи більше 40% сільських вулиць мають тверде покриття і освітлюються.

Водночас з року в рік згортається функціонуюча їх мережа (додаток В). Із 1990 по 2009 р. сільська освітянська мережа закладів по Україні скоротилася на 3,8 тис. дошкільних дитячих закладів, або 69,8%, 1,6 тис. загальноосвітніх закладів, або 89,4%, 4,5 тис. будинків культури, клубів, або 78,6%, на 1,3 тис. фельдшерсько-акушерських пунктів, або 92,1% тощо. Торговельна мережа загалом скоротилася на 46,6 тис. магазинів, або на 23%, на 10,5 тис. закладів громадського харчування, або 42,6%.

У Вінницькій області за цей період освітянська мережа закладів скоротилася на 0,3 тис. дошкільних дитячих закладів, або 62,5%, на 0,1 тис. загальноосвітніх закладів, або 88,9%, на 0,3 тис. будинків культури, клубів, або 76,9%, на 0,2 тис. фельдшерсько-акушерських пунктів, або 81,8% тощо.

торговельна мережа скоротилася на 1,7 тис. магазинів, або на 41,4%, на 0,5 тис. закладів громадського харчування, або на 37,5%.

За даними вищезгаданого соціально-економічного обстеження Держкомстатом України сільських населених пунктів не всі об'єкти соціального призначення функціонують. Через відсутність коштів на їх реконструкцію, ремонт та утримання за призначенням в Україні функціонують лише 63,2% підприємств служби побуту, 78,9% дитячих дошкільних закладів, 97,3% торговельних закладів. Навіть не всі початкові школи (95,5%) та лікарняні заклади (99,3%) функціонують.

У Вінницькій області діють за призначенням лише 26,9% дитячих дошкільних закладів. Крім того, 26,9% дитячих дошкільних закладів на селі загалом потребують капітального ремонту, а 3,8% знаходяться в аварійному стані, по Вінницькій області – відповідно 22,0 і 1,8%. В аналогічному технічному стані в Україні перебувають школи (відповідно 23,0 і 1,2%), клуби (42,1 і 5,1%), фельдшеро-акушерські пункти (22,4 і 0,9%). У Вінницькій області 22,0% дитячих дошкільних закладів потребують капітального ремонту, 1,8% розміщені в аварійних приміщеннях, фельдшерсько-акушерських пунктів – відповідно 21,7 і 1,4%. Отже, функціонуюча мережа соціально-культурних закладів за своєю потужністю нині не спроможна виконувати закладені функції (табл. 2.6).

Забезпеченість об'єктами соціальної інфраструктури має чітку тенденцію до зменшення – нині одна лікарня припадає на 29 сіл, дитячий садок – на три села, школа, клубний заклад та фельдшерсько-акушерський пункт – на два села. За даними обстеження, проведеного Державним комітетом статистики, 70,8% загальної кількості населених пунктів по Україні не мали дитячих дошкільних закладів, у тому числі 36,5% з чисельністю дітей до 6 років – 20–50 осіб і більше, у 51,4% населених пунктів відсутні школи, 36,5%, де чисельність 7–17 річних дітей та молоді становила 20–50 осіб і більше.

Таблиця 2.6

Рівень забезпечення об'єктами соціальної інфраструктури сільських населених пунктів

Об'єкти	Вінницька область						Україна					
	1990	1995	2000	2005	2009	2009 до 1990, відсоткових пунктів	1990	1995	2000	2005	2009	2009 до 1990, відсоткових пунктів
Дошкільні дитячі заклади	57,8	54,3	34,3	32,5	35,8	-22,0	44,1	37,8	31,1	27,0	31,0	- 13,1
Загальноосвітні заклади	64,3	64,4	61,5	59,1	56,9	-7,4	52,4	52,8	52,1	50,1	47,4	- 5,0
Будинки культури, клуби	86,2	80,4	75,4	72,4	72,5	-13,7	70,8	68,5	61,9	58,9	58,0	- 12,8
Дільничні лікарні	3,3	8,3	3,8	3,2	2,8	-0,5	5,7	4,9	3,1	2,3	1,9	- 3,8
Амбулаторно-поліклінічні заклади	6,8	0,6	13,6	13,6	13,6	6,8	6,5	6,2	8,4	10,8	11,9	5,4
Фельдшеро-акушерські пункти	67,1	67,2	65,0	65,1	64,6	-2,5	56,5	56,9	56,2	54,1	53,0	- 3,5
Частка населених пунктів, які мають:												
водопровід	1,5	4,7	7,5	5,6	14,3	12,8	16,0	19,9	23,2	22,1	22,0	6,0
каналізацію	0,5	1,5	0,4	0,2	0,2	-0,3	3,2	3,0	2,9	2,6	2,5	- 0,7
газ	14,5	16,0	16,3	30,6	45,8	33,3	8,4	18,8	30,0	31,5	32,0	23,6
зупинки громадського транспорту	72,6	54,4	64,8	75,2	-	-	73,5	63,5	64,2	73,2	-	-
Забезпеченість домашніми телефонами, тис. абон.	35,7	47,0	56,3	80,0	82,1	299,9 %	573	798	1020	1395	1503	262,3 %

Джерело: Статистичний збірник “Соціально-економічне обстеження становища сільських населених пунктів за 1990,1995, 2000 та 2005 роки” за даними обстеження Ф.1. – Село. – К.: Держкомстат України.

Рівень соціальної облаштованості сільської поселенської мережі й загалом сільських територій можна досягти лише шляхом порівняння обсягів і якісних характеристик їх стану в просторі та часі.

Для цього слід, насамперед, визначити пріоритетні напрями розвитку соціальної розбудови сільських територій, враховуючи наявність фінансового її забезпечення.

Однак у державному та місцевому бюджетах не вистачає коштів не тільки на будівництво нових, а й на утримання функціонуючих об'єктів соціальної інфраструктури.

Українське село опинилося у фінансовому занепаді, тому з цього приводу постає багато проблем. Майже повністю призупинено процеси соціальної розбудови.

Так, у 2009 р. за рахунок усіх джерел фінансування було введено в дію загальної площі житла на 16,6% менше, ніж у 1990 р., збудовано квартир з розрахунку на 1 тис. осіб населення на 57% менше, введено в експлуатацію взагальноосвітніх школах лише на 5,2 тис. учнівських місць, що становить 8,5% введених місць у 1990 р. І це при тому, що видатки на освіту по Україні у 2009 р. дорівнювали 23,9 млрд грн і проти 2008 р. збільшилися на 11,0%.

При видатках на охорону здоров'я 7,5 млрд грн. на селі було введено лише 48 ліжок у дільничних лікарнях та 212 ліжок в амбулаторно-поліклінічних закладах, що до введення таких у 1990 р. становило відповідно 0,8 і 1%. Аналогічна ситуація склалася щодо введення інших об'єктів соціальної інфраструктури (додаток Г).

У Вінницькій області розбудова об'єктів соціальної інфраструктури із 2000 року майже повністю призупинена. Зокрема, якщо у 1995 р. в області було введено 200 місць у дошкільних закладах, з них 66,7% у сільській місцевості, шкіл – відповідно 1,4 тис. місць, 50%; лікарняних закладів – із них 200 тис. ліжок, 25% у сільській місцевості, амбулаторно-поліклінічних закладів – у сільській місцевості на 100 відвідувань за зміну; клубів і будинків – із них 700 місць і 300 у сільській місцевості, то у 2009 р. їх

введення взагалі відсутнє. Виняток становить лише введення житла, будівництво якого відбувалося ще за рахунок приватних коштів.

За останні роки прийнято законодавчо-правові акти щодо скорочення негативних тенденцій у соціальній сфері на селі, а також освіти, охороні здоров'я, культурі як пріоритетах соціальної політики на селі.

Проте функціонуюча мережа продовжує скорочуватися. Таким чином, як показує аналіз, створення оптимальних умов соціального розвитку кожного сільського поселення і на цій основі забезпечення сільських жителів належною соціальною інфраструктурою потребує невідкладного опрацювання програм розвитку українського села, в яких необхідно, розпочинаючи з місцевого, а потім на регіональному і державному рівнях, обговорювати стратегію та пріоритети соціальної розбудови по кожному поселенському утворенню з консолідацією фінансового забезпечення із державного та місцевого бюджетів. Лише за рахунок комплексної реалізації правових, організаційних, економічних та соціальних заходів слід забезпечити умови реальної пріоритетності села.

Виділення коштів повинно здійснюватися за цільовим принципом під попередньо опрацьовані програми з розрахунку на душу населення і в обсягах, не менше гарантованих державою мінімально необхідних нормативів.

Мережа навчальних закладів у державі має задовольняти освітні потреби кожної людини відповідно до її інтересів. Для цього Законом України “Про освіту” (1991 р.) на фінансування галузі в цілому має виділятися не менше 10% внутрішнього валового продукту. Разом із тм, практично розбудова соціальної сфери села фінансується за залишковим принципом [78].

Законом України “Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві” (1990 р.) держава повинна виділяти на розвиток агропромислового сектора 1% валового внутрішнього продукту, з них понад 50% на розвиток соціальної сфери [77].

Проте, як свідчить реальна ситуація, положення цього закону не реалізовані на практиці. На рівні держави це зумовлює децентралізацію управлінських функцій щодо розбудови сільських територій на користь місцевого самоврядування, надання територіальним громадам реального самоуправління та фінансового самозабезпечення. З цією метою необхідно забезпечити:

- опрацювання програм збалансованого соціально-економічного розвитку сільських територій;
- формування місцевого бюджету під соціально-економічну забудову;
- обґрунтування конгломерату учасників соціальної розбудови на мікрорівні за принципом їх територіальної єдності;
- управління закладами соціальної сфери, які знаходяться у віданні територіальних громад, або переданих їм на баланс, організація їх матеріально-технічного й фінансового забезпечення;
- затвердження місцевих програм приватизації об'єктів соціальної сфери, визначення доцільності, порядку та умов її проведення;
- створення спільних структурних підрозділів соціального призначення з іншими суб'єктами територіальної забудови, формування джерел їх фінансування;
- прийняття рішень стосовно передачі повноважень управління комунальною власністю іншим органам з чітко визначеними межами таких повноважень;
- прийняття рішень про створення, ліквідацію, реорганізацію й перепрофілювання об'єктів соціальної сфери.

Тобто, слід впровадити нові підходи до організації управління соціальним розвитком сільських територій, згідно з якими має враховуватися мікропит на соціальні послуги, тобто інтереси, перш за все, жителя, територіальної громади з подальшою їх трансформацією на регіональний і державний рівні. Рушійним фактором при цьому повинні стати територіальні громади села разом із виконавчими структурами – сільськими радами, через

створення фонду соціального облаштування села та раціонального його використання.

Джерелами наповнення такого фонду повинні бути насамперед власні кошти, а також кошти державного бюджету під програмні заходи. Крім, цього, має відбуватися добровільне залучення позабюджетних коштів щодо соціального облаштування сільських поселень, а саме: благодійні спонсорські внески окремих підприємств, організацій, громадян тощо.

2.3 Структурні зрушення зайнятості в аграрній сфері та соціальний захист населення

Формування ринкової економіки зумовило докорінні зміни як в аграрному виробництві, так і в соціальному блоці. Ефективна державна політика повинна спрямовуватися на досягнення належного життєвого середовища, яке має реалізовуватися лише за умови врахування системної дії комплексу як виробничих, так і соціальних чинників і на цій основі позитивних зрушень та поліпшення рівня життя селян.

Для цього необхідна системна сукупність показників, які у своїй єдності характеризують загальний стан структурних змін як у виробництві, так і соціумі на селі та рівень задоволення споживчих індивідуальних і суспільних потреб.

Аналізу структурних зрушень у зайнятості сільського населення в аграрній сфері за період незалежної держави Україна має передувати розгляд структурних зрушень в агропромисловому комплексі.

Протягом 1990–2009 рр. сталися значні зміни у виробництві валової продукції сільського господарства по категоріях господарств, а також відповідні зміни у його галузях – рослинництві та тваринництві (табл. 2.7).

Узагальнення змін у виробництві валової продукції за останні 20 років показує, що виробництво продукції в галузі зменшилося на третину, в тому числі по рослинництву – на 68,7%, тваринництву – на 19,3%. При цьому

деформація міжгалузевих пропозицій в аграрній сфері проявляється по всіх категоріях господарств. Особливо помітне зниження відзначено в сільськогосподарських підприємствах, де валове виробництво продукції зменшилося на 53,6%, у тому числі в рослинництві – на 31,3%, тваринництві – 80,7%. Як показує аналіз, сподівання на те, що індивідуальні господарства населення стануть основними сільськогосподарськими товаровиробниками, особливо продукції тваринництва, залишаються нездійсненими.

Таблиця 2.7

**Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства
Вінницької області за 1990–2009 рр. ***

Показник	Р і к								2009 р. до 1990 р., % (у порів- нянних цінах 2005 р.)
	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	
Усі категорії господарств									
Валова продукція, всього	8727,6	5871,7	4667,6	5152,1	5447,6	5048,0	6368,5	6159,4	70,6
У тому числі:									
рослинництво	4429,8	3283,5	2784,0	3287,8	3511,3	3118,8	4422,5	4213,7	95,1
тваринництво	4297,8	2588,2	1883,6	1864,3	1936,3	1930,0	1946,0	1945,7	45,3
У тому числі: сільськогосподарські підприємства									
Валова продукція, всього	5916,4	3064,4	1853,1	1728,9	2094,3	2031,0	2913,1	2743,8	46,4
У тому числі:									
рослинництво	3243,9	1837,3	1356,0	1281,9	1589,9	1518,9	2411,5	2228,1	68,7
тваринництво	2672,5	1227,1	497,1	447,0	504,4	512,1	501,6	515,7	19,3
господарства населення									
Валова продукція, всього	2811,2	2807,3	2814,5	3423,2	3353,3	3017,0	3455,4	3415,6	121,4
У тому числі:									
рослинництво	1185,9	1446,2	1428,0	2005,9	1921,4	1599,1	2011,0	1985,6	167,4
тваринництво	1625,3	1361,1	1368,5	1417,3	1431,9	1417,9	1444,4	1430,0	88,0

* Сформовано автором на підставі даних Держкомстату України.

Виробництво валової продукції в них збільшилося лише на 21,4%, а у тваринництві зменшилося на 12%. За різними оцінками учених-економістів,

коли скорочення виробництва у тваринницькій підгалузі перейшло половинний (на 54,7%) рубіж, то проблему виробництва в галузі слід розглядати як таку, що набула катастрофічного характеру.

Щодо суттєвих структурних зрушень у галузі рослинництва, то тут привертає увагу той негативний факт, що у загальному обсязі продукції рослинництва переважну частку становить найбільш важлива нині щодо експорту підгалузь – зернові культури (45,5%), потім картоплю і овоче-баштанні культури (34%), тоді як на вирішальну для тваринництва підгалузь – кормові культури припадає лише 4,8%.

Тобто, загальне виробництво в аграрному секторі відповідно до потреб населення у продуктах харчування, виробництва кормів для тваринництва та сировини для промисловості повністю розбалансовано і поступово починає переорієнтовуватися на менш інтенсивні культури.

Означені структурні зміни валового виробництва в сільському господарстві зумовили відповідні зміни зайнятості сільського населення. Скорочення в структурі посівних площ трудомістких культур, зокрема, посівів цукрових буряків, зменшення поголів'я худоби та птиці, а також інтенсивних культур у кормовій групі досить відчутно вплинуло на вивільнення працездатного населення. Ще більше активізувало ці процеси скорочення підприємств з переробки сировини у рослинництві та тваринництві, що призвело до кризового скорочення робочих місць на селі загалом.

Через відсутність тут роботи сільське працездатне населення змушене масово шукати будь-які робочі місця за межами села та за кордоном. Особливо активного в цьому питанні є молодь, переважна частина якої висококваліфіковані не лише для аграрної галузі спеціалісти, а й вчителі, медичні працівники культури, спорту, побуту і т.п.

За підрахунками учених, частка таких осіб нині досягає 7 млн. Для порівняння, чисельність зайнятого населення в сільському та лісовому господарстві у 1990 р., включаючи особисті господарства, становила 5 млн

осіб. Тобто, негативні зрушення саме у виробництві породжують структурні зміни зайнятості не лише в аграрній сфері, а й соціальному блоці на селі. Це можна простежити за динамікою змін, що відбуваються в загальній чисельності населення, природному його відтворенні та міграційних процесах (додаток Д).

За оцінкою багатьох учених-демографів, в основу якої покладено щорічні за останні роки зміни у кількості сільського населення та в його віковій структурі, Україна ще у 1959 р. була на порозі демографічної старості. Такий висновок вони зробили тому, що особи старше 60 років становили вже 10,5% загальної кількості населення на селі. У 1970 р. цей показник збільшився до 13,9%, 1989 р. – 18,0%, 2001 р. – 21,4% і на початок 2010 р. – 24,5%. Немає підстав не погоджуватися з таким висновком, цей процес демографічних процесів на селі є катастрофою.

У Вінницькій області ситуація виявилася ще складнішою. Зокрема, частка населення віком 60 і старше у 1989 р. становила 22,5%, у 2001 р. – 23,9% і на початок 2010 р. – 26,3%.

Для об'єктивності слід зазначити, що за досліджуваній період у Вінницькій області відчутно (на 10–12%) почала зростати народжуваність. Але у зв'язку з катастрофічним погіршенням умов праці та проживання сільського населення, надзвичайно незадовільним рівнем медичного обслуговування та напруженою економічною ситуацією відносно вищими темпами продовжує збільшуватися смертність на селі. Як наслідок, природний приріст сільського населення залишається негативним. Так, якщо у 2000 р. народжуваність дітей у Вінницькій області з розрахунку на 1000 жителів становила 8,5 дитини, а в 2010 р. – 10,4, то смертність із розрахунку на 1000 жителів за цей період становила відповідно 20,1 і 21,2 особи і перевищила народжуваність більш як удвічі.

Через непослідовне, а іноді й невиважене здійснення аграрної реформи, а саме скорочення великих спеціалізованих у рослинництві і тваринництві господарств та переробних сільськогосподарських

підприємств, відбулося не лише значне зниження рівня виробництва і занепад галузі, а й значне скорочення фінансових надходжень та матеріально-технічних ресурсів і, як наслідок, посилення процесів деіндустріалізації агропромислового комплексу. Через масове скорочення сільськогосподарської техніки вивільнилися висококваліфіковані сільськогосподарські кадри.

Вищеозначені тенденції посилили безробіття в сільській місцевості до кризового стану. Створені на приватній основі великі корпоративні, приватні товариства, об'єднання і холдинги, а також різні спеціалізовані виробничі й обслуговуючі кооперативи в галузі здійснюють концентрацію своєї діяльності і беруть курс на скорочення робочих місць шляхом застосування у технологіях виробництва нової високопродуктивної техніки. Про це, зокрема, засвідчує проведений аналіз зайнятого населення в галузях економіки Вінницької області, який свідчить, що чисельність зайнятих у сфері сільськогосподарського виробництва скорочується досить високими темпами (додаток Е).

Так, якщо у 2000 р. чисельність зайнятих у сільському і лісовому господарстві становила 342,8 тис. осіб, то у 2009 р. їх було вже лише 193,0 тис. осіб, тобто цей показник зменшився на 43,7%.

За нашими прогнозними розрахунками, ця тенденція буде продовжуватися і надалі. Зокрема, в оглядовому 2010 р. їх кількість становитиме 181 тис. осіб і по відношенню до 2009 р. скоротиться на 12 тис. осіб, або на 2,5%.

Отже, як показують розрахунки, структурні зрушення зайнятості в досліджуваній Вінницької області залежать від багатьох факторів. Зокрема, вони змінюються із змінами у чисельності населення, структурі виробництва та земельних угідь, у посівних площах і поголів'ї худоби, забезпеченні виробництва матеріально-технічними ресурсами.

Таким чином, зайнятість у галузі на оглядову та віддалену перспективу спричинить подальше безробіття на селі (табл. 2.8).

На оглядову перспективу ситуація із зайнятістю в сільському господарстві у загальній структурі зайнятих на селі характеризуватиметься зниженням.

Таблиця 2.8

Динаміка індексу зайнятості сільського населення за 2000–2010 рр.

2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
100,0	66,0	91,2	92,3	93,6	92,0	90,0

Отже, наведене є переконливим доказом того, що село за людністю вмирає і надто швидкими темпами. Тому в такому контексті соціальний захист сільського населення набуває надзвичайної гостроти, особливо категорій пенсіонерів, інвалідів, дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування осіб, малозабезпечених сімей тощо.

За даними Обласного управління статистики Вінницької області з кожних її 10 жителів – 3 мають статус пенсіонера, а на кожні 10 осіб зайнятого населення припадає більш як 7 пенсіонерів. Загальна чисельність осіб цієї категорії в області протягом останніх років внаслідок зменшення тривалості їх життя та зростання з року в рік смертності населення постійно скорочується (табл. 2.9).

На початок 2010 р. в області налічувалося 524,2 тис. пенсіонерів і порівняно з 2005 р. їх чисельність зменшилася на 5,7%. Із них 287,3 проживають у сільській місцевості, де їх налічувалося у 2010 р. 287,3 тис. і лише за п'ять останніх років кількість пенсіонерів зменшилася на 22,8 %.

Слід зазначити, що у 2010 р. по відношенню до 2005 р. навантаження пенсіонерами в цілому по досліджуваній області з розрахунку на 1000 осіб населення зменшилося на 1,6% і становило в середньому 319 осіб, а на 1000 осіб зайнятого населення відповідно 1,9% і 756 осіб. У сільській місцевості на 1000 осіб населення воно досягло 343,5 осіб і зменшилася на 16,3%, а на зайнятого в аграрному виробництві – 789,3 пенсіонера, або на 17,9% менше.

На кожних 10 осіб – жителів Вінницької області статус пенсіонера має 3,2, а на селі – 3,4 особи. Загалом серед областей України за чисельністю пенсіонерів із розрахунку на 1000 осіб населення Вінниччина посідає 9 місце.

Таблиця 2.9

**Динаміка навантаження зайнятих осіб пенсіонерами
у Вінницькій області, 2005–2010 рр. ***

(на початок року)

Показник	Р і к						2010 р. до 2005 р., %
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Усього пенсіонерів, тис. осіб	555,6	552,2	542,2	535,2	528,2	542,2	97,6
У т.ч. у сільській місцевості	372,1	323,3	310,8	302,3	294,1	287,3	77,2
Із розрахунку на 1000 осіб населення припадає пенсіонерів – всього, осіб	324	326	323	321	320	319	98,4
На 1000 осіб населення в сільській місцевості припадає сільських пенсіонерів – всього, осіб	410,3	362,6	355,8	351,8	347,1	343,5	83,7
На 1000 осіб зайнятого населення у віці 15-70 років припадає пенсіонерів – всього, осіб	771	763	750	736	728	756	98,1
На 1000 осіб зайнятого населення в сільській місцевості, у віці 15-70 років припадає пенсіонерів – всього, осіб	961,2	840,6	808,1	790,1	797,6	789,3	82,1

* Сформовано автором на підставі даних Держкомстату України.

Розподіл пенсіонерів досліджуваної області за видами пенсій на початок 2010 року показаний на рис. 2.1.

Середній розмір призначених щомісячних пенсій пенсіонерам, які перебувають на обліку в Пенсійному фонді області, з урахуванням цільової грошової допомоги та індексації, на початок 2010 року становив 852,64 грн, що на 146,38 грн менше, ніж по Україні. Якщо порівнювати цей показник з іншими регіонами України, то Вінницька область посідає 23 місце. У сільській місцевості її розмір становив 789,48 грн.

У 2009 р. середній розмір місячних пенсій, призначених пенсіонерам області, перевищив розмір загального прожиткового мінімуму на 21,6%, а у сільській місцевості – на 12,6%, по Україні – на 42,5%.

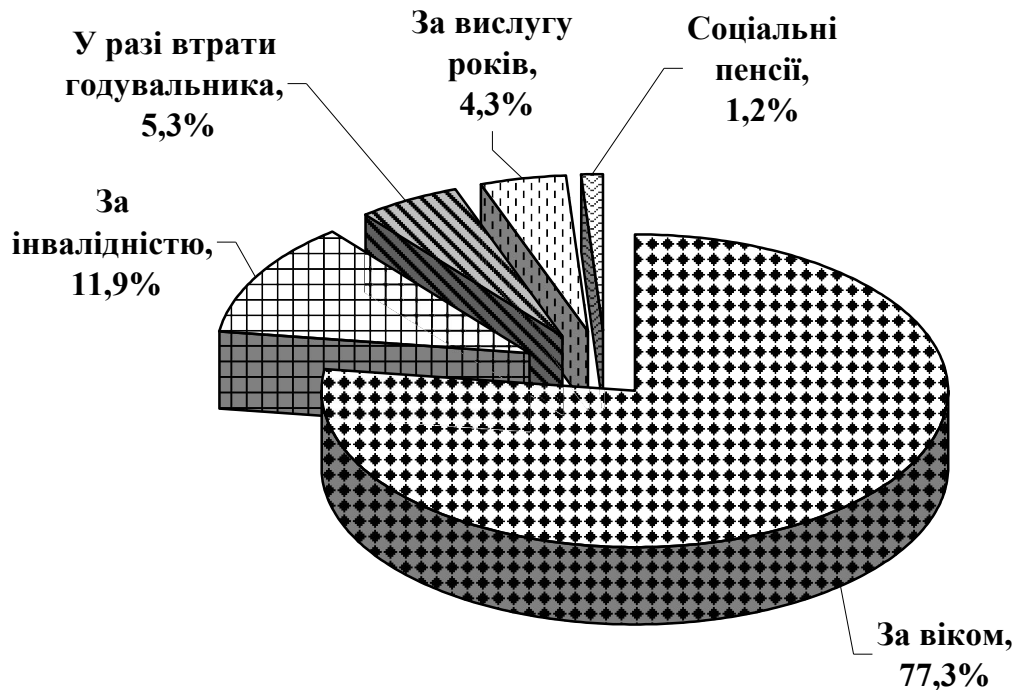

Рис. 2.1. Розподіл пенсіонерів Вінницької області за видами пенсій на початок 2010 року*

* Сформовано автором.

Більш оптимістично виглядає розмір пенсії для осіб, які втратили працездатність, який порівняно із прожитковим мінімумом був вищий на 48,8%. Пояснюється цей факт значно нижчим (573 грн) для даної групи населення розміром прожиткового мінімуму.

Разом із тим слід зазначити, що протягом останніх років це співвідношення відчутно покращується, тоді як співвідношення середнього розміру пенсії та заробітної плати набагато повільніше, але скорочується – з 39,4% на початок 2001 р. до 56,4% на початок 2010 р. Найвищим воно було у 2005 р., коли середній розмір пенсії досягав майже 65% заробітної плати. Для пенсіонерів, які отримують пенсію за віком та стоять на обліку в

органах Пенсійного фонду, номінальний розмір пенсії на початок 2010 р. перевищував реальний її розмір на 88 грн (відповідно 874 і 786 грн).

У перерахунку в доларовому еквіваленті на початок 2009 р. середній розмір пенсій в Україні становив 116,7, що менше, ніж у Білорусі (177,0) та Росії (154,7). Середній розмір призначеної місячної пенсії на початок 2010 р. в Україні був 125,1 дол. США.

Серед загальної кількості пенсіонерів 181,5 тис. є ветерани праці, частина з яких сьогодні продовжує працювати. Частка працюючих пенсіонерів у Вінницької області досить вагома – у 2009 р. 50,2 тис. осіб, з них майже третина отримувала пенсію за інвалідністю. Серед працюючих пенсіонерів кожний п'ятий зайнятий у промисловості, освіті, охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги.

Протягом останнього року кількість вільних робочих місць для інвалідів значно зменшилася. Чисельність інвалідів у досліджуваній області (незалежно від виду пенсії, яку вони отримують) на початок 2010 р. була на рівні 100,4 тис. осіб, або 19% загальної чисельності пенсіонерів та 6% населення Вінниччини. Щорічно приблизно 7 тис. осіб у Вінницької області вперше визнаються інвалідами, з них близько 71% працездатного віку, в тому числі у сільській місцевості відповідно 3 тис. осіб, з яких 71,7% працездатного віку.

За даними обласного центру зайнятості, протягом 2009 р. працевлаштований 301 інвалід, що на 36,1% менше, ніж у 2008 р., та майже у 7 разів більше, ніж у 2000 р. Так, якщо на початок 2008 р. їх було 330, то на початок 2010 р. – лише 102.

Варто наголосити, що значно зростає кількість одиноких непрацездатних громадян та інвалідів, які погребують соціальної допомоги – від 28 тис. до 68 тис., у т.ч. в сільській місцевості 48 тис., тобто за останні дев'ять років їх кількість зросла більш як удвічі.

На початок 2010 р. 45,5 тис. таких громадян потребували обслуговування відділеннями соціальної допомоги вдома, 9,6 тис. –

соціально-побутової та медико-соціальної реабілітації, 0,7 тис. – мали потребу у влаштуванні в стаціонарні установи для постійного або тимчасового проживання. У сільській місцевості їх співвідношення становило відповідно 37,7, 5,1 і 0,5 тис.

Станом на початок 2010 р. відповідний вид допомоги отримувала 901 особа, що не має права на пенсію, та інвалідів. Середній розмір призначеної місячної допомоги з урахуванням надбавок, підвищень та сум індексації у 2009 р. становив 626,90 грн.

Цільову грошову допомогу отримували по області 21,1 тис, а в сільській місцевості – 13,4 тис. непрацездатних громадян з мінімальними доходами, із середнім її розміром 45,86 грн. Понад 3,2 тис. осіб загалом і в сільській місцевості 2,3 тис. малозабезпечених непрацездатних громадян протягом 2009 р. отримали від органів соціального захисту грошову допомогу (у середньому по 134,06 грн.), а майже 26,8 тис. (у сільській місцевості 15,2 тис. таких громадян) отримали натуральну допомогу: продукти харчування, гарячі обіди, медикаменти, промислові товари, паливо, платні послуги загальною вартістю у середньому по 53,2 грн.

Державна соціальна допомога надавалася також малозабезпеченим сім'ям і сім'ям з дітьми. Упродовж 2009 року понад 68,1 тис. малозабезпечених сімей по області, у тому числі в селі було призначено таку допомогу, середнім розміром відповідно 433,39 і 455,06 грн (у 2008 р. – 380,76 і 401,78 грн).

Органами соціального захисту у 2009 р. було здійснено 1108,7 тис. виплат державної допомоги сім'ям із дітьми на загальну суму 470,8 млн грн, а у сільській місцевості відповідно 595,8 тис і 257,7 млн грн. Середній розмір виплаченої допомоги при народженні дитини становив 4843,11 грн по сільській місцевості – 4852,5 грн, допомоги по вагітності та пологах – відповідно 772,44 і 754,69 грн, щомісячної допомоги при народженні дитини – 811,80 і 837,81 грн, допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею

трирічного віку – 156,76 і 163,54 грн, допомоги на дітей, що перебувають під опікою чи піклуванням – відповідно 1078,95 і 1101,58 грн.

На оплату житлово-комунальних послуг протягом 2009 р. 46,1 тис. сімей були призначені субсидії, 42,8 тис. сімей – на оплату скрапленого газу та палива. Загальна сума призначених субсидій була відповідно 3649,7 і 16888,7 тис. грн. У сільській місцевості ці субсидії одержали 21,3 і 39,4 тис. сімей; 713,1 і 15186,3 тис. грн.

Серед видів соціальної допомоги населенню, особливо стосовно інвалідів та одиноких непрацездатних громадян, їм періодично надається автотранспорт та можливості обслуговуватися у відповідних видах закладів.

На початок 2010 р. 6,6 тис. інвалідів Вінницької області потребували забезпечення спеціальним автотранспортом. Із них протягом минулого року на обліку щодо безкоштовного отримання автомобіля перебувало 2,0 тис. осіб, а для пільгового забезпечення – ще 4,6 тис. осіб з особливими потребами.

Для категорії населення громадяни похилого віку та одинокі непрацездатні, у Вінницькій області діють 36 територіальних центрів соціального обслуговування, 36 відділень соціальної допомоги вдома, в яких у 2010 р. обслуговувалися 28,1 тис. осіб. На Вінниччині функціонують 10 будинків-інтернатів (для громадян похилого віку і дітей та інвалідів), в яких на кінець минулого року перебувало 1839 осіб.

Таким чином, соціальний захист сільського населення як досить важлива компонента поліпшення зайнятості на сучасному етапі є вагомим запорукою пом'якшення найгостріших проявів безробіття на селі й подолання бідності сільського населення.

Проте не лише дійовий соціальний захист та якісна соціальна підтримка населення повинні вносити нові акценти у формування системи ефективної зайнятості та соціальної мобільності селян. При цьому слід створювати дієві мотиваційні механізми до трудової активності в аграрному секторі і на цій основі пропонувати шляхи мінімізації соціальної напруги.

Висновки до розділу 2

1. Ситуація із зайнятістю та можливостями працевлаштування в сільській місцевості на сучасному етапі, як показує аналіз, є кризовою. Високі темпи вивільнення працівників із сільськогосподарських підприємств, з одного боку, з іншого – різке зниження попиту на робочу силу в містах, які завжди поглинали необмежену кількість сільських мігрантів, суттєво її ускладнили. Масова незайнятість сільського населення і відповідно соціальна проблема, наслідками яких є безробіття, бідність, напруженість відносин у сім'ях і сільських громадах, поширення криміногенних явищ на селі тощо, нині постали надзвичайно гостро.

2. Динамічні зміни у чисельності зареєстрованих безробітних по Україні за 2000–2009 рр. простежуються в бік їх нарощення. Так, якщо у 2000 р. їхня кількість становила 401,5 тис. осіб, або 4,1 %, то у 2009 р. вона досягла 502,0 тис. осіб і становить 1,9%. У Вінницькій області цей показник у 2000 р. був на рівні 20,4 тис. осіб, або 4,1%, а в 2009 р. – 16,9 тис. осіб і становив 2,7%, тобто знизився на 17,2%.

Безробітного сільського населення найбільше зосереджено в тих районах, де переважали сільськогосподарські підприємства, тобто в тих районах де відсутнє тваринництво, переробка його продукції та будь-які промисли. До цієї групи увійшли райони другої групи.

3. Надзвичайно суттєвою проблемою для сільських жителів, особливо для молоді, стало безробіття, яке стрімко зростає в усіх регіонах України, особливо після реформи земельних відносин. За результатами соціологічного дослідження сільської молоді встановлено, що із майже 426 респондентів, або 29,4% незадоволені виконуваною роботою. Причиною цього є невирішеність ряду виробничих і трудових інтересів та ін. Тому за рейтингом у досліджуваному регіоні, серед напрямів, в яких бажає працювати сільська молодь, перевага надається будівництву, освіті, медицині.

4. Сучасний стан розвитку сільських територій характеризується подальшими негативними явищами, зокрема: продовжується скорочення сільської поселенської мережі в селах, де відсутнє населення, але вони не зняті з державного обліку. З карти України в середньому щорічно зникало по 18 сіл. У Вінницькій області кількість сіл за цей період залишилася без змін.

У сільській поселенській мережі простежується тенденція до її розукрупнення. У 2005 р. порівняно з 2001 р. кількість дрібних сіл в Україні (до 499 жителів) збільшилася на 228 од., або 1,3%, у Вінницькій області – відповідно на 30 сіл, або на 3,9%. При цьому кількість малих (до 49 жителів) сіл також зросла – по Україні на 286 сіл, або 1,1%, а по Вінницькій області – на 12 сіл, що також становить 1,1%. Тобто, структурне співвідношення сіл у поселенській мережі як в Україні, так і по досліджуваній області погіршується.

5. У Вінницькій області розбудова об'єктів соціальної інфраструктури із 2000 року майже повністю призупинена. Зокрема, якщо ще у 1995 р. в області було введено 200 місць у дошкільних закладах, з них 66,7% у сільській місцевості, шкіл – відповідно 1,4 тис. місць та 50%; лікарняних закладів – із них 200 тис. ліжок, 25% у сільській місцевості, амбулаторно-поліклінічних закладів – в сільській місцевості на 100 відвідувань за зміну; клубів і будинків – із них 700 місць і 300 – у сільській місцевості, то у 2009 р. їх введення взагалі відсутнє. Виняток становить лише житло, зведення якого здійснюється переважно за рахунок приватних коштів.

6. Структурні зміни валового виробництва в сільському господарстві зумовили відповідні процеси у сфері зайнятості, зокрема: скорочення вирощування трудомістких культур – цукрових буряків, культур кормової групи. Зменшення поголів'я худоби у тваринництві як галузі, яка найбільше впливає на зайнятість, призвело до суттєвого скорочення робочих місць у сільськогосподарських підприємствах, що також негативно вплинуло на структуру зайнятості на селі. Через відсутність нових робочих місць сільське працездатне населення змушене шукати будь-які робочі місця за межами

села та за кордоном. Особливо ця проблема загострилася для молодого висококваліфікованого покоління.

7. За розрахунками структурні зрушення зайнятості залежать від багатьох факторів – чисельності населення, рівня безробіття, зміни структури земельних ресурсів, посівних площ і поголів'я худоби та структури виробництва в усіх галузях АПК, рівня забезпеченості виробництва матеріально-технічними ресурсами та ін. У цьому контексті соціальний захист сільського населення набуває надзвичайної гостроти. Особливо це стосується пенсіонерів, інвалідів, дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування, осіб із малозабезпечених сімей тощо.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ЕФЕКТИВНОГО ФОРМУВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ НА СЕЛІ ТА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

3.1. Організаційно-економічні та соціальні аспекти підвищення зайнятості

Підвищення зайнятості сільського населення значною мірою залежить від здійснення соціально-економічних заходів. Для більшості сільського населення України зайнятість – це головне джерело доходів, від характеру її тенденцій та сфери залежать матеріальні інтереси людини, соціальний статус і спосіб життя селян. В умовах реформування аграрного сектору склалася ситуація, за якої селянин здобув право власника землі і мав би вільно працювати на ній. Але ж цього поки що не сталося. Одним із негативних наслідків вирішення цієї проблеми є зростання масштабів безробіття та бідності, зниження реальних доходів селян. Тобто, водночас із цим руйнується сільська поселенська мережа і, як наслідок, система соціально-економічного розвитку українського села.

Тому для вирішення організаційно-економічних питань щодо поліпшення зайнятості населення необхідно змінити всю систему соціально-економічних відносин на селі. У практичному відношенні це має означати, перш за все, відмову органів державної влади від традиції вирішувати соціальні проблеми села у останню чергу та формувати фінансове забезпечення соціальної розбудови поселенської мережі за залишковим принципом.

Такий підхід не дозволяє сьогодні вирішувати актуальні питання для сільської місцевості – зниження надміру високих темпів зайнятості та значних втрат людського капіталу на селі. З іншого боку необхідно невідкладно поглибити й підвищити соціально-економічну результативність розвитку аграрних відносин, яка зумовлена, передусім, низькою соціально-економічною результативністю.

Слід відмітити, що вона знаходиться на багато нижче її допустимого рівня, і подолання цього явища має стати найважливішим завданням сучасної аграрної політики. Визначальною його складовою має бути зміна в найближчий період повністю негативних тенденцій в соціально-економічних відносинах на надійно відновлювальні.

З точки зору підвищення зайнятості новітня аграрна політика має вирішувати такі завдання:

- закріплення й подальший розвиток позитивних надбань усіх складових аграрних відносин – земельних, майнових, організаційних тощо. Найважливішим тут має стати збереження та створення нових робочих місць з метою забезпечення ефективного використання земельних угідь і майна з поступовим переходом до повного подолання безробіття на селі;

- створення передумов усім селянам для реалізації прав власності та прискорення процесів становлення й утвердження на селі приватного сектору, відкриття широкого простору для формування малих і середніх власників при забезпеченні достатньо високої соціальної їх захищеності;

- виведення на істотно вищий рівень організаційно-економічні та соціально-економічні відносини на селі, розглядаючи їх в аспекті соціального партнерства. Визначальним при цьому має стати підвищення рівнів оплати праці з поступовим наближенням її розміру до середньої по національному господарству при одночасному зростанні в ній грошової частки.

Поступальна орієнтація аграрної політики з урахуванням обставин, що склалися, подолання соціально-економічного занепаду сільськогосподарської галузі матиме довгостроковий характер і вимагатиме концентрації великих фінансово-економічних зусиль держави.

У перехідний період найважливішими негативними обставинами, які спричинили критичний занепад, стала передусім обмеженість нормативно-правової бази розвитку аграрних відносин. Її подолання має ґрунтуватися на чітко відпрацьованій законодавчій основі.

Пріоритетною основою цього процесу може стати Закон України “Про внесення змін і доповнень до Закону України “Про основні засади державної аграрної політики до 2015 року” (2005 р.) З огляду на це виправдано без зволікань розпочати розробку концепції підготовки такого закону з тим, щоб прийняти його вже в наступному році.

Однією з особливостей відповідних законодавчих актів має стати наявність чітких положень щодо фінансово-економічного забезпечення заходів, на які вони спрямовані. Це надзвичайно важливо в сучасних умовах, коли до останнього часу задоволення соціально-економічних потреб селян розглядається як найбільш обтяжливе для держави. Можна констатувати, що без подолання означених негативів подальший розвиток сільських територій буде досить проблематичним.

Реалізація положень аграрної політики має здійснюватися на основі ефективно діючої управлінської вертикалі з її достатньо високонадійною серцевиною – надійними кадровим потенціалом і належним забезпеченням робочою силою.

Незважаючи на виняткову важливість і давню традиційність розв’язання, ці проблеми вирішуються не виправдано повільно. Причиною цього є численні прорахунки держави у проведенні аграрної реформи, зокрема відсутність належних фінансово-кредитних та податкових механізмів, необґрунтоване створення великих аграрних підприємств, виключення їх із соціального розвитку сільських територій, істотне скорочення соціальних гарантій працюючих в них тощо.

Крім того, слід відмітити надзвичайно пасивне сьогодні відношення переважної кількості сільських жителів щодо вирішення проблем виробничого спрямування та соціально-економічного розвитку сільських територій на місцевому рівні. а іноді невміння, небажання захистити свої ж інтереси.

У цьому контексті переконливим є приклад європейського фермера, господарювання якого спрямовано на одну мету – виростити якомога більше

сільськогосподарської продукції й одержати більшу субсидію від ЄС. При цьому реальна потреба в такій продукції не береться до уваги. Тому будь-які спроби істотних реформ держави щодо змін в аграрній політиці зустрічають активний опір високоорганізованих фермерів, які одразу вдаються до різних форм публічного протесту. Як наслідок, бюджет Європейського Союзу субсидує фермерів незалежно від продовольчого споживчого кошика і спрямовує діяльність на збільшення виробництва та підвищення рівня їх добробуту.

Отже, на нашу думку, розв'язання вищезгаданих соціально-економічних проблем на місцевому рівні в Україні вимагає кардинальних зрушень, насамперед сталого розвитку сільських територій.

Надійну фінансову основу в законодавчій системі може забезпечити створення багатогалузевої виробничої сфери, яка, у свою чергу, дасть змогу забезпечити високий рівень зайнятості, ділової активності селян і продуктивності праці.

У цьому контексті важливе належне мотиваційне стимулювання до зростання зайнятості, перекваліфікації працівників за створення при цьому оптимальних умов для розвитку малого бізнесу на селі, підвищення інвестиційної привабливості сільських територій, залучення підприємців до виконання соціально-значимих проектів, формування ефективної інфраструктури місцевих продовольчих ринків тощо. За таких умов сільські бюджети повинні одержувати адекватні доходи, що позитивно впливатиме на динаміку соціально-економічного розвитку сільських населених пунктів та територіальних громад.

Одним із можливих напрямів поліпшення зайнятості сільського населення повинно стати впровадження механізму ефективної заготівлі та реалізації продукції власників особистих селянських господарств у кожному населеному пункті.

Прийняті останнім часом Кабінетом Міністрів України ряд нормативних актів щодо сприяння розвитку сільських територій і громад

будуть слугувати прискоренню цього процесу. Він повинен охоплювати всю сукупність нормативно-правових та організаційно-економічних прийомів і методів, основними з яких на державному рівні є:

- чітке пріоритетне завдання розв'язання проблеми соціально-економічного розвитку сільських територій;
- оптимальне фінансування розбудови сільських населених пунктів, перш за все забезпечення об'єктами соціальної інфраструктури;
- створення усім формам власності таких умов господарювання, які б стимулювали подальший їх розвиток, особливу увагу при цьому слід приділити збереженню і створенню нових робочих місць та їх належному облаштуванню на всіх без винятку сільських територіях;
- активізація розробки цільових програм зайнятості й розвитку промисловості у сільських регіонах;
- за основу розвитку сільських територій необхідно взяти багатofункціональну модель розвитку села з максимальним її наближенням до відповідних європейських моделей;
- активізація ініціативи самоорганізації населення в поліпшенні діяльності органів місцевого самоврядування.

Регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій повинно відповідати стратегічним напрямкам розвитку кожного українського села. Саме така стратегія передбачається розробленою і затвердженою урядом у 2007 році Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року, складовою якої є комплекс заходів, спрямованих на відродження й розвиток сільських територій, досягнення визначених соціальних стандартів і нормативів умов проживання населення в сільській місцевості відповідно до гарантій, визначених чинним законодавством України. Без реалізації передбачених програмою заходів щодо забезпечення соціального захисту сільського населення та створення безпечного соціального середовища неможливо планувати розвиток сільських територій взагалі.

Структура чисельності наявного населення у Вінницькій області значно відрізняється від його структури по Україні. Так, частка міського населення в Україні перевищує цей показник по Вінницькій області на 19,3%, а сільського населення, навпаки, у Вінницькій області на 19,3% більше, ніж у середньому по Україні. Щільність населення в середньому по Україні на 13,9% вища, ніж по Вінницькій області. У 2009 р. природний убуток населення по Україні становив 180,8 тис. осіб, у Вінницькій області – 9,4 тис. осіб (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

**Формування приросту (скорочення) чисельності населення у
Вінницькій області та Україні на початок 2010 року**

Показник	Вінницька область	Україна
Чисельність наявного населення, тис. осіб	1650,6	45962,9
У тому числі:		
міське	814,2	31524,8
сільське	836,4	14438,1
Частка населення регіону, %		
міського	49,3	68,6
сільського	50,7	31,4
Щільність населення, осіб на 1 км ²	62,3	76,2
Природний приріст населення – всього	– 8,8	– 194,2
У тому числі:		
міського	0,2	– 92,8
сільського	– 9,0	– 101,4
Загальний приріст (скорочення) на 1000 жителів – всього	– 5,7	– 3,9
У тому числі:		
міського	+ 0,2	– 2,9
сільського	– 10,6	– 7,0

Джерело: Демографічний щорічник “Населення України за 2009 рік” / [за ред. Т.М.Тимошенко]. – К.: Держкомстат України, 2010. – С. 19, 21, 24.

Першопричиною вище означених проблем, як вважають академіки НААН М.В. Зубець та В.В. Юрчишин, є недосконалість аграрної політики й аграрна криза. Аграрна реформа має проводитися за умов визнання у всій системі аграрних відносин необхідності як економічних, так і соціальних інтересів та потреб селян. Найбільш вагомими серед них є зайнятість і відповідно її мотиваційний стимул – заробітна плата.

Особлива роль у поліпшенні зайнятості й господарської діяльності в аграрній сфері покладається на різноманітні форми інтеграції в агропромисловому комплексі: кооперування, об'єднання зусиль на стадіях виробництва, зберігання, переробки і реалізації продукції, надання різноманітних послуг.

Законом України “Про приватизацію державного майна” (1992 р.) передбачено формування означених підприємств шляхом створення приватних орендних господарств з наступним викупом [76].

У здійсненні цього процесу допущено багато неточностей. По-перше, приватизовано переробні підприємства було переважно членами цього ж колективу за низьку плату і навіть за рахунок прибутку, який одержували внаслідок стрімкого зростання ціни на готову продукцію. По-друге, при цьому не враховувалося, що виробник готової сільськогосподарської продукції має займати від 60 до 80%, нічого не одержав від цієї приватизації. Тобто ці всі процеси відбувалися за рахунок громадян України, у тому числі й сільського населення.

Разом із тим Законом України “Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі” (1996 р.) передбачено, що не менше 51% акцій статутного фонду переробних або сервісних підприємств має бути виділено сільськогосподарським товаровиробникам. Проте, як показує аналіз, вимоги Закону не виконано. Сільськогосподарським товаровиробникам у переробних і сервісних підприємствах належить тільки 4–5% акцій [69].

Отже, нині реформовані підприємства ще більшою мірою, ніж раніше, функціонують за рахунок сільськогосподарських підприємств, тобто відсутня

паритетна взаємовигідність соціально-економічних відносин. За результатами аналізу виробництва сільськогосподарської продукції по категоріях господарств було зроблено висновок, що індивідуальний сектор все більше розширяє свою нішу у виробництві цукрових буряків, овочів і навіть зерна. У виробництві картоплі він продовжує утримувати першість, у виробництві м'яса, хоча воно і скоротилося в 4,8 раза, передові позиції належать також господарствам населення (табл. 3.2).

Для розширення зайнятості та збільшення доходів селян, на нашу думку, поряд із відродженням сільського господарства, необхідно за допомогою кредитних і податкових важелів стимулювати розвиток усіх сільськогосподарських підприємств.

У подальшому особливу увагу слід приділити відновленню й діяльності промислових виробництв, підтримувати малий бізнес, надавати субсидії за рахунок коштів централізованого бюджету через фонд сприяння зайнятості, спрямовувати трудову міграцію селян із трудонадлишкових регіонів у райони демографічної та поселенської кризи тощо.

Оскільки підвищення рівня зайнятості сільського населення – це, передусім, подолання спаду і відновлення виробництва в АПК, тому подоланням безробіття на селі повинно безпосередньо опікуватись Міністерство аграрної політики та продовольства України. У зв'язку із збільшенням землекористування особистих господарств громадян необхідно потурбуватися про підвищення їх ефективності шляхом забезпечення малогабаритною технікою.

Невідкладними є й такі завдання, як законодавче вирішення питання про добровільну участь працездатних осіб, для яких особисте господарство стало основним видом зайнятості, у формуванні соціальних фондів з метою гарантованого пенсійного забезпечення їхніх сімей.

Таблиця 3.2

Виробництво основних видів продукції у Вінницькій області по категоріях господарств, тис. т

Вид продукції	1990 р.			2005 р.			2008 р.			2009 р.		
	Усього	Сільсько-господарські підприємства	Господарства населення	Усього	Сільсько-господарські підприємства	Господарства населення	Усього	Сільсько-господарські підприємства	Господарства населення	Усього	Сільсько-господарські підприємства	Господарства населення
Зерно	3074,0	2997,0	77,0	2034,6	1590,7	443,9	3377,6	2887,2	490,4	3092,3	2659,4	432,9
Цукрові буряки	5749,0	5749,0	00	2050,4	1891,4	150,2	2236,5	2054,0	182,5	1404,6	1310,4	94,2
Соняшник	68,0	65,0	3,0	86,6	73,9	12,7	217,6	203,9	14,2	222,9	208,9	14,0
Картопля	1072,0	105,0	96,7	1523	2,6	1520,4	1548,9	9,0	1539,9	1557,9	10,2	1547,7
Овочі	238,0	162,0	76,0	292,8	9,1	283,7	318,2	13,0	305,2	302,7	10,4	292,3
Плоди та ягоди	240,0	139,0	101,0	184,9	43,1	141,8	162,3	86,8	75,5	213,0	94,9	118,1
М'ясо (у забійній вазі)	233,3	154,0	79,3	49,0	18,5	30,5	77,1	29,6	47,5	94,0	33,6	60,4
Молоко	1276,9	948,1	328,8	849,0	151,1	697,9	840,1	124,8	715,3	841,9	139,2	702,7
Яйця (млн. шт.)	682,9	324,9	358,0	570,0	141,5	428,5	710,7	215,7	495,0	710,8	232,2	478,6

Джерело: Статистичний щорічник Вінниччини за 2009 рік / [за ред. С.Н. Ігнатова]. – Вінниця: [б.в.], – 2010. – С.178, 193.

Досить важливо забезпечити дрібні господарства сортовим насінням, племінною худобою, добривами тощо. З цією метою слід організувати кооперативи виробничого обслуговування, а також переробки та реалізації виробленої продукції.

Для надання сільському населенню гарантованої зайнятості насамперед необхідно забезпечити: виконання рішень органів державної влади щодо збереження мережі та функціонального призначення об'єктів соціальної інфраструктури в процесі реформування економіки; прискорення перебудови відносин між державним і місцевими бюджетами, формування та використання місцевих бюджетів на рівні соціальних стандартів і нормативів бюджетної забезпеченості з розрахунку на одного жителя; запровадження жорстких правил дотримання вимог щодо їх використання; створення при місцевих органах самоврядування неприбуткових підприємств комунально-побутового обслуговування населення; формування позабюджетних фондів для розвитку житлового будівництва через регіональні фонди "Власний дім".

Важливим соціально-економічним завданням у підвищенні зайнятості є спрямування зусиль усіх державних органів та органів місцевого самоврядування на збереження від руйнування функціонуючої мережі виробничої й соціальної сфери та їх інфраструктури.

Незначне бюджетне фінансування капітальних вкладень і кредитних ресурсів у виробничу і соціальну інфраструктуру, незбалансованість міжбюджетних відносин та недостатнє формування бюджетів сільських і селищних рад, нерозвиненість системи місцевих податків і зборів призводять до нестачі ресурсної бази для виконання власних самоврядних повноважень, у т.ч. належної підтримки зайнятості у соціальній сфері. Це зумовлює подальшу руйнацію створеної за тривалий період розвиненої мережі виробничих і соціальних об'єктів, тоді як нове їх будівництво стає дуже проблематичним, зникають виробничі потужності, скорочуються робочі місця, посилюються деструктивні явища в територіально-господарській організації сільських територій.

У цьому випадку має бути узгодженість дій державних органів влади та місцевого самоврядування – нескординованість дій органів місцевого владних і самоврядних структур та аграрних підприємств і господарств населення, а також державного управління взагалі щодо насичення ринку робочої сили в галузі пояснюється також постійною непередбачуваністю розвитку цінової ситуації в сільськогосподарському виробництві.

Сільське населення за місцем зайнятості умовно можна розділити на осіб, працюючих у сільськогосподарських підприємствах, фермерських і особистих господарствах. Про підвищення зайнятості першої категорії йшлося вище, тому слід приділити увагу питанням підвищення зайнятості населення в особистих селянських господарствах. За вищеозначеними категоріями населення України розподілилося таким чином: особи, зайняті тільки в особистому господарстві – 73,2%; працівники соціальної сфери – 23,9; працюючі у фермерських господарствах – 2,9% .

Розвиток багатоукладності економіки в сільських населених пунктах Вінницької області і відповідно формування зайнятості населення мають бути спрямовані на розширення й урізноманітнення видів несільськогосподарської діяльності, особливо сфери обслуговування, а також торгової мережі, об'єктів соцкультпобуту, медицини, освіти (табл. 3.3).

Як показує аналіз наведених даних, загальна кількість зайнятих осіб у досліджуваній області в 2009 р. порівняно із 2000 р. зменшилася на 17,4%, у тому числі в сільському, лісовому, рибному господарстві та мисливстві – на 43,7%. Відчутне зменшення відбулося і в промисловості (на 36%), будівництві (на 10,9%) та у сфері охорони здоров'я (на 0,9%). Разом із тим суттєве їх збільшення відзначено в операціях з нерухомим майном (на 68,7%) та торгівлі (на 31,7%), тобто у невиробничій сфері економічної діяльності.

Отже, нинішній стан ринку праці вимагає суттєвого державного коригування зайнятості сільського населення, збалансування попиту і пропозиції на обласному ринку праці. Забезпечення роботою за місцем проживання незайнятого сільського населення та молоді можливе шляхом

нарощування виробництва – його відновлення перш за все у сільському господарстві.

Таблиця 3.3

**Чисельність та структура зайнятого населення Вінницької області
за видами економічної діяльності**

Види економічної діяльності	2000		2009		2009 до 2000, %
	Кількість зайнятих, тис. осіб	Структура зайнятості, %	Кількість зайнятих, тис. осіб	Структура зайнятості, %	
Усього працюючих, тис. осіб	839,4	100,0	693,5	100,0	82,6
У тому числі:					
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	342,8	40,8	193,0	27,8	56,3
Промисловість	131,8	15,7	84,0	12,1	63,7
Будівництво	23,8	2,8	21,1	3,0	89,1
Оптова і роздрібна торгівля	105,2	12,5	138,6	20,0	131,7
Діяльність транспорту та зв'язку	52,4	6,2	57,8	8,3	110,3
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	14,1	1,6	23,8	3,4	168,7
Державне управління, освіта	97,9	11,6	105,3	15,2	107,5
Охорона здоров'я та надання соціального захисту	52,9	6,3	52,4	7,6	99,1
Інші види економічної діяльності	14,4	1,7	17,5	2,6	121,5

Джерело: Статистичний щорічник Вінниччини за 2009 рік / [за ред. С.Н. Ігнатова]. – Вінниця: [б.в.], – 2010. – С.413.

Особисті селянські господарства розв'язують нині лише свої соціально-економічні проблеми і переважно зорієнтовані на само зайнятість. Вони найбільшою мірою впливають на закріплення людей на селі, але ж затримати міграцію з аграрної сфери в інші галузі економіки й підвищити доходи незахищених верств населення вони не в змозі.

Показники діяльності підприємств за видами організаційно-правових форм можна простежити за даними Держкомстату України станом за 2009 р. (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Структура господарств за організаційно-правовими формами господарювання у Вінницькій області за 2009 р.

Показники	Форма організації правових формувань						Усього
	недержавні	товариства всіх видів	виробничі кооперативи	приватні (у т.ч. фермерські)	інші	державні	
Питома вага підприємств різних укладів у загальній кількості, %	98	59	8	32	1	2	100
Площа сільськогосподарських угідь на одне господарство в різних організаційних формуваннях, га	1,93	2,28	1,42	1,81	0,95	1,83	1,92
Питома вага підприємств за кількістю зайнятих працівників, %	97,0	73,7	8,1	17,7	0,5	3,0	100
Питома вага прибуткових господарств у різних організаційних формах, %	72,7	68,3	65,8	84,1	33,3	60,0	72,3
Рентабельність виробництва сільськогосподарської продукції, %	8,5	6,3	13,0	17,2	-1,7	11,8	8,5

Джерело: Статистичний щорічник Вінниччини за 2009 рік / [за ред. С.Н. Ігнатова]. – Вінниця: [б.в.], – 2010. – С.518.

Відповідно вагому частку (98%) в їх структурі становлять недержавні господарства, товариства всіх видів – 59%, тоді як приватні (у т.ч. фермерські господарства) – лише 32%. При цьому за рівнем рентабельності та дохідності державні господарства посідають лише четверте місце.

Тому державі з точки зору підвищення зайнятості на селі необхідно в першу чергу зосередити увагу на реформованих сільськогосподарських підприємствах, які, з одного боку, можуть бути більш привабливими для інвестора і з іншого – ефективно використовувати інвестиції для масового створення нових робочих місць.

Безперечно, що було б при цьому виправдано зберегти цілісність майнових комплексів і земельних масивів і використовувати переваги колишніх великих за масштабами форм господарювання підприємств в галузі.

В Україні політика сприйняття зайнятості розглядається як система соціального захисту від безробіття і надання послуг в одержанні інформації про робочі місця, професійній підготовці і перепідготовці, працевлаштуванні, допомозі зареєстрованим безробітним і громадянам, що звернулися в центри зайнятості.

У Конституції України (ст. 46) декларується, що кожний громадянин у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, безробіття з незалежних від нього обставин має повне право на соціальний захист. Таке право базується на загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні, яке повинно здійснюватися за рахунок страхових внесків громадян та страхових платежів підприємств різних форм власності, а також за рахунок інших джерел соціального забезпечення [89].

Законом України “Про зайнятість населення” (1991 р.) регулюється порядок надання соціального захисту і працевлаштування безробітних, але лише тих, які звернулися в службу зайнятості [75].

Тобто, державна політика зайнятості зорієнтована в основному на відносно малий сегмент, зокрема лише на регульований ринок, який включає вакансії, незайнятими і безробітними і зареєстрованими лише в державній службі зайнятості України.

Сутність правової держави повинна полягати не тільки в прийнятті відповідних законодавчих актів для зареєстрованих у службі зайнятості осіб,

а й для всіх працездатних осіб на селі, сприяти за рахунок дієвих заходів подоланню такого явища як безробіття. Перш за все, це стосується опрацювання і впровадження механізму реалізації прав і гарантій, що стосується у сфері зайнятості сільських жителів, особливо щодо заборони роботодавцями трудових відносин у тіньових формах та зниження ефективності використання робочої сили.

Відповідно державна політика в інтересах зайнятості повинна уособлювати законодавчо-організаційний підхід, в межах якого кожна програма повинна бути зорієнтована на збереження та створення нових робочих місць та соціальний захист сільського населення (рис. 3.1).

Вона має передбачати такі напрями: підвищення інвестиційну активності у галузях і підгалузях сільського господарства; реструктуризацію законодавчої системи з метою якнайповнішої зайнятості відповідно до потреб аграрного сектору; підвищення мотивації зайнятості в більш ефективних формах господарювання; регулювання податкової системи на користь формування і кредитуванні ефективної зайнятості в аграрній сфері і на цій основі обмеження міграційних процесів і стимулювання залучення у виробництво робочої сили; соціальний захист усіх верств сільського населення.

Слід відмітити, що трактування соціального захисту як категорії залишається дискусійним як у наукових колах, так і на практиці. Переважна частина сприймає соціальний захист (соціальне забезпечення) як підтримка найбільш вразливих структур населення через гарантування матеріального їх забезпечення. Безперечно, таке трактування має право на існування. Але крім таких категорій населення є хворі особи, інваліди, а також особи, що потерпіли від нещасних випадків, діти, вагітні жінки і, зрештою, нині все населення села. Тому категорію “соціальний захист” слід розглядати значно ширше.

Соціальний захист як категорія – це система суспільно-економічних заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення населення від соціальних

ризиків – хвороби, інвалідності, старості, втрати годувальника, безробіття, нещасного випадку на виробництві тощо. Таким чином з точки зору ризику соціальний захист – це система запобігання можливим соціально ризикованим явищам шляхом надання компенсації завданої людині шкоди в умовах дії ризиків.

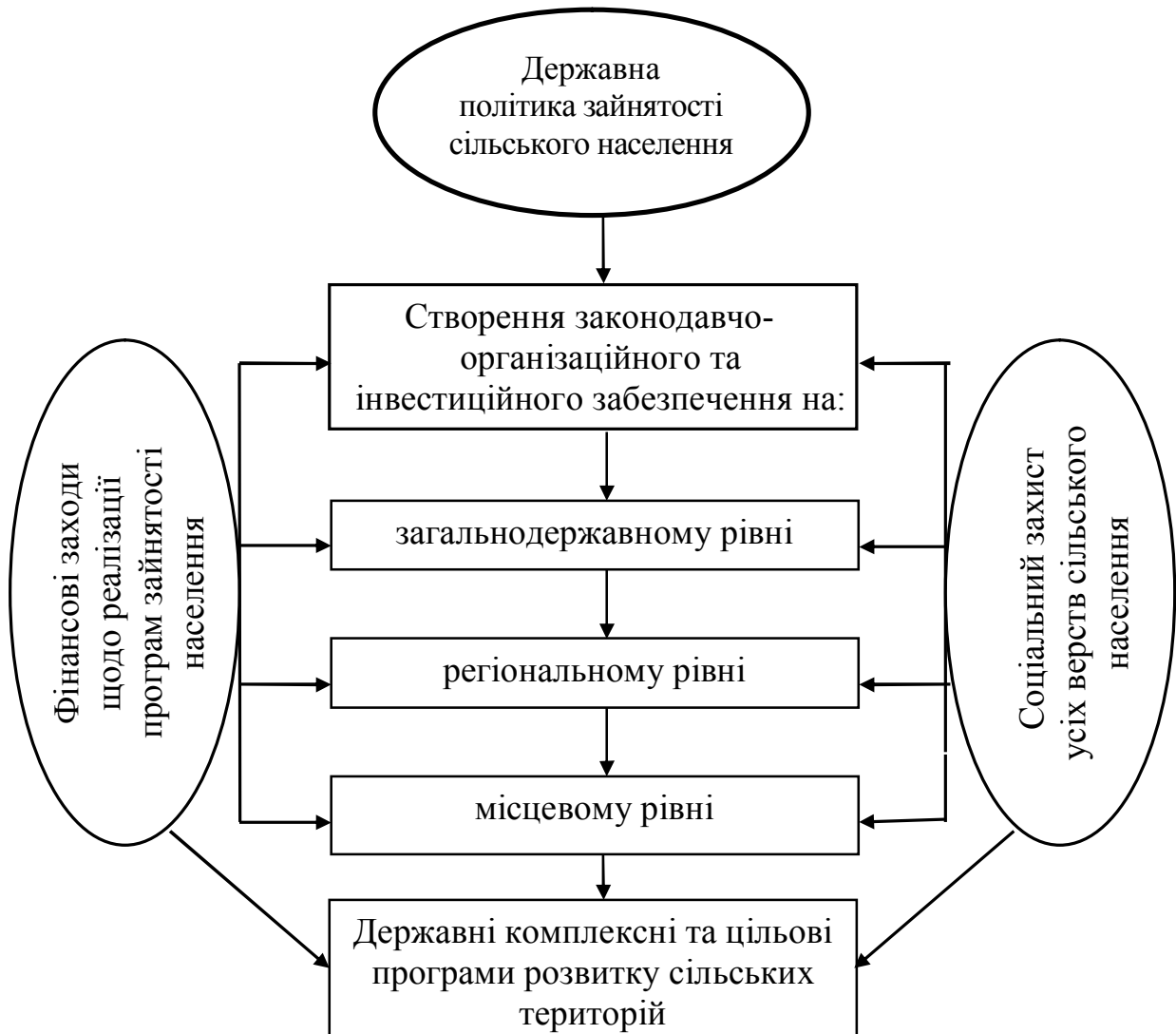

Рис. 3.1. Організаційно-економічна модель регулювання зайнятості соціального захисту сільського населення, передумови розвитку сільських територій*

* Розроблено автором.

Слід зазначити, що поняття “соціальний захист” набуло широкого вжитку при переході до ринку. Цьому сприяло усвідомлення необхідності розробки заходів з ефективного використання робочої сили упередження

ринкових ризиків. Проте на різних ієрархічних рівнях сьогодні не сприймають або ігнорують категорією “соціальний захист” не лише працездатного сільського населення, а й населення загалом. Це поняття з багатьох причин майже не спрацьовує навіть для незахищеніших (найбідніших) груп населення. До незахищених верств населення як показує більш поглиблений аналіз нині варто віднести практично все сільське населення.

На рівні Вінницької області основним координатором соціального захисту населення виступає Головне управління праці та соціального захисту населення як структурний підрозділ обласної державної адміністрації (рис. 3.2).

У своїй діяльності воно керується Конституцією та законами України, Указами Президента України, Постановами Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України; наказами Мінпраці, розпорядженнями голови обласної державної адміністрації, рішеннями обласної Ради, а також Положенням.

Основним завданням Головного управління області є:

- забезпечення реалізації державної політики у сфері соціально-трудова відносин, оплати і належних умов праці, зайнятості, трудової міграції, пенсійного забезпечення, соціального захисту та соціального обслуговування населення, в тому числі громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, ведення обліку осіб, що мають право на пільги за соціальною ознакою;

- забезпечення у межах своїх повноважень дотримання законодавства про працю, зайнятість, загальнообов’язкове державне соціальне страхування, пенсійне забезпечення та соціальний захист населення; координування заходів щодо реалізації державної політики зайнятості, сприяння повній, продуктивній вільно обраній зайнятості, зниженню рівня безробіття, ефективному використанню робочої сили та підвищенню її якості;

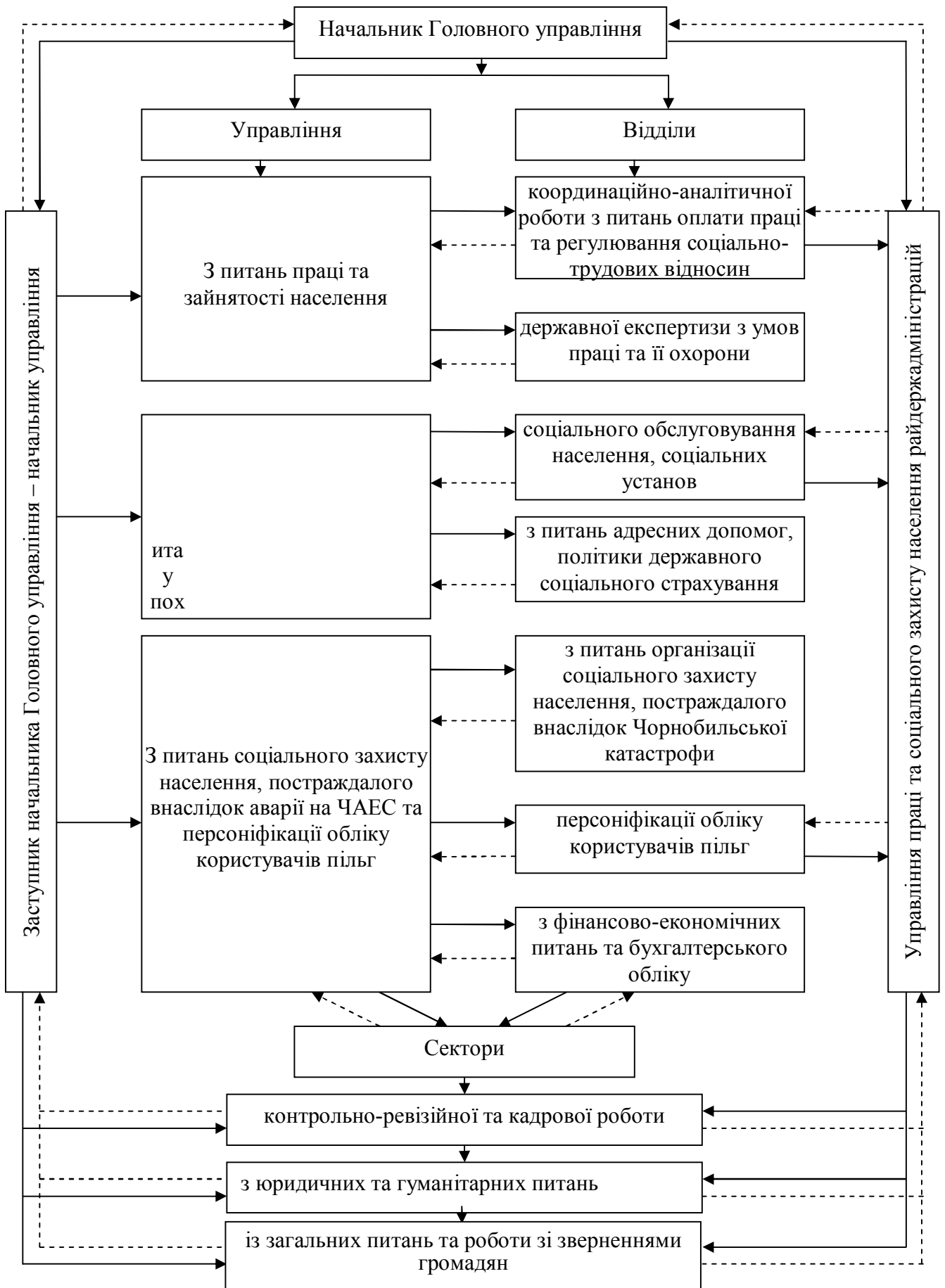

Рис. 3.2. Система управління праці та соціального захисту сільського населення на регіональному рівні

- забезпечення регулювання регіонального ринку праці шляхом розроблення та реалізації територіальних програм зайнятості населення, здійснення інших заходів щодо поліпшення ситуації на цьому ринку;
- сприяння органам місцевого самоврядування у вирішенні питань соціально-економічного розвитку області;
- організаційно-методичне забезпечення діяльності відповідних структурних підрозділів виконавчих органів рад;
- удосконалення форм і засад соціального партнерства, організація співробітництва місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з профспілками, іншими об'єднаннями, громадян та організаціями роботодавців.

Крім цього у його завдання включено:

- вивчення та аналіз стану використання робочої сили згідно із змінами, що відбуваються на ринку праці;
- здійснення організаційно-консультаційного та інформаційного забезпечення професійного навчання кадрів підприємствах;
- розробка заходів щодо створення робочих місць у розрізі підприємств;
- соціальний захист працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, проведення державної експертизи умов праці, здійснення державного контролю за надання працівникам різнобічних пільг і компенсацій за шкідливі та важкі умови праці;
- контроль за дотриманням загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- контроль за своєчасною виплатою заробітної плати працівникам підприємств усіх форм власності, а також фізичними особами – підприємцями;
- надання державної соціальної допомоги і підтримки інвалідам, у тому числі малозабезпеченим громадянам;

- контроль за правильністю і своєчасністю призначення й виплати допомоги та інших соціальних виплат;
- координація нарахування і виплати допомоги, компенсацій та інших соціальних виплат;
- вивчення стану матеріально-побутового забезпечення соціально-незахищених верст населення, особливо інвалідів, створення соціальних служб з надання їм послуг, створення мережі установ з надання соціальних послуг;
- обґрунтування пропозицій місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування щодо формування місцевих бюджетів і видатків на реалізацію місцевих програм соціального захисту та соціального забезпечення;
- контроль і координація роботи підприємств, установ та організацій з надання установлених пільг категоріям громадян, які мають право на їх отримання відповідно до чинного законодавства, розробка й подання відповідних пропозицій тощо.

По деяких напрямках соціального захисту постраждалих громадян зберігається проблема категорії “чорнобильців” щодо розриву між обсягом видатків на забезпечення їхніх прав, згідно із чинним законодавством України відповідно до можливостей державного бюджету.

Серед таких проблем – пільги на медичне обслуговування громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи через мережу аптек за безплатними рецептами лікарів.

Протягом останніх трьох років обсяг фінансування відповідних видатків не перевищує рівня 3,4 млн грн на рік при мінімальній потребі 7,5 млн грн. Збільшення фінансування можливе за умови надходження коштів на ці цілі додаткових надходжень до обласного бюджету із централізованого бюджету.

Тому, на наш погляд, на регіональному рівні необхідно у повному обсязі виконати завдання Програми економічного і соціального розвитку

Вінницької області на 2011 рік, згідно з якою забезпечити на ринку активність працевлаштування безробітних не менше 31,8 тис. громадян і створити 17,4 тис. нових місць. Йдеться саме про нові робочі місця, адже нині поряд з їх створенням продовжується масова ліквідація функціонуючих місць.

Діяльність органів соціального захисту протягом останніх років спрямовувалась на підвищення рівня життя всіх верств населення шляхом розвитку й повнішого використання трудового потенціалу, поліпшення ситуації на ринку праці, стимулювання малого та середнього бізнесу, легалізації “тіньової” діяльності, впровадження соціальних трансфертів.

За результатами дослідження простежується тенденція до скорочення заборгованості з виплати заробітної плати та підвищення рівня її оплати. Так, за січень – грудень 2010 року сума боргів зменшена на 31,9%, або на 8,7 млн грн.

Забезпечується своєчасна виплата заробітної плати, що фінансується з місцевих бюджетів. Станом на початок 2011 року залишок боргу із заробітної плати на підприємствах області становив 18,5 млн грн, у тому числі 8,5 млн грн – на економічно активних підприємствах.

Завдяки реалізації заходів, спрямованих на зростання реальної заробітної плати, запровадження державного рівня мінімальної заробітної плати, забезпечення підтримки купівельної спроможності населення через індексацію його грошових доходів, посилення захисту прав працівників у сфері оплати праці, зокрема шляхом розвитку соціального партнерства та договірного регулювання трудових відносин, здійснення комплексу заходів щодо стимулювання легалізації незареєстрованої трудової діяльності.

За рахунок цих заходів пом'якшено ситуацію на ринку праці. Проти 2009 р. рівень працевлаштування підвищився від 33,5 до 39,4%, рівень охоплення професійним навчанням – від 10,1 до 12,2%, оплачуваними громадськими роботами – від 7,8 до 10,5%, профорієнтаційною роботою – від 93,9 до 95,6%. Створено 30,1 тис. робочих місць, переважно у малому та

середньому бізнесі, що в 1,3 раза перевищує обсяги відповідного періоду минулого року.

Чисельність безробітних серед економічно активного населення віком від 15 до 70 років зменшилася порівняно з відповідним періодом 2009 року від 81,8 до 76,4 тис. осіб, рівень безробіття знизився від 10,5 до 9,9% (для порівняння, середній показник по Україні становить 8,0%). Рівень зайнятості населення за цей період підвищився від 57,3 до 57,8% при середньому по Україні – 58,9%.

Покращено соціальний захист незахищених верств населення. Адресну соціальну допомогу в області отримують майже 90,8 тис. родин із дітьми, малозабезпечених сімей та інвалідів з дитинства. Це на 5 тис. одержувачів більше, ніж у 2009 році. З державного бюджету на їх підтримку було спрямовано 867,8 млн грн, які на 100% профінансовано. Не виявлено затримок, скарг щодо призначень, як і заборгованості з даних нарахувань.

Житловими субсидіями скористалися 106,1 тис. сімей, досліджуваного регіону, на виплату яких Вінницька область отримала з держбюджету 49,0 млн. грн.

У 2010 р. державні програми були спрямовані на посилення соціального захисту громадян, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, які профінансовані в сумі 31,6 млн грн, що на 5,0 млн грн перевищує рівень попереднього року.

Як показує аналіз, проблемними питаннями щодо соціального захисту населення Вінниччини є ліквідація заборгованості з виплати заробітної плати. Станом на початок 2011 року своєчасно не розрахувалися з працюючими 59 економічно активних підприємств та організацій області. В окремих районах спостерігається ріст її заборгованості: у Липовецькому – на 1,1 млн грн, Піщанському – на 35,2 тис. грн.

Не забезпечено своєчасну виплату заробітної плати працівникам економічно активних підприємств у Вінницькому, Липовецькому, Немирівському, Піщанському, Тиврівському районах. Сума заборгованості з

виплати заробітної плати працівникам економічно неактивних підприємств порівняно з початком року збільшилася на 10,1% (на 139,1 тис. грн).

Таким чином, в області частково виконано урядове завдання, визначене розпорядженням Кабінету Міністрів України “Про затвердження плану невідкладних заходів щодо погашення заборгованості із заробітної плати” (2010 р.) з погашення заборгованості лише у 13 районах і у 18 – частково, а у 2-х допустили навіть його зростання. В цілому по області урядове завдання виконано на 80,8%.

Потребує подальшого підвищення рівень оплати праці. Середня заробітна плата на кінець 2010 року у Вінницькій області становила лише 1900 грн. Темпи її зростання серед регіонів України були одними з найвищих, а абсолютна величина оплати праці на 453 грн нижча, ніж у середньому по країні (2353 грн).

Невиправдано низьким (1502 грн) є рівень оплати праці працівників сільського господарства, що в 1,3 раза менше середнього по економіці. Для підвищення якості рівня життя населення вкрай необхідним є подальший розвиток інфраструктури ринку праці.

Проблема зайнятості розглядається як зatoryжна практично в усіх районах області. Вона виразно простежується у Крижопільському, Ямпільському, Бершадському, Оратівському, Теплицькому, Хмельницькому, Мурованокуриловецькому, Піщанському, Іллінецькому та деяких інших районах, де рівень навантаження на одну вакансію значно перевищує середньообласний показник. Надзвичайна ситуація склалася у Томашпільському районі, де потреба підприємств у працівниках взагалі відсутня, і всі, що перебували на обліку в службі зайнятості на кінець 2010 року, практично не мають перспектив на працевлаштування.

Система соціального захисту сформувалася в Україні з урахуванням специфіки економічного, соціального й культурного розвитку і функціонує на основі таких принципів:

– соціального страхування – за рахунок страхових внесків членів страхового об'єднання і при настанні страхового випадку його члени отримують страхові виплати. Цей принцип соціального страхування ґрунтується на правилах еквівалентності, тобто обсяг страхових виплат залежить від розміру страхових внесків, які співвідносяться з розміром попередньої заробітної плати;

– соціального забезпечення – передбачає надання соціального захисту таким категоріям населення, як вагітні жінки, діти-інваліди, діти-сироти тощо. Формування його відбувається за рахунок податкових надходжень у бюджет і перебуває у прямій залежності від ефективності економіки країни;

– допомоги – у випадках, коли людина потрапила у скрутне становище і не може самотійно з нього вийти. Вона може звернутися по допомогу до відповідних інстанцій і розраховувати на соціальну допомогу (соціальні виплати, соціальні послуги) в обсязі, достатньому для подолання проблем. Передбачає фінансування соціальних видатків за рахунок податкових надходжень до бюджету;

– соціальної солідарності – передбачає взаємну допомогу всіх учасників системи соціального захисту і реалізується за принципами перерозподілу коштів між різними соціально-економічними та соціально-демографічними групами населення. Перерозподіл прибутку може здійснюватися між найбільш бідними і найбагатшими соціальними групами; застрахованими особами та їх групами; застрахованими працівниками й незастрахованими особами системи соціального захисту.

Для працюючих осіб мають діяти такі форми соціального страхування: при нещасних випадках на виробництві та професійних захворюваннях; у випадку безробіття; тимчасової втрати працездатності; пенсійне.

Така система соціального страхування передбачає через різні виплати, які спрямовані на поліпшення добробуту незалежно від соціального походження кожної з означених груп населення шляхом надання різних за видами допомог.

Функціональні обов'язки щодо надання населенню соціальної допомоги доцільно повністю покласти на місцеві владні структури і здійснювати за двома принципами – адресним і категорійним.

Адресна допомога надається малозабезпеченим сім'ям на відшкодування коштів на оплату житлово-комунальних послуг та придбання палива, категорійна, або комбінована, – при застосуванні процедури визначення розміру допомоги. Крім названих чотирьох форм соціального страхування в державі необхідно запровадити більш чіткіші умови надання додаткових видів допомог – зокрема, пільги для категорій “діти війни”, при народженні дитини та ін.

Як раніше зазначалося, державна соціальна допомога є надзвичайно необхідною, але структура її складна. Вона була створена в радянський період і призначалася лише для особливих заслуг працюючих осіб перед суспільством. Тепер вона перетворилася у надто громіздку і непрозору систему пільг соціального захисту. Введено нові категорії пільговиків (учасники війни, діти війни і т.д.) відповідно, зросла загальна їх кількість.

Згідно з чинним законодавством налічується близько 30 пільгових категорій та понад 20 різноманітних видів пільг. Пільги на користування міським та приміським громадським транспортом має майже 30% населення; пільгами з оплати житлово-комунальних послуг користується 22% населення. Загалом у Єдиному державному реєстрі налічується близько 13 млн осіб, які мають право на пільги.

Сьогодні пільги надаються залежно від вищезначеного статусу цих груп населення без урахування потреби в соціальному захисті. Пріоритетом державної політики має бути підвищення рівня соціальних стандартів, які забезпечували б населенню належну працю і гідне життя. Незважаючи на те, що завдяки зростанню рівня життя за рахунок зарплат, пенсій, кількість одержувачів державної допомоги малозабезпеченим сім'ям поступово зменшується.

За нинішніх складних економічних та фінансових умов найголовніше – запобігти поширенню бідності серед працюючих, мало захищених верств населення, зокрема пенсіонерів, інвалідів, багатодітних.

При цьому визначальне місце має бути відведене сприянню інвестиційної діяльності. Оскільки лише завдяки інвестиціям зберігаються функціонуючі, а й створюються нові робочі місця, що сприяє зростанню зайнятості і поліпшення ситуації на ринку праці.

3.2. Розв’язання соціальних проблем на селі та розвитку сільських територій

Розв’язання соціальних проблем сільських територій значною мірою залежить від зміцнення фінансового стану територіальних громад і підвищення доходів населення. Цього можна досягти лише за умов розв’язання іншої надзвичайно важливої складової – проблеми зайнятості. У свою чергу вирішення проблеми зайнятості визначається ефективністю функціонування ринку праці, який включає в себе систему організаційних, правових, економічних важелів і стимулів, спрямованих на поліпшення його функціонування.

Як правило, ринок праці має бути спрямований на вирішення таких цілей:

- встановлення і підтримання співвідношення попиту і пропозиції на ринку робочої сили реальної вартості робочої сили;
- реалізацію заходів, спрямованих на стимулювання та забезпечення достовірної інформації щодо створення нових робочих місць;
- підготовку і перепідготовку кадрів у згідно із потребою в них;
- підвищення конкурентоспроможності робочої сили на ринку праці;
- розробку прогнозів щодо перспективної потреби в трудових ресурсах;

– розвиток інфраструктури ринку праці та громадський контроль за дотриманням трудового законодавства тощо.

Проте аналіз попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці в регіонах показує, що кількість громадян, не зайнятих трудовою діяльністю по областях зменшується рівномірно, тоді як потреба на заміщення вільних робочих місць у промислових регіонах найвища, а в аграрних – найнижча. Відповідно до цих процесів коливається і навантаження на одне вільне місце, вакансію. Наприклад, за 2009 р. навантаження вільного робочого місця становило у Вінницькій області – 48 осіб, тоді як по Україні – 8 осіб (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Попит та пропозиція робочої сили на ринку праці у Вінницькій області та Україні

Показник	Вінницька область					Україна				
	2005	2006	2007	2008	2009	2005	2006	2007	2008	2009
Кількість зареєстрованих громадян, не зайнятих трудовою діяльністю, тис. осіб	42,2	37,3	32,5	43,2	26,8	903,5	780,9	660,3	876,2	42,8
Потреба у працівниках на заміщення вільних робочих місць, тис. осіб	3,0	2,7	2,2	1,1	0,6	186,6	170,5	169,7	91,1	65,8
Навантаження на одне вільне робоче місце, вакансію, осіб	14	14	15	39	48	5	5	4	10	8

Джерело: Статистичний збірник “Економічна активність населення України” / [за ред. Н.В. Григорович]. – К.: Держкомстат України, 2010. – С. 204.

Розглянуті соціально-економічні проблеми в ринкових умовах тісно пов’язані між собою і поки що негативно впливають на функціонування

сільського господарства як особливої галузі. Рівень його розвитку має гарантувати продовольчу безпеку держави. Особливість її полягає насамперед в тому, що сільське господарство як галузь задовольняє потреби населення у продуктах харчування. Тому стосовно зайнятого в галузі населення, то воно має бути постійно забезпечене належним фінансуванням, робочими місцями, мати відповідну оплату праці та прийнятні умови проживання.

Сільські території як місце прикладання праці та проживання населення не можуть бути в соціальному відношенні занедбаніми, бо це призведе до зниження продуктивності праці і, як наслідок, до суспільного занепаду взагалі. Тому через законодавчу й економічну політику держава має забезпечувати необхідні умови зайнятості кожному працездатному жителю, особливо у формуванні підприємництва в усіх сферах прикладання праці на селі.

Сільське господарство характеризується: високим ступенем ризику, пов'язаним із природно-кліматичними умовами; невисокою швидкістю обігу коштів і тому порівняно з іншими галузями економіки є досить недостатньо конкурентною галуззю. Крім того, в сільському господарстві майже відсутня еластичність зв'язку між потребою і забезпеченням робочою силою, попитом на сільськогосподарську продукцію і цінами внаслідок того, що головний засіб – земля не може переноситися на іншу територію; низька мобільність робочої сили.

На відміну від України у розвинутих країнах світу, оскільки вони не бажають ризикувати продовольчою безпекою населення, сільськогосподарська галузь постійно підтримується державою. Одним із наслідків такої підтримки є високий технічний рівень галузі, за рахунок якого вдається пом'якшити вплив погодних умов на ведення аграрного виробництва та усунути негативну залежність між витратами і цінами на виробництво продукції. Іноземні спеціалісти вважають, що частку постійних витрат у собівартості продукції, а отже і в ціні, можна зменшити за рахунок

концентрації виробництва, досягаючи таким чином економії на його масштабах.

За висновками вітчизняних та іноземних дослідників конкурентоспроможність сільськогосподарського виробництва забезпечується, насамперед, дешевизною продукції через зменшення витрат на її виробництво шляхом впровадження в практику сучасних технологій і на цій основі забезпечення стабільності цін та доходів сільськогосподарських товаровиробників.

Слід зауважити, що сільськогосподарське виробництво повинно функціонувати не лише за умови одержання прибутку. При збитковості, незважаючи на великі витрати, воно також забезпечує рівень виживання сільської сім'ї. Безперечно, що таке господарювання не повинно бути об'єктом стратегічного розвитку сільського господарства. Оскільки воно постійно пов'язане з природним середовищем проживання людини, то потребує коштів на природоохоронні заходи, відтворення природного середовища, контролю з боку держави щодо його збереження. Але ж з огляду на постійне скорочення в сучасних умовах ресурсного потенціалу аграрного сектору та загрозу продовольчій безпеці країни проблема соціального відродження села переростає у національне завдання.

Позитивні зрушення у виробництві сільськогосподарської продукції, які розпочалися з 2000 р., поки що не забезпечили належного поліпшення умов життєдіяльності сільського населення. Як уже зазначалося, зараз практично зруйнована сфера обслуговування, а розбудова та оновлення об'єктів соціальної інфраструктури на селі майже повністю призупинено. Село нині перебуває у надзвичайно складних соціально-економічних умовах, які створюють соціальну напруженість і негативно впливають на демографічну ситуацію, воно катастрофічно старіє. Ці питання нами розглядаються через призму соціальних та економічних завдань (рис. 3.3).

Соціальні завдання	Економічні завдання
Створення необхідних фінансових і соціально-економічних передумов для збереження сільських поселень від подальшої деградації через активну державну підтримку розвитку соціальної сфери сільських територій за безпосередньої участі органів місцевого самоврядування, діючих у сільських місцевостях сільськогосподарських підприємств та інших виробничо-господарських структур	Розроблення концептуальних засад державної підтримки розвитку сільського господарства та удосконалення організації і механізмів міжгалузевих відносин у сфері реальної економіки з урахуванням особливостей розвитку і пріоритетності інтересів сільського господарства
Створення додаткових робочих місць для селян через розвиток у сільській місцевості несільськогосподарських видів діяльності	Виведення на якісно вищий і результативніший рівень макроекономічних відносин у системі “держава – аграрний сектор економіки” на засадах реальної пріоритетності інтересів сільського господарства, села та селянства
Здійснення системних заходів щодо недопущення (або хоча б обмеження) зниження демографічно-відтворювального потенціалу сільських поселень з орієнтацією на його поступове підвищення	Удосконалення регуляторної політики з орієнтацією на забезпечення пріоритетності інтересів агропродовольчого сектору економіки і дотримання засад рівності агроформувань та інших виробничо-господарських структур усіх форм власності та господарювання
Доведення до логічного завершення аграрної і земельної реформ та забезпечення на цій основі становлення на селі середнього класу	Здійснення системи заходів щодо істотного підвищення рівня ресурсного забезпечення потреб аграрної та інших сфер АПК
Формування і практична реалізація систем організації управління розвитком сільської місцевості	Формування оптимальної стратегічно орієнтованої структури сільськогосподарського виробництва та агропромислового комплексу
Формування законодавчих, фінансових й економічних передумов для підтримання та поступового відродження сільського способу життя	Цілеспрямоване удосконалення соціально-економічних і земельних відносин в аграрній та інших сферах АПК як у країні, так і в системі зовнішньоекономічної діяльності з урахуванням вимог ринкової економіки
Вжиття заходів щодо запобігання руйнуванню людського капіталу аграрної сфери та його поступового зміцнення	Відродження села справедливо пов’язують зі становленням високотехнологічного, конкурентоспроможного і прибуткового аграрного сектору, формуванням нової організаційної структури та інфраструктури сільського господарства

Рис. 3.3. Зіставлення вирішення економічних і соціальних завдань на державному рівні щодо підвищення зайнятості сільського населення*

* Сформовано автором.

Кризові явища в аграрній сфері, зниження реальних доходів сільського населення, неплатоспроможність сільськогосподарських товаровиробників та ряд інших негативних явищ значною мірою викликані прорахунками в стратегії і тактиці здійснення аграрної реформи, неузгодженістю практики з теорією розбудови аграрної економіки. В даний час територіальний розвиток сучасного українського села вимагає суттєвих змін у соціальному облаштуванні сільських поселень.

Враховуючи, що розв'язання соціальних проблем сільських територій зумовлено наявністю та функціонуванням виробничо-соціальної інфраструктури, а також організацією взаємодії цих факторів було розроблено модель кластеру діяльності сільських територіальних громад Вінницької області, в якій відображено можливий взаємозв'язок між об'єктами соціально-економічної інфраструктури з функціональними діями адміністрації й органами місцевого самоврядування. Розробка кластерів подібного роду доцільна також на районному і місцевому рівнях.

Високий рівень сільського безробіття та неможливість розв'язати цю проблему в рамках розвитку не лише сільського господарства, а й щодо функціональної необхідності розміщення несільськогосподарських виробничих, обслуговуючих структур та інших інфраструктурних об'єктів у сільській місцевості в нинішніх умовах підсилюються низкою аргументів економічного, соціального й еколого-територіального характеру.

Насамперед – це реакція суспільства на нові проблеми, що постали на нинішньому етапі розвитку, гостра потреба в призупиненні руйнівних процесів у сільській місцевості з тим, щоб вони не набули незворотного характеру.

Тобто сьогодні очевидним стає необхідність забезпечення зміцнення ролі функціональності сільських територій в бік позааграрних видів виробничо-господарської діяльності підвищення привабливості проживання населення.

Найважливішими аргументами наведених позицій є такі:

– в умовах кризи виникла об'єктивна потреба в доповненні й розширенні функцій зайнятості в сільській місцевості за рахунок несільськогосподарських видів діяльності. На сучасному етапі вона може бути реалізована лише за умов активної участі держави у стимулюванні суб'єктів господарювання шляхом розвитку підприємництва на селі;

– у сільській місцевості, особливо в приміських районах, у зв'язку із зростанням вартості землі в містах поширення набуває практика організації нових промислових підприємств. Ця проблема посилилась у зв'язку з приватизацією об'єктів виробничої і соціальної сфери. Внаслідок цього вони були перепрофільовані, а частина їх зовсім закрита для використання – підприємства переробної галузі, дитячих установ, закладів культури тощо;

– значно нижча порівняно з промисловістю оплата праці в сільському господарстві та привабливість з погляду дешевої робочої сили у сільській місцевості;

– загострення проблеми руйнації сільської поселенської мережі як об'єктивної передумови вирішення проблеми продовольчої безпеки та природних і сировинних ресурсів. Практика свідчить, що реалізація заходів щодо збереження функціонуючої поселенської мережі менш капіталоемна ніж відновлення зруйнованих і відродження обезлюднених сільських поселень;

– різке зменшення кількості об'єктів соціально-побутового та житлово-комунального обслуговування внаслідок різкого скорочення надання послуг селянам цього спрямування.

У соціально-економічному відношенні регіони не можна розглядати як механічне поєднання сукупності господарських одиниць та різних галузей. З поглибленням спеціалізації виробництва ускладнюються внутрішні та зовнішні зв'язки, посилюється кооперація, зростає ступінь впливу діяльності окремих суб'єктів на результати господарювання, активізуються процеси підвищення зайнятості. Зазначене поступово перетворює господарську

діяльність регіону в складний багатогалузевий комплекс на основі вертикальних і горизонтальних зв'язків об'єднань підприємств, фермерів і господарств населення, позитивно впливаючи на динаміку розвитку території загалом.

Перевага кластерної структури розвитку сільських територій полягає у наступному:

- залученні до участі територіальної розбудови як великих, так і малих підприємств – переробників, а також постачальників та поліпшення зайнятості в них;

- активізації просування продуктів виробництва на ринках їх реалізації та підвищення економіки виробництва, зосереджуючись на зведенні разом таких протилежних сторін економіки, як поліпшення рівня життя працюючих;

- активізації об'єднання територіальних утворень для спільного вирішення територіальних проблем на принципах співпраці з урахуванням взаємних інтересів;

- зацікавлення інвесторів щодо стратегічного розвитку економіки регіону, який би створював мотивацію широкого залучення до праці працездатних осіб територіально адміністративних утворень.

Кластери, як один із найістотніших кроків на шляху до сучасного розвитку економіки та сільських територій використовують при розробці заходів щодо централізації як виробничої, так і соціальної діяльності. Концепція розвитку того або іншого кластера – це новий спосіб створення робочих місць, піднесення економіки регіону і національної економіки. Так, об'єднання сприяє всебічному розвитку спеціалізації і кооперування виробництва на основі прискореного вирішення сьогоденних проблем, пов'язаних з руйнацією сільської поселенської мережі та кризою в аграрному секторі.

Впровадження кластерів з метою розвитку регіону може відбуватися трьома способами: по-перше, за допомогою збільшення прибутковості

підприємств, що в нього будуть входити; по-друге, шляхом підвищення їх здатності до інновацій і, таким чином, до підвищення ефективності виробництва; по-третє, за допомогою стимулювання розвитку бізнесу, що активізуватиме процеси створення нових робочих місць.

Утворення кластера має здійснюватися за вертикальним і горизонтальним принципами. Вертикальна інтеграція передбачає об'єднання технологічно взаємопов'язаних у межах діяльності виробництв за галузевим принципом. При вертикальній інтеграції забезпечуватимуться спільне виробництво, переробка, зберігання та збут продукції. Функціонування останніх гарантуватиме стабільність постачання сировини, сприятиме ефективнішому використанню виробничих ресурсів і зменшенню виробничих витрат. При цьому фінансові витрати і прибутки від виробництва будуть розподілятися між усіма членами інтегрованої сукупності залежно від їх вкладу у виробництво.

Безумовно, горизонтальна інтеграція в налагодженні системи ефективного виробництва повинна отримати перевагу щодо об'єднання зусиль розрізнених підприємств у подоланні економічної кризи й відновленні національного виробництва продуктивну силу, яка здатна ефективно використовувати місцевий економічний потенціал, наявні виробничі потужності, природні, трудові, наукові й інтелектуальні ресурси.

Слід також зазначити, що створення їх дасть можливість стимулювати виробництво конкурентної продукції й утримувати свої позиції на ринку збуту продукції, оскільки вони будуть конкурувати між собою у середині кластера. Отже, буде забезпечено стимули до розширення асортименту виробництва нових товарів і послуг на основі використання сучасних досягнень науки й техніки, відновлення зайнятості сільських жителів, подолання бідності, ширші можливості для ефективнішого використання виробничих ресурсів на селі (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Формування регіональних соціально-економічних кластерів та поліпшення зайнятості на селі*

* Розроблено автором.

Подолання соціального дисбалансу між містом і селом на основі кластеризації є важливим чинником розв'язання соціальних проблем сільського населення як одного з найважливіших пріоритетів нації.

Основними напрямками подолання цього дисбалансу має бути:

- удосконалення організаційно-правових засад стабілізації, піднесення й пріоритетного розвитку сільськогосподарського виробництва як основної сфери трудової діяльності сільського населення;

- розроблення механізму підвищення привабливості трудової діяльності в сільській місцевості, особливо для молоді, шляхом докорінного поліпшення умов трудової діяльності працівників аграрної сфери, розміщення промислових підприємств з переробки сільськогосподарської продукції, розвитку малого і середнього бізнесу;

- розширення і вдосконалення правової основи розвитку регіонального самоврядування та функціонування сільської громади для ефективного управління соціальними процесами у сільській місцевості, соціального захисту селян щодо їх конституційного права на охорону здоров'я, освіти, трудову діяльність, оплату праці та пенсійне забезпечення, удосконалення системи соціального партнерства в ринкових умовах;

- поліпшення соціального облаштування сільських територій, розміщення об'єктів не лише виробничого, а й житлово-комунального призначення, їх газифікації, будівництва і реконструкції сільських доріг із твердим покриттям;

- забезпечення сільського населення об'єктами культурно-освітнього, торговельного, освітнього-медичного, житлово-комунального та культурно-побутового призначення.

Сільські території в контексті його багатофункціонального розвитку набувають нових, споріднених функцій, які стають особливо важливими в сучасних умовах. Йдеться про збереження агро- та природних ландшафтів, а також історичної сільської архітектурної спадщини. Ці функції покладаються суспільством на сільськогосподарських виробників, які через специфіку своєї

діяльності можуть зберігати функціонуючі та створювати нові робочі місця. Створення умов для побутового, соціального, екологічного облаштування сільської території, мережі зеленого й агротуризму також сприятиме розширенню зайнятості селян.

Виведені із сільськогосподарського обороту деградовані, малопродуктивні землі доцільно заліснити, довівши частку лісів до середньоєвропейського рівня – 30%, тоді як в Україні їх лише 16%, що відкритиме нові перспективи розширення зайнятості в лісовому господарстві.

У сільській місцевості мають набути ширшого розвитку й функціонування мисливські господарства, організації природоохоронного та рекреаційного призначення. Таким чином, на часі – невідкладна потреба формування й відновлення багатогалузевої та різнофункціональної сфери прикладання праці на селі, де поряд із розвинутим сільським господарством належне місце займатимуть інші види економічної діяльності.

У її формуванні активну участь має відігравати держава. За допомогою важелів державної підтримки (пільгове оподаткування, кредитування, цільова фінансова допомога тощо) в сільській місцевості доцільно поступово відновлювати традиційно розміщувані тут промислові види діяльності: видобуток корисних копалин і виробництво будівельних матеріалів та іншої продукції із мінеральної сировини, перероблення сільськогосподарської сировини та ін.

Необхідно також розширювати діяльність інфраструктурних галузей (дорожнє господарство, транспорт, зв'язок, електро-, водо-і теплопостачання) та підприємств соціального обслуговування населення. Виділені з аграрних підприємств різні види несільськогосподарської діяльності мають бути організовані як самостійний бізнес.

Для вирішення всіх цих проблем на державному рівні розробляються комплексні програми підтримки та розвитку села. Зокрема, на досягнення означених орієнтирів спрямовані програми “Комплексна програма підтримки

та розвитку українського села на 2006–2010 роки” (2005 р.) і “Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року” (2007 р.).

На основі змін і доповнення до Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року було розраховано прогноз заходів щодо фінансового забезпечення виконання Програми по завданню “Створення сприятливих умов для проживання населення на сільських територіях на період 2011–2020 рр. (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

**Прогноз фінансового забезпечення розвитку сільських територій
на період до 2020 року**

Рік	Джерела фінансування						Усього
	держбюд- жет	питома вага, %	місцеві бюджети	питома вага, %	інші	питома вага, %	
2011	4049,8	62,3	272,2	4,1	2176	33,4	6498,0
2012	4735,1	60,9	342,2	4,4	2691	34,6	7768,3
2013	5272	59,3	376,2	4,2	3229	36,3	8877,2
2014	5208	58,6	406,8	4,5	3269	36,7	8883,8
2015	6361,3	62,4	527,2	5,1	3294	32,3	10182,5
2016	8738,8	63,2	1250,6	9,0	3822	27,6	13811,4
2017	9503,9	64,7	1326,9	9,0	3841	26,1	14671,8
2018	10492,3	66,4	1433	9,0	3863	24,4	15788,3
2019	10909,2	66,6	1560,5	9,5	3902	23,8	16371,7
2020	13066	65,9	1702,7	8,5	5047	25,4	19815,7
Всього	78336,4	63,8	9198,3	7,4	35134	28,6	122668,7
2020 р. до 2011 р., %	322,6 %		625,5%		231,9		304,9 %

Джерело: Зміни і доповнення до Державної цільової програми розвитку Українського села на період до 2015 року.

Основним джерелом фінансування є державний бюджет, частка якого в загальних обсягах коштів становить 63,9%. Фінансування передбачено за

рахунок коштів державного бюджету і місцевих бюджетів, коштів підприємств, приватних інвестицій, коштів міжнародних організацій та інших джерел, не заборонених законом.

На виконання Програми необхідно близько 122,7 млрд грн, у тому числі 78,3 млрд грн з державного бюджету, близько 9,2 млрд грн з місцевих бюджетів, а також 35,1 млрд грн з інших джерел в основному на інвестування капіталовкладень.

Аналіз прогнозних показників фінансування в динаміці показує, що темпи розвитку сільських територій за всіма джерелами протягом 10 років відносно високі.

З 2011 по 2020 р. фінансування програмних заходів загалом зросте більш як у 3 рази, в тому числі по держбюджету на – в 3,2, місцеві бюджети – 6,2 та інші – в 2,3 рази. Визначені темпи зростання фінансування по системі заходів найвищими будуть по розділу “Розвиток об’єктів інженерної інфраструктури”.

Питання зайнятості сільського населення, подолання труднощів, які виникатимуть перед трудовими ресурсами села щодо кадрового складу, їхнього професійного зростання у швидкозмінних умовах й надалі не втрачатиме свої гостроти, а його вирішення потребуватиме дієвих правових і фінансово-економічних державних важелів регулювання.

В аграрному виробництві, як уже зазначалося, можливості працевлаштування на перспективу будуть досить обмежені. Аграрна зайнятість потребує поєднання з вторинною, додатковою зайнятістю з метою підвищення доходів працюючих в аграрному секторі. Слід враховувати, що техніко-технологічний прогрес у сільському господарстві й надалі зумовлюватиме зниження зайнятості у сільськогосподарському виробництві, наближаючи продуктивність праці в ньому до рівня розвинених країн. Ця стратегія чітко реалізується за роки ринкового реформування сільськогосподарських підприємств. Можливості подальшого механічного

переміщення трудових ресурсів в особисті селянські господарства невиправдані з огляду на необхідність формування ефективної зайнятості.

Перспективи в них зайнятості й загалом в аграрному секторі пов'язані з розвитком кооперації, створенням у кооперативних формуваннях робочих місць у сфері агросервісу, переробки сільськогосподарської продукції та її реалізації, агротуризму тощо.

Потенційні можливості розширення зайнятості сільських жителів виявлено і у сфері сервісу. Територіально-географічна специфіка сільського розселення зумовлює більші порівняно з містом затрати часу і праці на соціальне обслуговування однієї людини, зокрема у сфері медицини, освіти, соціальної допомоги, транспорту тощо.

Розв'язання соціальних проблем розвитку сільських територій вимагає:

- виділення бюджетних коштів на розбудову об'єктів соціальної інфраструктури села та утримання її об'єктів згідно із Законом України “Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві”;

- розробки механізму регулювання зайнятості та ліквідації трудової міграції на селі, особливо в занепадаючих сільських районах через залучення робочої сили у переробні промисли та невиробничу сферу;

- забезпечення гарантованої грошової оплати праці в сільському господарстві працюючим та зайнятим у різних формах господарювання, недопущення заборгованості та своєчасна виплата заробітної плати;

- закриття та призупинення скорочення на сільських територіях об'єктів соціальної сфери й забезпечення гарантованого соціального обслуговування сільського населення, насамперед у сфері охорони здоров'я, освіти, культури, екологічної безпеки;

- цільове фінансування передбачених заходів підтримки сільських забудовників;

- удосконалення механізму формування і використання місцевих бюджетів, створення на регіональному рівні фондів соціального розвитку за

рахунок коштів місцевих бюджетів, цільових відрахувань підприємств, організацій, установ, приватних осіб;

– створення на селі заготівельно-збутових кооперативів, збереження і розвиток об'єктів громадського харчування, побуту та торгівлі;

– підтримки державних і місцевих органів влади та самоврядування у створенні нових суб'єктів господарювання, які зможуть надавати сільському населенню потрібні їм послуги.

У цьому контексті на перспективу завдання полягатиме в створенні комплексу умов для переливу робочої сили з однієї сфери виробництва в іншу, насамперед з виробничої у невиробничу, з аграрної в інші сфери народного господарства, із суспільного у приватний сектор.

Враховуючи сезонний характер сільськогосподарської праці, потрібно створювати у кожному населеному пункті умови для її рівномірної зайнятості протягом року шляхом поступового нарощування виробництва тваринницької продукції, її переробку і зберігання.

Аналіз практики приватизації та оренди земельних ділянок населення переконує, що вона відбувається з недотриманням земельного законодавства: не зберігається структура посівних площ, а отже порушуються сівозміни, замість раціональної структури посівних площ в кооперативних об'єднаннях земельні площі засіваються лише прибутковими та нетрудомісткими культурами – зерновими, соняшником, ріпаком і соєю. Питання відновлення родючості ґрунтів не вирішується на належному рівні.

3.3. Основні шляхи посилення мотивації зайнятості та соціального захисту сільського населення

Метою Комплексних програм підтримки розвитку українського села передбачено реалізацію основних напрямів державної аграрної політики, спрямованої на створення сприятливих умов для розв'язання соціальних проблем села та розвитку сільських територій, створення високоефективного

конкурентноспроможного аграрного сектору на внутрішньому і зовнішньому ринках, забезпечення продовольчої безпеки країни, зростання доходів сільського населення, збереження населення як носія української ідентичності, культури і духовності.

Отже, якщо раніше в державних програмах на перше місце виносилися виробничі аспекти, то в нинішніх – питання розвитку селянства та мотивації їх зайнятості та праці.

Діяльність людей зумовлена їхніми потребами та соціальними інтересами. Соціальні інтереси – це соціально-зумовлена форма об'єктивної необхідності задоволення потреб соціальними послугами. Суб'єктом таких інтересів може бути людина, група людей, колектив і суспільство.

Потреба – це економічна категорія, яка розкриває відносини та умови діяльності населення, тобто це матеріальна основа інтересу, об'єктивні умови існування людини як вихідна категорія її відтворення.

Але потреби не тотожні економічним інтересам, бо останні є мотивацією діяльності людини. В економічних відносинах потреби проявляються насамперед між людьми у вигляді інтересів. Все те, що спонукає займатися тією чи іншою діяльністю, має проходити через свідомість людини. Розвиток виробництва породжує нові потреби, тому в кожний даний момент суспільні й особисті потреби випереджають їх рівень. Підприємець або підприємство повинні працювати заради задоволення економічних інтересів. Приватний інтерес стає засобом реалізації суспільного інтересу. Потреби в умовах товарно-грошових відносин і розподілу за працею виступають як попит. Платоспроможність населення не може визначати обсяги і структуру виробництва, що обмежує роль заробітної плати як одного з основних мотиваційних факторів. Випереджаюче зростання предметів споживання порівняно з ростом доходів населення є додатковим мотивом до збільшення доходів, для задоволення власних потреб.

Таким чином, зростання благ сільського населення порівняно з ростом платоспроможності їх більш випереджаючими темпами є фактором розвитку особистих інтересів кожного працюючого. В свою чергу максимальне задоволення споживання виступає найбільш дієвим фактором розвитку мотивів трудової діяльності. При переході до приватних відносин, коли немає обмеження на рівень заробітку і наявна можливість вільно організувати виробництво та надавати послуги з метою одержання прибутку – тоді поглиблюється їхнє стимулювання.

Разом із тим добробут кожного працівника залежить не лише від рівня споживання та мотивів до нього, а й від його знань, здібностей, працездатності. Постає проблема – яким же чином сформувати індивідуальні і суспільні мотиви продуктивної діяльності? Працівник може очолити якийсь виробничий підрозділ і залишитися виконавцем вказівок вищого керівника, він може також заснувати своє підприємство. При цьому існують особисті інтереси, а також інтереси підприємства, колективу і кожного його працівника. Тому проблема полягає в тому, як взаємозв'язати їх і підтримувати підприємницьку діяльність на конкурентоспроможному рівні.

Діалектичний взаємозв'язок суспільних і особистих інтересів не може зводитися до відсунення на другий план соціальних і духовних потреб людини та першочергово місця її обов'язків перед суспільством. Ігнорування цих принципів призводить до їх протистояння і підпорядкування діячому загальнодержавному інтересу. Визначення поняття “економічний стимул” і його співвідносності з економічними інтересами та матеріальною заінтересованістю працівника.

Поняття “стимул” в економічній літературі трактують по-різному і досить часто як синонім поняття “потреби” та “інтереси”. Якщо йдеться про суспільні стимули в широкому розумінні, інтереси й потреби можуть бути лише подразниками економічної діяльності людей і самі по собі вони не забезпечують безумовного виконання людиною трудових дій.

Є люди, інтереси і потреби яких мінімальні, тому й ці категорії не можуть бути спонукальними мотивами трудової діяльності. Але і для решти людей в системі рушійних сил мають бути елементи, які б поєднували добробут, потреби в матеріальних благах з процесами праці та її результатами; забезпечували ефективність праці, стимули, які можна було б поєднати з виробничими відносинами (власність, підприємництво, форма стимулювання).

Слід проаналізувати стимули до праці з огляду на їх функції у процесі (виробничої діяльності) взаємодії та суб'єктів виробництва в межах загального інтересу. Стимули повинні бути складовою частиною механізму виробничої діяльності. Дотримання таких стимулів стає зовнішньою дією стосовно кожного носія потреб та інтересів.

Якщо економічні умови, створені системою стимулів, роблять перспективу задоволення особистого інтересу реальною, то такий механізм спрацьовує і виникає матеріальний інтерес в організації (трудовій діяльності). Матеріальна зацікавленість стає реальністю, коли людина реалізовує даний інтерес і створюється системою економічних стимулів під дією внутрішніх мотивів.

Мотивом до розвитку підприємництва слугує, по-перше, інтерес виробника в максимальному отриманні прибутку і спрямування його на розширення виробництва шляхом науково-технічного прогресу та задоволення потреб працюючих, по-друге, участь кожного працюючого як суб'єкта в реалізації своїх особистих інтересів через ринок робочої сили.

Вирішення цієї важливої соціально-економічної проблеми можливе, насамперед, за наступних умов:

- по-перше, шляхом формування раціональної зайнятості в аграрному виробництві, за якої забезпечувалися б раціональна працезавантаженість, висока продуктивність і оплата праці на сільських територіях;

- по-друге, в результаті запровадження дієвого мотиваційного механізму отримання оптимального економічного ефекту праці.

Зайнятість на сучасному рівні в аграрному секторі характеризується як надлишкова, зі значними масштабами прихованого безробіття та надто низькими результатами економічної діяльності підприємств і особистих доходів працівників, стабілізація поліпшення зайнятості тут не узгоджується зі зниженням частки аграрного виробництва в структурі валового внутрішнього продукту. При майже двократному її зменшенні зайнятість у сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві, стабілізувалася на рівні 20% загальної кількості економічно активного населення і загалом вона у 3–7 разів вища, ніж у розвинутих країнах.

Ефективну зайнятість в аграрній сфері слід формувати, зважаючи на місткість національного агропродовольчого ринку, до наповнення якого високоякісними вітчизняними продуктами ще досить далеко, та можливості експорту продукції сільського господарства, насамперед у країни СНД, а також Європейського Союзу, на членство в якому претендує Україна. Водночас необхідно підвищувати техніко-технологічну озброєність праці, що сприятиме зростанню її продуктивності.

Слід відмітити, що в Україні не приділялося належної уваги проблемі мотивації праці в сільському господарстві. В період реформування також не створена методика визначення ціни робочої сили. Сталося повне знецінення мотиваційних стимулів продуктивності праці. Тому зв'язку з входженням країни до ринкового середовища в аграрному секторі України потребують невідкладної уваги проблеми щодо трудової мотивації.

Нами проведена оцінка різних факторів, які спонукають до продуктивності праці (табл. 3.7).

В умовах ринкових відносин фактори впливу на продуктивність праці дещо знівельовалися. В основі продуктивності знаходяться питання власності на землю і на працю. Хоча перелічені в таблиці чинники не втратили свого значення і цілком його зберігають.

Для успішної мотивації праці виняткове значення надається наступним факторам:

- співвідношенню затрат праці та результатів (сподівання на високу ефективність праці);
- співвідношенню одержаних результатів і винагород (сподівання на те, що за роботу буде одержано винагороди);
- сподівання на достатню цінність винагород.

Таблиця 3.7

Оцінка впливу факторів на продуктивність праці

Фактор	Забезпечує зростання продуктивності праці, %
Внутрішня мотивація праці	70–80
Високий рівень освіти та інтелекту	20–30
Професійно-кваліфікаційний рівень	15–20
Поліпшення умов праці та побуту	5–30
Розвиток творчого ставлення до праці	10–15
Удосконалення організації і форм колективної праці	10–40
Поліпшення нормування праці	10–20

Джерело: [135, с. 95].

Мотиваційний механізм праці властивий кожній економічній системі. Заробітна плата в нашій країні втратила головну функцію – основного стимулятора підвищення продуктивності праці та розвитку виробництва. Низька оплата праці є одним із факторів соціального напруження.

Для забезпечення ефективної мотивації праці важливе значення має матеріальна винагорода – її структура та оптимальні розміри. Оплата праці – це сума основної оплати праці та надбавок до неї. Важка праця селян була і є найменш оплачуваною. Вона не відповідає вимогам сучасності щодо матеріального стимулювання якості праці.

Підвищення мотивації до праці повинно відбуватися на основі чотирьох груп трудової діяльності:

- матеріальних – надання належної винагороди за працю, придбання товарно-матеріальних цінностей та поліпшення житлових умов;
- духовних – задоволення прояву особистих можливостей щодо підвищення професійної майстерності стосовно відповідальної роботи;
- виробничо-побутових – створення сприятливого режиму праці й відпочинку та санітарно-гігієнічних умов;
- соціальних – розв’язання проблем щодо соціального розвитку та нарощування обслуговування соціальними послугами.

Перехід від адміністративних методів управління до ринкової економіки, що передбачає наявність різних форм власності, відповідність усіх процесів ринковим вимогам спонукає до відповідної реформи у сфері матеріальних інтересів працівників. Для цього необхідно ціну робочої сили визначати на основі попиту і пропозиції на ринку праці, причому останній повинен бути позбавлений монополії держави; величину заробітної плати обчислювати на основі витрат.

У сучасних ринкових умовах в агропромисловому виробництві відсутність вільних робочих місць для більшості сільських сімей компенсувалася зайнятістю у особистих господарствах. Нині тут працює 1,8 млн осіб, або 32,8%, зайнятого в сільському господарстві населення. Розвитку цих господарств значною мірою сприяли реструктуризація аграрного сектору економіки, зміна земельних, майнових і трудових відносин, прийняття законодавчих актів України щодо збільшення розмірів земельних ділянок та скасування обмежень на ведення присадибного господарства.

Оплата праці в аграрному секторі не виконує належних їй відтворювальної, мотиваційної й регулівної функцій. Це при тому, що рівень оплати в Україні взагалі та в сільському господарстві зокрема нижчий не лише порівняно з західними країнами, а й з колишніми союзними республіками – Росією, Казахстаном, Білорусією. Відсутність державного регулювання економіки взагалі та оплати праці зокрема особливо відчутно

позначилася на стані аграрного сектору. Середній рівень оплати працівників сільського господарства став найнижчим серед галузей економіки (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

**Середньомісячна заробітна плата працівників
сільського господарства**

Республіка, область, зона	2005 р.		2009 р.		2009 до 2005, %
	на одного праців- ника, грн	на одну оплачену годину	на одного праців- ника, грн	на одну оплачену годину	
Україна	414,97	3,27	1206	7,80	290,6
АР Крим	520,77	3,20	1335	8,75	256,4
Дніпропетровська	621,89	3,74	1347	8,41	216,6
Донецька	621,89	3,74	1422	8,85	228,7
Запорізька	497,11	3,08	1191	7,45	239,6
Кіровоградська	393,79	2,62	1053	6,76	267,4
Луганська	451,53	2,75	1230	7,68	272,4
Миколаївська	427,13	2,83	1252	8,11	293,1
Одеська	354,85	2,35	927	6,12	261,2
Херсонська	460,72	2,88	1204	7,55	261,3
м. Севастополь	685,69	3,95	1504	9,00	219,3
Степ	491,81	3,07	1246	7,87	253,3
Вінницька	356,45	2,51	1061	7,24	297,7
Київська	552,73	3,53	1593	10,10	288,2
Полтавська	421,73	2,73	1275	8,08	302,3
Сумська	372,40	2,42	1079	6,94	289,7
Тернопільська	291,59	2,27	1070	7,17	367,0
Харківська	490,53	3,03	1310	8,13	267,1
Хмельницька	265,56	1,93	1048	6,76	394,6
Черкаська	458,07	2,94	1336	8,47	291,7
Чернівецька	299,05	2,30	962	6,88	321,7
м. Київ	958,30	5,87	2037	13,33	212,6
Лісостеп	446,74	2,95	1277	8,31	285,8
Волинська	273,22	2,11	718	5,63	262,8
Житомирська	284,90	2,07	939	6,30	329,6
Закарпатська	392,97	2,68	1011	7,05	257,3
Івано-Франківська	399,00	2,95	1207	8,54	302,5
Львівська	338,06	2,52	1232	8,40	364,4
Рівненська	308,58	2,17	905	6,13	293,3
Чернігівська	316,81	2,28	1068	7,10	337,1
Полісся	330,50	2,40	1011	6,22	305,9

Джерело: Статистичний збірник “Праця 2009” / [відп. за випуск І.В. Сенік]. – К.: Держкомстат України, 2010. – С. 218.

Так, в Україні у 2005 р. середня оплата праці одного працівника зайнятого у галузях економіки за місяць становила 806,2 грн, а одна оплачена година – 5,57 грн. Разом із тим зарплата працівників сільського господарства була відповідно 414,97 і 3,27 грн, тобто майже в двічі нижча (51,5%).

Рівень заробітної плати залежить від природно-економічних зон України. У 2009 р. найвища середньомісячна заробітна плата зафіксовано у зоні Лісостепу – 1277 грн, а найнижча на Поліссі – 1011 грн, тоді як у 2005 р. найвищою вона була у Степу – 491,81 грн, найнижчою на Поліссі – 330,50 грн.

Трудові доходи повинні бути в кілька разів вищими порівняно з іншими. В нових умовах господарювання рівень оплати праці вирішує роботодавець на основі укладання договорів на виконання робіт. Невідкладним завданням є доведення рівня оплати в сільському господарстві до мінімального прожиткового рівня.

Зараз всі господарства і підприємства мають право самостійно встановлювати рівень оплати. Проте в господарствах часто порушуються вимоги закону про мінімальний розмір заробітної плати. Характер праці визначається тим, є вона приватною чи найманою.

Дві форми чітко розрізняються. У першому випадку результати праці належать працівникові, а в другому – роботодавцю, який компенсує затрачену працю найманих осіб зарплатою, оцінюючи таким чином вартість праці. З передачею землі селянам та її приватизацією приватна праця стала переважаючою в Україні.

Мотивація праці, як економічне явище, має дві складові: мотивація діяльності підприємства і мотивація безпосереднього працівника. Першоосновою господарської діяльності й відповідно початком процесу мотивації є внутрішні потреби, які виявляються у вигляді того, що людина відчуває, що їй не вистачає і потрібно щось зробити. Кожний працівник усвідомлює свої потреби та визначає шляхи їх задоволення через призму ціннісних орієнтирів, що становлять його інтереси. Якщо це інтерес

задовольняє працівника, то він береться за справу і працює, якщо ні, то мотивація не спрацювала.

Найефективніший шлях посилення мотивації зайнятості та розвитку сільських територій ґрунтується на поглибленні агропромислової інтеграції, коли сферою використання праці більшості вивільнених працівників стають допоміжні та підсобні цехи, переробні й промислові виробництва, що створюються безпосередньо в селі, а також кооперативи, малі підприємства з переробки сільськогосподарської продукції, ремонту й обслуговування техніки, збуту продукції, постачання фермерським господарствам і кооперативам, виробництва будівельних матеріалів; організації недержавних об'єднань за типом: фермер → переробне підприємство → магазин, які забезпечують швидше переміщення продукції від виробника до споживача; невеликих майстерень з ремонту побутових приладів, телерадіоапаратури, взуття, одягу, відкриття магазинів, комп'ютерних центрів, перукарень, розвиток народних промислів.

Одним із шляхів посилення мотивації праці й подолання безробіття сільського населення може бути подальший розвиток власної справи, розширення самозайнятості на селі в аграрному й обслуговуючого його секторах. Однак недосконала фінансово-кредитна політика, несприятливе оподаткування, низька конкурентоспроможність продукції гальмують розширення підприємницької діяльності.

Отже, ринок праці в сільській місцевості повинен отримати активну державну підтримку, основу якої становитиме насамперед підвищення зайнятості, сприяння заповненню вакантних місць і своєчасна сплата допомоги по безробіттю. Найдійєвішими методами регулювання зайнятості безробітних на сільських територіях слід вважати працевлаштування державною службою зайнятості сільського населення та їх перепідготовка, залучення до суспільних робіт.

У перспективі слід очікувати посилення напруги на ринку праці з боку сільської молоді під впливом двох основних факторів: збільшення обсягу

пропозиції робочої сили за рахунок дії демографічних чинників і організаційно-економічними перетвореннями на селі.

В майбутньому не всі бажаючі матимуть можливість знайти роботу в селі. Передбачається збільшення кількості безробітних насамперед з числа осіб, які раніше були зайняті у суспільному секторі сільського господарства. Найгостріше проблема постане в таких західних областях України, як Івано-Франківська, Рівненська, Львівська, Закарпатська і Волинська, де зосередиться дві третини безробітних селян. Причому основна проблема полягатиме в існуванні прихованого безробіття, структурної диспропорції між робочою силою і робочими місцями.

З переорієнтацією економіки на потреби споживача зазнають принципових змін існуючі структури капіталовкладень, товарного виробництва, а отже й зайнятості селян. У сільськогосподарському виробництві, включаючи особисті господарства, частка працюючих у найближчі 5 років збільшиться від майже 75 до 80%.

Така тенденція пояснюється як зменшенням загальної кількості зайнятих у галузях економіки, так і деяким збільшенням працюючих в аграрному секторі, а саме в особистих господарствах. Останньому сприяє збільшення розміру земельних ділянок для ведення особистого селянського господарства (до 2 га) та збільшення кількості безробітних на селі, які не мають змоги працевлаштуватися у суспільному секторі виробництва і, здебільшого, вимушено стають самозайнятими на власних присадибних ділянках.

У подальші роки при виході економіки України з кризи, із створенням нових робочих місць на селі спостерігатиметься перелив вивільнених працівників з матеріальної в обслуговуючу сферу виробництва, переважно у сферу торгівлі, громадського харчування, матеріально-технічного постачання, заготівлі та збуту продукції (частка зайнятих тут зросте у 2–3 рази), а також у невиробничі галузі – охорону здоров'я, житлово-комунальне

господарство, побутове обслуговування, освіти тощо. У невиробничій сфері нині працює 25% сільських жителів.

У перспективі з подальшим розвитком багатокладної економіки відбудуватиметься перелив трудових ресурсів суспільного сектору виробництва у приватний. Основну частину вивільненої робочої сили поглинуть особисті селянські господарства. Очікується, що зайнятість у господарствах населення буде і в подальшому зростати, у деяких областях удвічі чи втричі. Повинні також розвинути такі галузі, як сільський туризм і відпочинок, охорона навколишнього природного середовища, збереження й поліпшення природного ландшафту, інформаційне обслуговування тощо.

Зміниться й внутрішньогалузева структура сільськогосподарського виробництва, з орієнтацією не лише на внутрішній, а більшою мірою на зовнішній ринок.

Пріоритетними і перспективними стануть зерновий та олієжировий підкомплекси, скотарство м'ясо-молочного напрямку з розвинутим свинарством та яєчним птахівництвом. Відповідні зміни торкнуться і структури зайнятості. Саме ці галузі поглинуть основну частину робочої сили.

У сільському господарстві спостерігатимуться тенденції до змін у структурі кадрів. Поступово зменшуватиметься частка працівників робітничих професій і спеціальностей, особливо малокваліфікованих і некваліфікованих. Водночас різко зростає частка робітників-універсалів (більш як у 20 разів) і робітників високої кваліфікації (майже вдвічі).

Широке реформування аграрного сектору, яке передбачає зміну власності на майно та землю, становлення різноманітних форм господарювання в комплексі з організаційно-правовим регулюванням трудових відносин в агропромисловому комплексі кардинально змінюють концептуальні підходи формування ринку робочої сили на селі.

Першочерговими завданнями формування ринку робочої сили на селі є:

– забезпечення кожному селянину конституційних гарантій реалізації права на працю, вільного вибору місця працевлаштування та своєчасного отримання за це винагороди, яка б забезпечувала достатній рівень прожиття селян;

– опрацювання нормативно-правової бази активізації формування трудового потенціалу, посилення контролю з боку держави за ефективним його використанням;

– розробка Програми зайнятості відповідно до формування різноукладності на селі з визначенням першочергових заходів щодо перерозподілу зайнятого населення між різними організаційно-правовими структурами, територіальними секторами, трудонедостатніми та трудонадлишковими регіонами;

– опрацювання комплексу заходів щодо створення конкурентного середовища при формуванні ринку робочої сили в аграрній сфері, за рахунок розвитку підприємництва, малого та середнього бізнесу, введення індивідуальної трудової діяльності, самозайнятості в офіційні рамки зайнятості тощо;

– удосконалення мотиваційних важелів раціонального використання робочої сили на селі, реформування й упорядкування відповідно до ринкових умов оплати праці, зокрема, впровадження погодинної її форми залежно від кінцевих результатів, ефективності сільськогосподарського виробництва, з обов'язковим збільшенням частки оплати праці у валових витратах виробництва продукції;

– поліпшення відтворювальних процесів у створенні ринку робочої сили шляхом врегулювання на законодавчому рівні формування доходів сільського населення, збільшення в їх структурі частки оплати праці та підвищення її мінімального рівня, допомоги по безробіттю та ін.

Тобто, щоб забезпечити на державному рівні регулювання ринку праці та постійне розширення сфери прикладання праці в галузі і саме на такій основі поліпшити надійний соціальний захист працюючого і непрацюючого

населення перш за все необхідно визначитися й забезпечити підтримку пріоритетів, які будуть стимулювати процес збереження наявних і створення нових високопродуктивних робочих місць.

Створення нових робочих місць має базуватися на основі широкого розвитку малого і середнього бізнесу, переведення самозайнятості у законодавче поле виробничої діяльності із подальшим формуванням належного інвестиційного механізму.

У цьому контексті важливо:

- створити правові засади регулювання та контролю внутрішніх і зовнішніх трудових міграційних та іміграційних процесів сільського населення на ринках праці;

- здійснити заходи щодо перерозподілу зайнятого населення між державним та недержавним секторами економіки;

- підвищити територіальну мобільність населення між трудонедостатніми та трудонадлишковими регіонами.

З цією метою необхідно максимально легалізувати нерегламентовану зайнятість на селі, впровадити механізм стимулювання створення нових робочих місць для вразливих соціально-демографічних груп населення (молоді, жінок, інвалідів, військовослужбовців, звільнених з військової служби тощо).

Зниження рівня безробіття можливо також шляхом реалізації заходів державної політики, яка буде активно проводитися через громадські роботи.

Поліпшення і розширення зайнятості слід максимально спрямовувати на створення сімейних і фермерських господарств сімейного типу на основі кредитування та страхування ризиків з виробництва сільськогосподарської продукції, зокрема вирощування риби, овець, кіз, інших видів тварин, тютюну, овочів, фруктів і ягід з урахуванням регіональних особливостей; розвиток заготівельної інфраструктури системи несільськогосподарських видів діяльності, зокрема розміщення нових підприємств харчової, легкої та

інших галузей промисловості, сервісних організацій в сільській місцевості, різних видів послуг на селі тощо.

Підсумовуючи розгляд основних шляхів посилення мотивації зайнятості та розвитку сільських територій слід чітко усвідомити необхідність створення нового сучасного механізму формування ринку праці на селі, в першу чергу функціонування зайнятості, яка охоплює широке коло проблем, факторів та шляхів, а саме:

- поліпшення структури зайнятості на основі удосконалення виробничої структури в усіх галузях АПК;

- створення робочих місць на основі прогресивних технологій виробництва та переробки продукції;

- розширення та зміцнення особистих селянських господарств і фермерів; розширення та стабілізація підприємницьких структур малого і середнього бізнесу;

- охоплення сільських територій і організації на них підприємств зеленого туризму і народних промислів тощо;

- подальший розвиток виробничої та соціальної інфраструктури;

- підготовка та перепідготовка вивільнених працівників, підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці через розширення професійно-кваліфікаційного профілю;

- запровадження дієвої системи соціального захисту зайнятого населення.

- забезпечення дотримання суб'єктами господарювання на сільських територіях гарантій щодо термінів і розмірів виплати ними заробітної плати.

Висновки до розділу 3

1. Поступальна орієнтація аграрної політики на те, що за обставин, які склалися подолання соціально-економічного занепаду сільськогосподарської галузі матиме довгостроковий характер і вимагатиме концентрації великих

фінансово-економічних зусиль. У перехідний період негативними чинниками, які спричинили критичний занепад, стала передусім обмеженість нормативно-правової бази розвитку аграрних відносин. Її подолання повинно ґрунтуватися на чітко відпрацьованій законодавчій основі. Однією з особливостей цих законодавчих актів має стати наявність чітких положень і, перш за все, щодо фінансово-економічного забезпечення заходів, на які вони будуть спрямовані. Це надзвичайно важливо в сучасних умовах, коли до останнього часу задоволення соціально-економічних потреб селян розглядалося в масштабах країни як найбільш обтяжливе для неї. Можна констатувати, що без подолання впливу цих негативних чинників подальший розвиток сільських територій буде досить проблематичним.

2. Надійну фінансову основу в законодавчій системі може забезпечити створення багатогалузевої виробничої сфери, яка, в свою чергу, дасть змогу забезпечити високий рівень зайнятості, ділової активності селян і продуктивності праці. В цьому контексті доцільно забезпечити належне мотиваційне стимулювання до зростання зайнятості, забезпечення перекваліфікації працівників, створивши при цьому оптимальні умови для розвитку малого бізнесу на селі, підвищення інвестиційної привабливості сільських територій, залучення підприємців до виконання соціально-значимих проектів, формування ефективної інфраструктури місцевих продовольчих ринків тощо. За таких умов сільські бюджети повинні одержувати адекватні доходи, що позитивно впливатиме на динаміку соціально-економічного розвитку сільських населених пунктів і територіальних громад.

3. Для розширення зайнятості та збільшення доходів селян, поряд із відродженням сільського господарства, необхідно через кредитні й податкові важелі стимулювати розвиток усіх сільськогосподарських підприємств. У подальшому особливу увагу слід приділити відновленню й розвитку промислових виробництв, підтримувати малий бізнес, надавати субсидії за рахунок коштів централізованого бюджету через фонд сприяння зайнятості,

спрямовування трудової міграції селян із трудонадлишкових регіонів у райони демографічної та поселенської кризи тощо. Оскільки підвищення рівня зайнятості сільського населення – це, передусім, припинення спаду і відновлення виробництва в АПК, тому подоланням безробіття на селі повинно безпосередньо опікуватися Міністерство аграрної політики та продовольства України.

4. Для надання сільському населенню гарантованої зайнятості послуг конче необхідно забезпечити: виконання рішень органів державної влади щодо збереження мережі та функціонального призначення об'єктів соціальної інфраструктури в процесі реформування економіки; прискорення перебудови взаємовідносин між державним і місцевими бюджетами, формування та використання місцевих бюджетів на рівні соціальних стандартів і нормативів бюджетної забезпеченості з розрахунку на одного жителя; запровадження жорстких правил дотримання вимог щодо їх використання; створення при місцевих органах самоврядування неприбуткових підприємств комунально-побутового обслуговування населення; формування позабюджетних фондів для розвитку житлового будівництва через регіональні фонди “Власний дім”.

5. Протягом останніх років діяльність органів соціального захисту має спрямовуватись на підвищення рівня життя всіх верств населення шляхом розвитку й повнішого використання трудового потенціалу, поліпшення ситуації на ринку праці, стимулювання малого та середнього бізнесу, легалізації “тіньової” діяльності, впровадження соціальних трансфертів. Проте в реальній дійсності ці заходи не впроваджувалися.

6. Функціональні обов'язки щодо надання населенню соціальної допомоги доцільно повністю покласти на місцеві владні структури та здійснювати за двома принципами – адресним і категорійним. Адресна допомога має надаватися малозабезпеченим сім'ям на відшкодування коштів на оплату житлово-комунальних послуг і придбання палива, категорійна, або комбінована, – при застосуванні процедури визначення розміру допомоги.

Крім наведених чотирьох форм соціального страхування в державі необхідно запровадити більш чіткіші умови надання додаткових видів допомог – зокрема, пільги для категорій “діти війни”, при народженні дитини та ін.

7. Інвестиції створюють робочі місця і тим самим сприяють зростанню зайнятості, однак в Україні їх розмір недостатній, кількість зайнятих не тільки не зростає, а й продовжує зменшуватися. Пріоритетом державної політики має бути підвищення рівня фінансового забезпечення щодо впровадження соціальних стандартів, які забезпечували б населенню належну працю і гідне життя за пріоритетним принципом.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі на основі проведених досліджень здійснено теоретичне та методичне узагальнення і запропоновано практичне вирішення проблем зайнятості в сільському господарстві та розвитку сільських територій.

Результати дослідження дають підстави зробити такі висновки:

1. Характерною особливістю зайнятості сільського населення в Україні є звуження ринку праці та попиту робочої сили. З виробничого циклу вивільнено значну частину молоді та працездатних осіб, внаслідок чого зруйновано потужний потенціал кваліфікованих кадрів у сільській місцевості. У галузі за останні роки ситуація із зайнятістю та рівень безробіття на селі дещо поліпшилися, однак на сьогодні вона залишається складною. Причиною такого стану, як показує аналіз, є дестабілізаційні процеси у виробництві, які у свою чергу ведуть до порушення співвідношення в попиті та пропозиції робочої сили, що свідчить про відсутність чіткої стратегії розвитку сільськогосподарського виробництва та запобігання негативним соціально-економічним явищам.

2. Як і в цілому по Україні, так і у Вінницької області зокрема, що підтверджує аналіз зайнятого населення в галузях економіки, чисельність зайнятих у сфері сільськогосподарського виробництва скорочується і досить високими темпами. Так, у 2000 р. зайняті в сільському і лісовому господарстві становили 342,8 тис. осіб, а у 2009 р. – лише 193,0 тис. осіб, тобто чисельність їх зменшилася на 43,7%. За прогностичними розрахунками, подібна тенденція спостерігатиметься надалі. Зокрема, на оглядовий 2010 р. їх на кількість становитиме 181 тис. осіб і скоротиться по відношенню до 2009 р. на 12 тис. осіб, або на 2,5%.

3. Безробіття, що прогресує на селі як явище, є протиприродним. Загальна кількість зайнятих, які працюють за місцем проживання, становить лише 2,3 млн осіб і з них тільки половина працює в сільському господарстві. За статистичними даними в Україні нині налічується 2 млн безробітних, з

яких лише 518,9 тис. зареєстровано у державній службі зайнятості. За результатами проведеного незалежними федеральними профспілками України моніторингу, реальна чисельність безробітних досягає 5 млн осіб.

4. Соціальний захист сільського населення як досить важлива компонента поліпшення зайнятості є вагомим запорукою пом'якшення найгостріших проявів безробіття на селі та подолання бідності сільського населення. За даними обласного управління статистики, з кожних 10 жителів Вінниччини 3 мають статус пенсіонера, а на кожні 10 осіб зайнятого населення припадає понад 7 пенсіонерів. Загальна чисельність осіб цієї категорії в області протягом останніх років унаслідок зменшення тривалості їх життя та зростання з року в рік смертності населення постійно скорочується. Так, на початок 2010 року у Вінницькій області налічувалося 524,2 тис. пенсіонерів і порівняно з 2005 роком їх кількість зменшилася на 5,7%. У 2010 р. в сільській місцевості проживало пенсіонерів 287,3 тис. осіб, що на 22,8 % менше порівняно з 2005 р.

5. Розв'язання соціально-економічних проблем на місцевому рівні вимагає кардинальних зрушень щодо сталого розвитку сільських територій. Надійну їх основу може забезпечити створення належної законодавчої та фінансової системи, здатної згармонізувати діяльність багатогалузевої виробничої сфери, що у свою чергу дасть змогу досягти високого рівня зайнятості, ділової активності селян та продуктивності їх праці. У цьому контексті доцільно забезпечити належне, мотиваційне стимулювання до зростання зайнятості, а також перекваліфікації працівників, створивши при цьому оптимальні умови для розвитку малого бізнесу на селі, підвищення інвестиційної привабливості сільських територій, залучення підприємців до виконання соціально-значимих проектів, формування ефективної інфраструктури місцевих продовольчих ринків тощо.

6. Для розширення зайнятості і збільшення доходів селян поряд із відродженням сільського господарства необхідно за допомогою кредитних і податкових важелів стимулювати розвиток сільськогосподарських

підприємств усіх форм господарювання. У подальшому особливу увагу слід приділити відновленню й розвитку промислових виробництв, підтримувати малий бізнес, надавати субсидії за рахунок коштів централізованого бюджету через фонд сприяння зайнятості, спрямовувати трудову міграцію селян із трудонадлишкових регіонів у райони демографічної та поселенської кризи тощо. Оскільки підвищення рівня зайнятості сільського населення – це, передусім, припинення спаду і відновлення виробництва в галузі, тому зазначеними питаннями має безпосередньо опікуватись Міністерство аграрної політики та продовольства України.

7. Горизонтальна інтеграція за кластерною схемою полягає в налагодженні системи ефективного управління на кожній із стадій виробничого процесу. Основним програмним завданням при цьому повинно бути об'єднання зусиль розрізаних підприємств у потужну продуктивну силу, спрямовану на подолання економічної кризи й реалізацію відновлення національного виробництва, здатну ефективно використовувати місцевий економічний потенціал, наявні ресурси – природні, трудові, матеріально-технічні та інтелектуальні. Кластерні об'єднання стимулюють конкуренцію і прискорюють впровадження інновацій на підприємстві, отже, можуть утримувати визначену частину ринку завдяки диференціації продукції, оскільки фірми усередині кластера, конкуруючи між собою, легше можуть визначити, яку саме продукцію чи послугу необхідно запропонувати споживачу. Обумовлене також створює стимули до подолання бідності на селі та відновлення зайнятості жителів села.

8. Мотивація праці, як економічне явище, має дві складові: мотивація діяльності підприємства і друга – мотивація безпосереднього працівника. Найефективніший шлях посилення мотивації зайнятості та розвитку сільських територій ґрунтується на поглибленні агропромислової інтеграції, коли сферою використання праці більшості вивільнених працівників стають допоміжні та підсобні цехи, переробні й промислові виробництва, що створюються безпосередньо в селі, а також кооперативи, малі підприємства з

переробки сільськогосподарської продукції, ремонту й обслуговування техніки, збуту продукції, постачання фермерським господарствам і кооперативам, виробництва будівельних матеріалів; організації недержавних об'єднань за типом фермер – переробне підприємство – магазин, які забезпечують швидше просування продукції від виробника до споживача; невеликих майстерень з ремонту побутових приладів, телерадіоапаратури, взуття, одягу, відкриття магазинів, комп'ютерних центрів, перукарень, розвиток народних промислів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку: інф.-аналіт. зб. / [за ред. П. Т. Саблука та ін.] – К. : ІАЕ УААН, 2003. – Вип. 6. – 764 с.
2. Адамчук В. В. Экономика и социология труда: учеб. / В. В. Адамчук, О. В. Ромашов, М. Е. Сорокина. – М. : ЮНИТИ, 1999. – 407 с.
3. Адамчук В. В. Экономика труда: учеб. / В. В. Адамчук, Ю. П. Кокин, Р. А. Яковлев. – М. : Финстатинформ, 1999. – 431 с.
4. Алексійчук В. М. Гроші та кредит в системі відтворення АПК / В. М. Алексійчук. – К. : ІАЕ, 1999. – 383 с.
5. Аллина-Пизано Дж. Аграрные реформы в России и Украине: сравнительный анализ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.strana-oz.ru>
6. Амбросов В. Я. Соціальна сфера села України: регіональний аспект / [В. Я. Амбросов, І. В. Білокінь, О. Г. Булавка та ін.]. – К.: НДУ, 2003. – 605 с.
7. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методологія, аналіз : моногр. / В. Г. Андрійчук. – К. : КНЕУ, 2005. – 292 с.
8. Анішина Н. Мотивація безробітних до проходження професійного навчання / Н. Анішина, Т. Плішка // Україна: аспекти праці. – 2004. – № 3. – С. 30–34.
9. Антикризисова програма уряду (агропромисловий комплекс і розвиток сільської місцевості) [Електронний ресурс]. – Урядовий портал. – С. 1–4. – Режим доступу: <http://www.minagro.kiev.ua>
10. Антохонова И. В. Методы прогнозирования социально-экономических процессов: учеб. пособ. / И. В. Антохонова. – Улан-Удэ : Изд-во ВСГТУ, 2004. – 212 с.

11. Бардиш Г. О. Трансформація економіки України в напрямку соціальної спрямованості: моногр. / Г. О. Бардиш. – К. : Хай-Тек-Прес, 2009. – 584 с.
12. Батчикова С. А. Эффективность государственного управления: пер. с англ. [общ. ред. С. А. Батчикова]. – М.: Консалтбанкир, 1998. – 848 с.
13. Баутин В. М. Устойчивое развитие сельских территорий: вопросы стратегии и тактики / [В. М. Баутин, В. В. Козлов, А. В. Мерзлов и др.]. – М. : ФГНУ, 2004. – 312 с.
14. Безтелесна Л. І. Державне регулювання зайнятості: підруч. / Л. І. Безтелесна, Г. М. Юрчик. – Рівне : НУВГП, 2006. – 210 с.
15. Бетлій М. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції : моногр. / М. Бетлій, М. Бородіна. – Ужгород : ІВА, 2006. – 496 с.
16. Бідак В. Складові системи державного регулювання соціального розвитку і соціального захисту / В. Бідак // Україна: аспекти праці. – 2004. – № 1. – С. 35–41.
17. Бондар В. В. Умови праці в сільському господарстві: стан і шляхи поліпшення / В. В. Бондар // Економіка АПК. – 2005. – № 2. – С. 112–116.
18. Боровик В. С. Занятость населения: учеб. пособие / [В.С.Боровик, Е. Е. Ермакова, В. А. Похвощев и др.]. – Ростов н/Дону Феникс, 2001. – 320 с.
19. Бородіна О. Людський капітал на селі: наукові основи, стан, проблеми розвитку / О. Бородіна. – К. : ІАЕ УААН, 2003. – 277 с.
20. Бородіна О. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення / О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. – 2009. – № 4. – С. 74–85.
21. Бражко О. В. Соціально-економічний розвиток територій / О. В. Бражко // Держава та регіони. – 2010. – № 1. – С. 186–191. – (Серія Державне управління).
22. Булавка О.Г. Формування адміністративно-територіального розселення сільського населення / О. Г. Булавка // Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. – К.: ННЦ “ІАЕ”, 2005. – С. 5–8.

23. Бункина М. К. Национальная экономика: учеб. пособ. / Бункина М. К. – М. : Дело, 1997. – 272 с.
24. Буряк П. Ю. Економіка праці й соціально-трудові відносини: навч. посіб. / [П. Ю. Буряк, Б. А. Карпінський, М. І. Григорєва та ін.]. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 440 с.
25. Бутенко В. М. Організаційно-економічні основи функціонування соціальної сфери села: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.07.02 “Економіка сільського господарства і АПК” / В. М. Бутенко. – Суми, 2005. – 20 с.
26. Валова продукція сільського господарства України. [стат. зб.] / [за ред. О. М. Прокопенко]. – К. : ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2010. – 20 с.
27. Васьківська К. В. Соціально-економічні аспекти розвитку сільських територій / К. В. Васьківська, І. В. Сембай // Регіональна економіка. – 2009. – № 2. – С. 142–148.
28. Википедия. Свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org>
29. Вінниччина у цифрах [стат. зб.]. – Вінниця : ГУС у Вінницькій області, 2010 – 168 с.
30. Волгин Н. А. Японский опыт решения экономических и социально-трудовых проблем / Н. А. Волгин. – М. : Экономика, 1998. – 225 с.
31. Гайдуцький П. І. Фінансування соціальної політики: навч. посіб. / П. І. Гайдуцький, О. Є. Подолева. – К. : Вид-во УАДУ, 2007. – 174 с.
32. Гальчинський А. С. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015) шляхом європейської інтеграції / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць, П. І. Гайдуцький, П. Т. Саблук.; Нац. Ін.-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогноз. НАН України. – К. : [б.в.], 2004. – 414 с.
33. Гаркавенко Н. О. Проблеми зайнятості та безробіття на національному ринку праці / Н. О. Гаркавенко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – № 4. – С. 168–172.

34. Гнибіденко І. Ф. Сільська соціальна інфраструктура: аспекти розвитку та зайнятості населення / І. Ф. Гнибіденко. – К. : РВПС України НАН України, 2003. – 54 с.
35. Гнибіденко І. Ф. Зайнятість як соціальна складова економічного розвитку держави / І. Ф. Гнибіденко // Ринок праці та зайнятість населення. – 2008. – № 1. – С. 7–9.
36. Гнибіденко І. Ф. Ринок праці та соціальна інфраструктура на селі: можливі перспективи розвитку / І. Ф. Гнибіденко // Демографія та соціальна економіка. – 2009. – № 2. – С. 79–89.
37. Голікова Т. В. Державне управління територіальним економічним розвитком: теорія і практика: моногр. / Т. В. Голікова. – К. : Вид-во НАДУ, 2007. – 296 с.
38. Горобець Н.М. Мотивація трудової діяльності з позиції зайнятості сільського населення / Н. М. Горобець, О. А. Ляшенко // АгроСвіт. – 2007. – № 6. – С. 17–22.
39. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудові відносини: підруч. / О. А. Грішнова. – К. : Знання, 2007. – 559 с.
40. Дебра О. Управление временем и рабочей нагрузкой : [пер. с англ.] / О. Дебра. – М. : ФИНПРЕСС, 1998. – 95 с.
41. Дем'янишина О. А. Науково-методичні та організаційні засади розвитку сільських територій / О. А. Дем'янишина // Економіка АПК. – 2005. – № 6. – С. 122–128.
42. Демографічний щорічник “Населення України за 2009 рік”. – К. : ДКС, 2010. – 600 с.
43. Демографічні перспективи України до 2026 року / [В. Стешенко, О. Рудницький, О. Хомра та ін.]. – К. : Ін-т економіки НАНУ, 1999. – 55 с.
44. Демянчук О. І. Самозайнятість та її реалізація на регіональному ринку праці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. екон. наук: спец. 08.09.01 “Демографія, економіка праці, соціальна економіка та політика” / О. І. Демянчук. – К., 2004. – 20 с.

45. Дієсперов В. С. Село і сільське господарство: суперечлива єдність / В. С. Дієсперов // Агроінком. – 2007. – № 5/6. – С. 29–35.
46. Добробут через аграрний розвиток [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dar-ukraine.com.ua>
47. Додіна Т. М. Соціальні допомоги, пільги та послуги за законодавством України: зб. норм. актів / [упоряд. Т. М. Додіна, Г. І. Чанишева]. – Харків: Одиссей, 2008. – 520 с.
48. Долгушин Н. Проблемы и перспективы социального развития российского села / Н. Долгушин // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2005. – № 1. – С. 3–9.
49. Долішній М. І. Про економічну стратегію ефективної зайнятості / М. І. Долішній // Регіональна економіка. – 2003. – № 1. – С. 275–276.
50. Долішній М. І. Регіональна соціально-економічна політика (основні засади формування і розвитку) / М. І. Долішній // Регіональна економіка. – 1997. – № 2. – С. 16–26.
51. Долішній М. І. Регіональні особливості аграрних трансформацій / М. І. Долішній, С. М. Злупко // Регіональна економіка. – 2000. – № 3. – С. 241–244.
52. Доходи та витрати домогосподарств в сільській місцевості: наук. вид. / [О. В. Берданова, В. В. Вітвіцький, І. Ф. Гнибіденко та ін.]. – К.: Вид-во НАДУ, 2003. – 77 с.
53. Еволюція Спільної аграрної політики ЄС: наслідки для України // Німецька консультативна група при уряді України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icr.kiev.ua>
54. Економіка праці й соціально-трудові відносини: навч.-метод. посіб. / [Брич В. Я., Дяків О. Г., Надвичний С. А. та ін.] ; за заг. ред. Є. П. Качана. – Тернопіль : Економічна думка, 2008. – 367 с.
55. Економіка сільського господарства: навч. посіб. / [Збарський В. К., Мацибора В. І., Чалий А. А. та ін.] ; за ред. В. К. Збарського. – К.: Каравела, 2009. – 263 с.

56. Економічна активність населення України у 2009 році. [стат. зб.]. – К. : ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2010. – 668 с.
57. Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 1 / [редкол.: ... С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін]. – К. : ВЦ “Академія”, 2000. – 864 с.
58. Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 2 / [редкол.: ... С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін]. – К. : ВЦ “Академія”, 2000. – 864 с.
59. Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 3 / [редкол.: ... С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін]. – К. : ВЦ “Академія”, 2000. – 864 с.
60. Економічний довідник аграрника / [Дробот В. І., Зуб Г. І., Кононенко М. П. та ін.] ; за ред. Ю. Я. Лузана, П. Т. Саблука. – К. : Преса України, – 2003. – 800 с.
61. Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект): моногр. / С. А. Єрохін. – К. : Світ Знань, 2002. – 528 с.
62. Жибак М. М. Регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій з урахуванням європейського досвіду / М. М. Жибак // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 131–133.
63. Завадський Й. С. Управління сільськогосподарським виробництвом у системі АПК: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Й. С. Завадський. – К. : Вища школа, 1992. – 367 с.
64. Завіновська Г. Т. Економіка праці: навч. посіб. / Г. Т. Завіновська. – 2-ге вид., без змін. – К. : КНЕУ, 2006. – 300 с.
65. Загальнодержавна Комплексна програма підтримки та розвитку українського села “Добробут через аграрний розвиток” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua>
66. Заєць Т. А. Економічне регулювання сфери відтворення робочої сили / Т. А. Заєць. – К. : Ленвін, 1997. – 152 с.
67. Зайцев Ю. К. Соціалізація економіки України та системна трансформація суспільства: моногр. / Ю. К. Зайцев. – К. : КНЕУ, 2002. – 188 с.

68. Закон України від 05 лютого 1993 р. № 2998-XII “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” // Відом. Верхов. Ради, 1993. – № 16. – С. 167.

69. Закон України від 10 липня 1996 р. № 290/96-ВР “Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі” // Відом. Верхов. Ради, 1996. – № 41. – С. 188.

70. Закон України від 16 грудня 1993 р. № 3721-XII “Про основні засади соціального захисту ветеранів та інших громадян похилого віку в Україні” // Відом. Верхов. Ради, 1994. – № 4. – С. 18.

71. Закон України від 18 жовтня 2005 р. № 2982-IV “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” // Відом. Верхов. Ради, 2006. – № 1. – С. 17.

72. Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР “Про місцеве самоврядування в Україні” // Відом. Верхов. Ради, 1997. – № 24. – С. 170.

73. Закон України від 23 березня 2000 р. № 1602-III “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України” // Відом. Верхов. Ради, 2000. – № 25. – С. 195.

74. Закон України від 24 червня 2004 р. № 1877-IV “Про державну підтримку сільського господарства України” // Відом. Верхов. Ради, 2004. – № 49. – С. 527.

75. Закон Української РСР від 01 березня 1991 р. № 803-XII “Про зайнятість населення” // Відом. Верхов. Ради, 1991. – № 14. – С. 170.

76. Закон Української РСР від 04 березня 1992 р. № 2163-XII “Про приватизацію державного майна” // Відом. Верхов. Ради, 1992. – № 24. – С.348.

77. Закон Української РСР від 17 жовтня 1990 р. № 400-XII “Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві” // Відом. Верхов. Ради, 1990. – № 45. – С. 602.

78. Закон Української РСР від 23 травня 1991 р. № 1060-XII “Про освіту” // Відом. Верхов. Ради, 1991. – № 34. – С. 451.

79. Зінчук Т. О. Аграрні перетворення в країнах ЦСЄ – членах ЄС. Досвід для України : Науково-аналітична записка / Т. О. Зінчук. – К. : ІЕП НАНУ, 2005. – 36 с.
80. Злупко С. М. Людський потенціал, зайнятість і соціальний захист населення в Україні: [навч. посіб.] / С. М. Злупко, Й. І. Радецький. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 192 с.
81. Ігнатов С. Н. Соціально-економічне становище в сільській місцевості Вінницької області та його вплив на ринок праці / С. Н. Ігнатов // Статистика України. – 2005. – № 2. – С. 63–68.
82. Качан Є. П. Регіональна політика ринку праці: моногр.; за ред. Є. П. Качан, О. О. Обухівський. – Тернопіль : Економічна думка, 2005. – 176 с.
83. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег ; [пер. с англ.] / Дж. М. Кейнс. – М. : Московская школа политических исследований, 2005. – 1600 с.
84. Кириленко І. Г. Трансформація соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України: проблеми, перспективи / І. Г. Кириленко. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 452 с.
85. Кільницька О. С. Формування самостійної зайнятості населення у сільському господарстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.09.01 “Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика” / О. С. Кільницька. – К., 2004. – 20 с.
86. Климко Г. Н. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: навч. посіб. для студ. ВНЗ / Г. Н. Климко, В. П. Нестеренко, Л. О. Канищенко. – К. : Вища шк., 1999. – 743 с.
87. Ковальченко І. Д. Столипінська аграрна реформа / І. Д. Ковальченко // Історія СРСР. – 1992. – № 2. – С. 55-65.
88. Колот А. М. Соціально-трудові відносини: теорія і практика регулювання: моногр. / А. М. Колот. – К.: КНЕУ, 2003.– 230 с.

89. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відом. Верхов. Ради, 1996. – № 30. – С. 141.

90. Концептуальні стратегії розвитку агропромислового комплексу та сільських територій України на період до 2020 року / [П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. Й. Малік та ін.]. – К. : ННЦ ІАЕ УААН, 2008. – 48 с.

91. Концепція комплексної програми аграрного та сільського розвитку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agrichamber.org.ua>

92. Концепція соціального відродження села / [Саблук П. Т., Булавка О. Г., Юрчишин В. В. та ін.]. – К. : ІАЕ, 2000. – 18 с.

93. Корецький М. Х. Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці: моногр. / М. Х. Корецький. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 260 с.

94. Краснов Ю. Стратегія ефективної зайнятості населення / Ю. Краснов // Україна: аспекти праці. – 2004. – № 4. – С. 3–8.

95. Крилова І. Г. Шляхи підвищення зайнятості сільського населення / І. Г. Крилова // Економіка АПК. – 2006. – № 2. – С. 130–132.

96. Крисанов Д. Кластеризація економічної діяльності та обслуговування як інструмент сталого розвитку сільських територій / Д. Крисанов, Л. Удова // Економіка України. – 2009. – № 10. – С. 69–75.

97. Кропивко М. Ф. Інформаційне забезпечення агропромислового виробництва. України в ринкових умовах: моногр. / М. Ф. Кропивко. – К. : ІАЕ, 1996. – 159 с.

98. Кульман А. Экономические механизмы : [пер. с франц.] / Е. П. Островска. – М. : Прогресс, 2003. – 192 с.

99. Купалова Г. І. Зайнятість на селі / Г. І. Купалова, В. М. Скупий. – К. : ІАЕ УААН, 1999. – 44 с.

100. Лавриненко С. Щодо рівня соціального розвитку сільських територій та життя сільського населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>

101. Лібанова Е. Незареєстрована зайнятість в Україні: формування й можливості державного регулювання / Е. Лібанова, А. Баланда // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 4. – С. 3–8.
102. Лібанова Е. Ринок праці та соціальний захист: навч. посіб. / Е. Лібанова, О. Палій. – К. : Вид-во “Основи”, 2004. – 491 с.
103. Лібанова Е. М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу: моногр. / Е. М. Лібанова. – К. : КНЕУ, 2008. – 330 с.
104. Лібанова Е. М. Населення України. Соціально-демографічні проблеми українського села: моногр. / Е. М. Лібанова. – К. : ІДСД НАНУ, 2007. – 468 с.
105. Лісовий А. В. Державне регулювання розвитку сільських територій / А. В. Лісовий. – К. : Дія, 2007. – 400 с.
106. Лісогор Л. С. Формування ринку праці в Україні / Л. С. Лісогор. – К. : Ін-т екон. НАНУ, 2003. – 296 с.
107. Лузан Ю. Я. Стратегічні напрями розвитку аграрного сектора економіки і українського села: / Ю. Я. Лузан, П. Т. Саблук // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). – К. : Книжкове вид.-во НАУ, 2007. – Вип.1-2. – 536 с.
108. Лукач І. В. Правове становище холдингових компаній: моногр. / І. В. Лукач. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 240 с.
109. Лукінов І. І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя) / І. І. Лукінов. – К. : НАН України, 1997. – 455 с.
110. Мазурок П. Державні заходи щодо регулювання диференціації доходів населення і зниження бідності / П. Мазурок // Україна: аспекти праці. – 2004. – № 6. – С. 21–25.
111. Макаренко П. М. Моделі аграрної економіки / П. М. Макаренко. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 682 с.
112. Малік М. Й. До питання сталого розвитку сільських територій / М. Й. Малік // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 51–55.

113. Малік М. Й. Мотивація виробничої діяльності в аграрній сфері економіки: моногр. / М. Й. Малік. – К. : ІАЕ, 1995. – 177 с.
114. Малік М. Й. Проблеми розвитку сільських територій. Стратегія розвитку України / М. Й. Малік, В. А. Пулім // Науковий журнал. – 2008. – № 1–2. – С. 35–42.
115. Мамонова В. В. Методологія управління територіальним розвитком: моногр. / В. В. Мамонова. – Х. : Вид-во ХарРІНАДУ “Магістр”, 2006. – 196 с.
116. Мармоза А.Т. Практикум з сільськогосподарської статистики: навч. посіб. / А. Т. Мармоза. – Житомир : Вид-во Державного агроекологічного ун-ту, 2004. – 490 с.
117. Матеріальний добробут сільських жителів: навч. посіб. / [Борщевський П. П., Вітвіцький В. В., Дієсперов В. С. та ін.] ; за заг. ред. П. Т. Саблука. – К.: Укр. Академія держ. управління при Президентові України, 2002. – 369 с.
118. Матюха М. М. Економіка праці та соціально-трудова відносина: навч. посіб. / М. М. Матюха. – К. : Університет “Україна”, 2007. – 306 с.
119. Махсма М. Б. Економіка праці та соціально трудові відносина / М. Б. Махсма. – К. : Атака, 2005. – 304 с.
120. Микитенко І. А. Аграрний сектор України за умов становлення нової соціально-економічної системи – глобалізму / І. А. Микитенко // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 29–35.
121. Михайлова Л. І. Економічні основи формування людського капіталу в АПК / Л. І. Михайлова. – Суми: Довкілля, 2003. – 326 с.
122. Місце Вінницької області в економіці України [стат. зб.] / [за ред. С. Н. Ігнатова]. – Вінниця : ДКС України, 2009. – 170 с.
123. Мішенін Є. Соціально-економічні та екологічні напрями розвитку сільських територій / Є. Мішенін, Р. Косодій // Економіка АПК. – 2005. – № 5. – С. 98–104.

124. Могильний О. М. Регулювання аграрної сфери / О. М. Могильний. – Ужгород : ІВА, 2005. – 400 с.
125. Могильний О. М. Стратегія Європейського Союзу щодо підвищення рівня зайнятості в аграрній сфері / О. М. Могильний // Економіка та держава. – 2006. – № 4. – С. 83–88.
126. Модернізація суспільного сектору економіки в умовах глобальних змін: моногр. / [Васіна Л. Ю., Монастирський Г. Л., Жилюк Т. П. та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Мельник. – Тернопіль : Економічна думка, 2009. – 257 с.
127. Мостовий М. А. Соціально-економічний розвиток сільських територій / М. А. Мостовий // Економіка АПК. – 2006. – № 2. – С. 136–140.
128. Назаренко В. Государственное регулирование сельского хозяйства в странах с развитой рыночной экономикой / В. Назаренко, А. Папцов. – М. : Информагробизнес, 2002. – 84 с.
129. Назаренко В. И. Аграрная политика России в период реформ / В. И. Назаренко. – М. : Институт Европы РАН, 2005. – 624 с.
130. Нелеп В. М. Планування розвитку сільських територій і бюджети сільських рад / В. М. Нелеп, М. І. Фурсенко // Економіка АПК. – 2005. – № 4. – С. 107–112.
131. Новіков В. Подолання бідності – нагальна проблема соціальної політики / В. Новіков // Україна: аспекти праці. – 2004. – № 1. – С. 18–25.
132. Онищенко О. Концептуальні проблеми майбутнього українського села і селянства / О. Онищенко, В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 24–29.
133. Організаційно-економічні проблеми розвитку АПК: кол. монографія у 4-х ч. / [за ред. П. Т. Саблука та ін.]. – Ч.1. Соціально-економічні проблеми розвитку села. – К. : ІАЕ, 2002. – 571 с.
134. Основи аграрного підприємництва / [М. Й. Малік, В. В. Зіновчук, Ю. О. Лупенко та ін.]; за ред. М. Й. Маліка. – К. : Ін-т аграр. екон., 2001. – 582 с.

135. Основи економіки праці: навч. посіб. / Д. П. Богиня, О. А. Грішнова. – К. : Знання-Прес, 2002. – 387 с.
136. Осовська Г.В. Управління трудовими ресурсами: навч. посіб. / Г. В. Осовська, О. А. Крушельницька. – К. : Кондор, 2008. – 224 с.
137. Павлов О. І. Постіндустріальна модель зайнятості сільського населення України / О. І. Павлов // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 5. – С. 8–14.
138. Павлов О. І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління: моногр. / О. І. Павлов. – Одеса : Астропринт, 2006. – 360 с.
139. Павлов О. І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель: моногр. / О. І. Павлов. – Одеса : Астропринт, 2009. – 334 с.
140. Перри Дж. Концепція ринка труда; [пер. с англ.] / Дж. Перри, Р. Холл, М. Фелдстайн. – М. : Московская школа политических исследований, 2006. – 587 с.
141. Петриков А. В. Политика сельского развития в России: проблемы и приоритеты [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.viari.ru>
142. Петриков А. В. Проблемы и перспективы устойчивого развития сельских территорий России / А. В. Петриков // Економіка АПК. – 2005. – № 4. – С. 123–128.
143. Петюх В. М. Ринок праці та зайнятість: навч. посіб. / В. М. Петюх. – К. : КНЕУ, 1999. – 288 с.
144. Позняк О. Теоретико-методичні основи дослідження самозайнятості в Україні / О. Позняк // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 8. – С. 3–7.
145. Покришук В. Мотиваційна поведінка безробітної молоді в Україні / В. Покришук, Л. Горошко // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 8. – С. 7–12.

146. Попов Н. А. Экономика сельского хозяйства: с основами сельского предпринимательства: учеб. / Н. А. Попов. – М. : ЭКМОС, 1999. – 352 с.
147. Попова О. Л. Зайнятість на селі: наслідки аграрного реформування / О. Л. Попова, Н. М. Скурська // Економіка АПК. – 2006. – № 7. – С. 132–133.
148. Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств / [Саблук П. Т., Зубець М. В., Месель-Веселяк В. Я. та ін.]. – К. : ІАЕ, 2000. – 647 с.
149. Постанова Кабінету Міністрів України від 19 верес. 2007 р. № 1158 “Про Державну цільову програму розвитку українського села на період до 2015 р.” // Офіц. вісн. України. – 2007. – № 73. – С. 7–46.
150. Правільєв О. В. Специфіка трудових відносин на українському ринку та формування ефективності політики зайнятості / О. В. Правільєв // Формування ринкових відносин в Україні. – 2004. – № 11. – С. 91–94.
151. Право соціального забезпечення України: навч. посіб. / [Синчук С. М., Буряк В. Я.] ; за ред. С. М. Синчук. – К. : Знання, 2006. – 318 с.
152. Праця України у 2009 році [стат. зб.]. – К. : Держкомстат, 2010. – 306 с.
153. Проблемы трансформации и перехода к регулируемой рыночной экономике / [Герасименко В. В., Фальцман В. К. и др.] ; под ред. Э. Н. Крылатых. – М. : ТЕИС, 1999. – 77 с.
154. Прокопа І. В. Виробнича сфера села; сільське життєве середовище / [І. В. Прокопа, Д. О. Мотруніч, Л. О. Шепотько та ін.]. – К. : НАНУ, Ін-т економіки, 2001. – 119 с.
155. Прокопа І. В. Господарський механізм відтворення умов життя працівників аграрної сфери: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.07.02 “Економіка сільського господарства і АПК” / І. В. Прокопа. – К., 1996. – 35 с.

156. Прокопа І. В. Соціальна інфраструктура села: формування нового механізму розвитку / І. В. Прокопа. – К. : НАНУ, Ін-т економіки, 1996. – 172 с.
157. Реформування соціальної сфери села: організаційно-методичні засади / [за ред. П. Т. Саблука]. – К. : ІАЕ УААН, 2000. – 475 с.
158. Розвиток господарських формувань і організація виробництва в аграрній сфері АПК / [М. В. Зубець, П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк та ін.]. – К. : ІАЕ УААН, 1999. – 296 с.
159. Розподіл постійного населення України за статтю та віком на 1 січня 2010 року. [стат. зб.]. – К. : ДКС, 2010. – 450 с.
160. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1609-р від 11 серпня 2010 р. “Про затвердження плану невідкладних заходів щодо погашення заборгованості із заробітної плати” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
161. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 536-р від 21 грудня 2005 р. “Про схвалення Концепції Комплексної програми підтримки розвитку українського села на 2006–2010 роки” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
162. Рынок труда, занятость населения, экономика ресурсов для труда: учеб. пособие / [Рофе А. И., Збышко В. Г., Ишин В. В.]; под. ред. проф. А. И. Рофе. – М. : Просвещение, 2007 – 620 с.
163. Рябокони В. П. Основні напрями соціально-економічної перебудови та розвитку українського села / В. П. Рябокони // Економіка АПК. – 2008. – № 6. – С. 3–6.
164. Рябокони В. П. Формування фінансової стабільності розвитку соціальної сфери на селі / В. П. Рябокони // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С. 57–60.
165. Саблук П. Т. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє. Науково-популярні нариси у трьох томах

/ П. Т. Саблук. – К. : ІАЕ УААН, 2001. – Т. 1.– 432 с.; Т. 2. – 481 с.; Т. 3. – 456 с.

166. Саблук П. Т. Від постановки до вирішення. Вибрані статті з питань аграрної економіки / П. Т. Саблук. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – 450 с.

167. Саблук П. Т. Демографічні проблеми українського села: наук. доповідь / П. Т. Саблук, К. І. Якуба. – К. : ІАЕ УААН, 2002. – 37 с.

168. Саблук П. Т. Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України у ХХІ столітті / П. Т. Саблук. – К. : ІАЕ УААН, 2001. – 638 с.

169. Саблук П.Т. Розвиток земельних відносин в Україні / П. Т. Саблук. – К. : ННЦ ІАЕ, 2006. – 396 с.

170. Саблук П. Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави / П. Т. Саблук // Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: матеріали Сьомих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників (Київ, 9–10 листоп. 2005 р.). – К. : УААН, ННЦ “ІАЕ”, 2005. – С. 4–18.

171. Саблук П. Т. Ціноутворення в період ринкового реформування в АПК : моногр. / П. Т. Саблук. – К. : ННЦ ІАЕ, 2006. – 440 с.

172. Самуельсон Пол А. Економіка: учеб.; [пер. с англ.] / Пол А. Самуельсон. – Севастополь : Ахтиар, 1995. – 384 с.

173. Сільське господарство України: криза та відновлення / [Штефан фон Крамон-Таубадель, Сергій Дем’яненко, Арнім Кун]. – К. : КНЕУ, 2004. – 207 с.

174. Сільський сектор України: на рубежі тисячоліть / [Л. О. Шепотько, І. В. Прокопа, С. О. Гудзинський, В. Д. Яровий]. – у 2 томах. – Т. 2. Соціальні ресурси сільських територій. – К.: Ін-т економіки НАНУ, 2003. – 466 с.

175. Соколенко С. І. Кластери в глобальній економіці: [наукове видання] / С. І. Соколенко. – К. : Логос, 2004. – 848 с.

176. Социальные реформы в странах с переходной экономикой: проблемы и опыт: моногр. / [Кадомцева С. В., Джексебаева Л. Н., Кулекеев Ж. А. и др.] ; под ред. С. В. Кадомцевой. – М. : ИКЦ “ДИС”, 1997. – 222 с.
177. Соціальна безпека: теорія та українська практика: моногр.; / [Колот А. М., Роговий В. В., Новікова О. Ф. та ін.] ; за заг. ред. І. Ф. Гнибіденка. – К. : КНЕУ, 2006. – 292 с.
178. Соціальна інфраструктура села: навч. посіб. / [за ред. П. Т. Саблука, М. К. Орлатого]. – К. : ІАЕ УААН, 2002. – 465 с.
179. Соціальна сфера села України: регіональний аспект / [Саблук П. Т., Орлатий М. К. та ін.] ; за ред. П. Т. Саблука. – К. : НДІ “Укragenпромпродуктивність”, 2003. – 605 с.
180. Соціальний захист населення України: моногр. / [Гнибіденко І. Ф., Кравченко М. В., Новікова О. Ф. та ін.] ; за ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2009. – 181 с.
181. Соціальний захист населення України: навч. посіб. / [Вакуленко В. М., Орлатий М. К. та ін.]. – К. : НАДУ: Фенікс, 2010. – 211 с.
182. Соціальний рівень життя населення. [стат. зб.]. – Вінниця : ГУС у Вінницькій області, 2009. – 208 с.
183. Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України. [стат. зб.]. – К.: Держкомстат, 2008. – 270 с.
184. Соціально-трудоий потенціал: теорія і практика. В 2-х ч. / [Долішній М. І., Злупко С. М., Бандур С. І. та ін.]; під ред. М. І. Долішнього, С. М. Злупка. – К. : Наук. думка, 1994. – Ч.1. – 264 с.
185. Статистичний щорічник Вінниччини за 2009 рік / [за заг. ред. С. Н. Ігнатова]. – Вінниця: [б.в.], 2010. – 638 с.
186. Статистичний щорічник України за 2009 рік / [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2010. – 568 с.

187. Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення / [Лукінов І. І., Юрчишин В. В. та ін.]. – К. : ІАЕ УААН, 1996. – 664 с.
188. Талан М. Безробіття: світова динаміка / М. Талан, В. Берлінський // Людина і праця. – 2006. – № 9. – С. 23–24.
189. Талан М. Зайнятість на селі: проблеми та перспективи / М. Талан, В. Берлінський // Людина і праця. – 2006. – № 9. – С. 17–20.
190. Таршина О. С. Теоретичні аспекти зайнятості трудових ресурсів і формування ринку робочої сили / О. С. Таршина // Економіка та держава. – 2006. – № 4. – С. 92–94.
191. Трансформаційна економіка: навч. посіб. / [Савчук В. С., Зайцев Ю. К., Малий І. Й та ін.] – К. : КНЕУ, 2008. – 614 с.
192. Трудовий потенціал і зайнятість: теоретичні основи та регіональні особливості / [Долішній М. І., Злупко С. М., Злупко Т. С. та ін.] ; відп. ред. Долішній М. І. – Львів: [б.в.], 1997. – 422 с.
193. Трудовий потенціал села: наук. вид. / [І. Ф. Гнибіденко, С. О. Гудзинський, В. В. Вітвіцький та ін.] ; відп. за вип. М. К. Орлатий. – К. : Укр. акад. Держ. управління при Президентові України, 2003. – 73 с.
194. Туган-Барановський М. І. Політична економія: Курс популярний / М. І. Туган-Барановський. – К. : Наук. думка. – 1994. – 264 с.
195. Указ Президента України від 03 грудня 1999 р. № 1529/99 „Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки”: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
196. Указ Президента України від 10 листопада 1999 р. № 666/94 “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва”: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
197. Указ Президента України від 11 липня 2005 р. № 1073/2005 “Про вдосконалення державного регулювання у сфері зайнятості населення на

ринку праці в Україні”: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

198. Указ Президента України від 20 грудня 2000 р. № 1356/2000 “Про основні засади розвитку соціальної сфери села”: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

199. Указ Президента України від 21 лютого 2002 р. № 170/2002 “Про додаткові заходи щодо вирішення соціальних проблем на селі та подальшого розвитку аграрного сектору економіки”: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

200. Українське село: проблеми і перспективи / [Шепотько Л. О., Прокопа І. В., Крисанов Д. Ф. та ін.] ; за заг. ред. Л. О. Шепотько. – К. : Урожай, 1991. – 240 с.

201. Фишер С. Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи; [пер. с англ. Г. Г. Сапова]. – М. : Дело, 1999. – 830 с.

202. Фінанси в період реформування агропромислового виробництва / [Дем’яненко М. Я., Алексійчук В. М., Борщ А. Г. та ін.]; за ред. М. Я. Дем’яненка. – К. : ІАЕ УААН, 2002. – 645 с.

203. Фірсова С. Г. Управління зайнятістю: системний підхід / С. Г. Фірсова // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 12. – С. 162–165.

204. Форми господарювання на селі (аналіз розвитку) / [Саблук П., Месель-Веселяк В. та ін.] ; за ред. П. Т. Саблука. – К. : ННЦ ІАЕ УААН, 2007. – 104 с.

205. Фридмен М. Количественная теория денег / М. Фридмен. – М. : Эльфпресс, 1996. – 675 с.

206. Харчук С. А. Трансформація зайнятого і безробітного сільського населення Вінниччини / С. А. Харчук // [Електронний ресурс] // Ефективна економіка. – 2010. – № 2. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nauka.com.ua>

207. Харчук С. А. Організаційно-економічні чинники підвищення зайнятості на селі / С. А. Харчук // АгроІнКом. – 2010. – № 4–6. – С. 81–84.

208. Харчук С. А. Поселенська структура села та рівень її облаштованості / С. А. Харчук // Економіка АПК. – 2010. – № 7. – С. 108–112.

209. Харчук С. А. Напрями ефективного формування зайнятості на селі та розвитку сільських територій / С. А. Харчук // Збірник наукових праць ТНЕУ. Серія “Наука молода”. – Вип. 13. – 2010. – С. 58–63.

210. Харчук С. А. Шляхи подолання бідності в Україні: матеріали междунар. науч.-практ. конф. [“Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании 2006”], (Одеса, листоп. 2006 р.) / С. А. Харчук. – Одеса, 2006. – С.45–47.

211. Харчук С. А. Рівень життя населення: проблеми і перспективи: матеріали наук.-практ. конф. [“Якість життя: проблеми, пріоритети і перспективи”], (Донецьк, 4 груд. 2007 р.) / С. А. Харчук. – Донецьк : [б.в.], 2007. – С.166–169.

212. Харчук С. А. Зайнятість як об’єктивна необхідність розвитку сільських територій: матеріали четвертої всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції [“Актуальні проблеми сучасної науки”] (Київ, 22–24 жовт. 2007) / С. А. Харчук. – Київ, 2007. – С. 53–55.

213. Харчук С. А. Економічні та соціальні передумови забезпечення зайнятості на селі: матеріали всеукр. наук.-практ. семінару [“Особливості реформування економіки України в умовах глобальної економічної кризи”], (Вінниця, 23 квітн. 2009 р.) / С. А. Харчук. – Вінниця : ВІЕ ТНЕУ, 2009. – С. 194–195.

214. Харчук С. А. Оцінка соціальної облаштованості сільських територій: матеріали Міжнар. науч.-практ. конф. з нагоди 15-річчя з дня створення Вінницького інституту економіки ТНЕУ [“Місце та роль України в глобалізованому світі: економічні, політичні, культурні аспекти”],

(Вінниця, 11–12 груд. 2009 р.) / С. А. Харчук. – Вінниця : ВІЕ ТНЕУ, 2009. – С. 208–211.

215. Харчук С. А. Соціально-економічний розвиток сільських територій в умовах економічної кризи: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. [“Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в умовах економічної нестабільності”], (Вінниця, 14 квіт. 2010 р.) / С.А. Харчук. – Вінниця : ВІЕ ТНЕУ, 2010. – С. 40–43.

216. Харчук С. А. Шляхи посилення мотивації зайнятості та розвитку сільських територій: матеріали економ. наук. інтернет-конф. [“Людський фактор в економіці та його перспективи в сучасній Україні”], (Тернопіль, 19 трав. 2010 р.) / С. А. Харчук. – Тернопіль: [б.в.], 2010. – С.48–50.

217. Харчук С. А. Соціальний захист населення і шляхи його досягнення: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. [“Теорія та практика трансформаційних перетворень в економіці, політиці та культурі за умов розвитку глобалізаційних процесів”], (Вінниця, 12–14 квіт. 2011 р.) – Вінниця: ВІЕ ТНЕУ, 2011. – С. 134–137.

218. Хомяков В. І. Економіка сучасної України: навч. посіб. / В. І. Хомяков. – К.: Кондор, 2009. – 428 с.

219. Хорунжий М. Й. Організація агропромислового комплексу: підруч. / М. Й. Хорунжий. – К. : КНЕУ, 2001. – 282 с.

220. Хоффманна Л. Рывок в рыночную экономику. Реформы в Украине: взгляд изнутри: пер. с англ. / [общ. ред. Л. Хоффманна, А. Зиденберга]. – К. : Феникс, 1997. – 297 с.

221. Цивільний кодекс України: прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 р. № 435 – IV // Відом. Верхов. Ради, 2003. – № 40–44. – С. 356.

222. Черенько Л. М. Рівень життя населення України / Л. М. Черенько. – К. : ТОВ Вид-во “Консультант”, 2006. – 428 с.

223. Чернега І. І. Зайнятість сільського населення на сучасному етапі ринкових перетворень / І. І. Чернега // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 138–142.
224. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2010 року. [стат. зб.]. – К. : ДКС, 2010. – 120 с.
225. Чухно А. Актуальні проблеми стратегії економічного і соціального розвитку на сучасному етапі / А. Чухно // Економіка України. – 2004. – № 5. – С. 14–23.
226. Шаульська Л. В. Соціально-трудова відносина як чинник розвитку трудового потенціалу / Л. В. Шаульська // Актуальні питання економіки. – 2005. – № 6. – С. 136–143.
227. Шеїн І. В. Про скорочення безробіття, підвищення трудозайнятості і життєвого рівня сільського населення / І. В. Шеїн, Т. В. Порудєєва // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2006. – № 1. – С. 42–48.
228. Шпичак О. М. Особисті підсобні господарства України – аналіз витрат та ефективності виробництва видів сільськогосподарської продукції / О. М. Шпичак. – К. : ІАЕ УААН, 2001. – 240 с.
229. Шубравська О. Сталий економічний розвиток: поняття і напрям дослідження / О. Шубравська // Економіка України. – 2005. – № 1. – С. 36–42.
230. Шульженко Ф. П. Соціально-правова держава в Україні: проблеми становлення та модернізації: моногр. / Ф. П. Шульженко. – К. : КНЕУ, 2007. – 392 с.
231. Шуст О. А. Принципи та методи просторової організації соціальної інфраструктури села в умовах економічних трансформацій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.10.01 “Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка” / О. А. Шуст. – Львів, 2004. – 17 с.

232. Юрчишин В. Аграрні революції в Україні у контексті зламів політичних епох: витоки і сутність / В. Юрчишин // Економіка України. – 2009. – № 3. – С. 45–57.
233. Юрчишин В. В. Рясніє Україна цвинтарями своєї історії... / В. В. Юрчишин – К. : ННЦ “Інститут аграрної економіки”, 2008. – 40 с.
234. Юрчишин В. В. Соціально-економічні проблеми розвитку аграрних відносин / В. В. Юрчишин // Економіка АПК. – 1999. – № 1. – С. 32–36.
235. Юрьева Т. В. Социальная рыночная экономика: учеб. / Т. В. Юрьева. – М. : Русская деловая лит-ра, 1999. – 414 с.
236. Ягодка А. Г. Соціальна інфраструктура і політика: навч. посіб. / А. Г. Ягодка. – К. : КНЕУ, 2000. – 212 с.
237. Якуба К. Соціально-демографічне відтворення сільського населення і трудового потенціалу аграрної сфери / К. Якуба // Україна: аспекти праці. – 1999. – № 5. – С. 22–24.
238. Якуба К. І. Демографічна політика в сільській місцевості України / К. І. Якуба. – К. : ІАЕ УААН, 1999. – 75 с.
239. Якуба К. І. Життєвий і трудовий потенціал сільського населення України. Теорія, методологія, практика / К. І. Якуба. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 362 с.
240. Якуба К. І. Людський фактор у реформуванні аграрної економіки / К. І. Якуба // Економіка України. – 2004. – № 5. – С. 69–75.
241. Якуба К. І. Якість трудового потенціалу аграрної сфери АПК / К. І. Якуба // Економіка АПК. – 1995. – № 7. – С. 70–76.
242. Ярковий А. О. Сімейні господарства як форма зайнятості сільського населення / А. О. Ярковий // Економіка АПК. – 2006. – № 2. – С. 132–136.

ДОДАТКИ

Рівень зареєстрованого безробіття у Вінницькій області на початок 2010 року

Район	Загальна кількість населення (постійна), осіб	Кількість працездатного населення, осіб (від 16-до 55 років – жінки, від 16-до 60 років – чоловіки)			Кількість безробітних, осіб (економічно активне населення)		Рівень безробіття, %
		усього	у т.ч.	із них молодь	усього	молодь у віці до 35 років	
			15–70 р.	15–35 р.			
Барський	54785	29976	38275	14197	722	564	4,5
Бершадський	63622	34830	43929	15746	408	214	2,0
Вінницький	75530	45036	43980	22618	303	225	1,2
Гайсинський	59749	33309	42403	16126	499	374	3,2
Жмеринський	36714	18989	24397	9198	460	359	1,9
Іллінецький	39008	21345	26851	10263	468	341	5,0
Калинівський	60096	33826	42488	16516	457	349	2,5
Козятинський	42099	22214	28574	10451	422	346	2,3
Крижопільський	35785	20151	25183	9196	623	425	6,6
Липовецький	40275	21770	27946	10392	264	207	2,2
Літинський	37661	19624	25364	8855	265	189	2,7
Могилів – Подільський	35238	18944	24526	8677	509	408	2,6
Мурованокуриловецький	29033	14501	19064	6453	248	169	3,9
Немирівський	52212	28372	36090	13805	364	242	2,4
Оратівський	23313	11820	15204	5360	296	213	6,7
Піщанський	22313	12505	15703	5867	345	220	5,5
Погребищинський	32829	16908	21917	8036	366	340	6,4
Теплицький	30891	16640	21471	7695	241	171	3,5
Тиврівський	44174	24565	31277	11836	208	178	1,8
Томашпільський	35470	19727	24721	9020	513	399	5,6
Тростянецький	37838	21375	27177	9403	335	266	3,6
Тульчинський	58534	32415	41317	15248	392	366	2,7
Хмільницький	39242	20174	25995	9463	330	214	1,7
Чернівецький	23745	12208	15959	5726	379	317	7,7
Чечельницький	23275	12586	15824	5738	230	209	4,4
Шаргородський	59571	33088	41762	15658	385	334	2,8
Ямпільський	42683	22890	29451	10216	527	319	5,0

Джерело: Статистичний щорічник Вінниччини за 2009 рік / [за ред. С.Н. Ігнатова]. – Вінниця: [б.в.], – 2010. – С.425.

**Характеристика сільської поселенської мережі на початок року
у Вінницькій області та Україні, 1991–2010 рр.***

Показник	Вінницька область						Україна					
	1991	1996	2001	2006	2010	2010 до 1991 р., %	1991	1996	2001	2006	2010	2010 до 1991 р., %
Кількість:												
районів	27	27	27	27	27	100,0	489	490	490	490	490	100,2
сільських рад	637	662	662	661	661	103,8	9982	10210	10263	10270	10279	103,0
сіл	1467	1466	1466	1466	1466	99,9	28826	28837	28651	28574	28502	98,9
Чисельність сільського наявного населення, тис. осіб	1059,1	999,9	966,7	889,6	836,4	79,0	16800,0	16537,0	15754,0	15051,8	14438,1	85,9
Припадає сіл на:												
район	54,3	54,3	54,3	54,3	54,3	100,0	58,9	58,6	58,5	58,3	58,1	98,6
сільську раду	2,3	2,2	2,2	2,2	2,2	95,7	2,9	2,8	2,8	2,8	2,8	96,6
Припадає населення, осіб, на:												
район	39226	37033	34152	32948	30977	79,0	34356	33749	32151	30718,0	29466	85,8
сільську раду	1662,6	1510,4	1460,0	1345,9	1265,4	76,1	1683,0	1619,7	1535,0	1465,6	1404,6	83,5
населений пункт	722	682	629	619	571	79,1	583	573	550	542	512	87,8
Щільність сільського населення на 1 км ²	40	38	36	34	32	80,0	28	27	26	25	24	85,7

* Сформовано автором на підставі даних Держкомстату України.

Наявність об'єктів соціальної інфраструктури на сільській території *

Об'єкти	Вінницька область						Україна					
	1990	1995	2000	2005	2009	2009 до 1990, %	1990	1995	2000	2005	2009	2009 до 1990, %
Житловий фонд:												
кількість житлових будинків,	0,4	0,5	0,5	0,5	0,4		6,3	6,3	6,2	6,1	6,0	95,2
Україна – млн. од.,	438,9	459,4	467,7	455,5	440,4	100,3						
область – тис. од.												
загальна площа, млн.м ²	26,6	27,8	27,6	27,5	27,6	103,8	347,8	361,7	371,7	376,5	383,4	110,2
Дошкільні дитячі заклади	0,8	0,7	0,5	0,5	0,5	62,5	12,6	10,9	8,9	8,4	8,8	69,8
Загальноосвітні заклади	0,9	0,9	0,9	0,9	0,8	88,9	15,1	15,2	14,9	14,3	13,5	89,4
Будинки культури, клуби	1,3	1,2	1,1	1,0	1,0	76,9	21,0	19,8	17,7	16,8	16,5	78,6
Бібліотеки	1,2	1,2	1,0	0,9	0,9	75,0	18,7	18,0	15,7	15,1	15,2	81,3
Кіноустановки	1,2	0,8	0,8	0,8	0,3	25,0	22,2	13,6	5,9	2,5	1,6	7,2
Дільничні лікарні	0,1	0,1	0,06	0,05	0,04	40,0	1,6	1,4	0,9	0,7	0,6	37,5
Амбулаторно-поліклінічні заклади	0,1	0,09	0,2	0,2	0,2	200,0	1,6	1,8	2,4	3,1	3,4	212,5
Фельдшеро-акушерські пункти	1,1	1,0	1,0	0,9	0,9	81,8	16,4	16,4	16,1	15,5	15,1	92,1
Стадіони	-	-	0,007	0,007	0,004	-	517	566	291	275	269	52,0
Спортивні майданчики і поля	-	0,7	1,0	1,6	1,8	-	15,3	12,9	11,5	27,1	33,8	220,9
Магазини	2,9	2,9	1,8	1,4	1,2	41,4	60,5	48,2	29,8	19,0	13,9	23,0
Заклади громадського харчування	0,8	0,6	0,3	0,3	0,3	37,5	18,3	10,9	10,2	8,1	7,8	42,6
Будинки побуту	0,5	0,08	0,05	0,03	-	-	1,5	0,2	0,1	-	-	-
Телефонні станції	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	100,0	9,9	10,4	10,8	10,9	10,9	110,1

* Сформовано автором на підставі даних Держкомстату України.

Додаток Г

Введення в дію об'єктів соціальної інфраструктури*

Об'єкти	Вінницька область						Україна					
	1990	1995	2000	2005	2009	2009 до 1990, % (- відсоткові пункти)	1990	1995	2000	2005	2009	2009 до 1990, % (- відсоткові пункти)
Житлових будинків – усього, тис. м ² загальної площі	540	293	141	350	172	31,9	17447	8663	5558	7816	6400	36,7
Із них у сільській місцевості	180	106	51	135	38	21,1	3423	2207	1229	1728	1237	36,1
Частка села у загальній кількості, %	33,3	36,2	36,2	38,6	22,1	- 11,2 п.п.	19,6	25,5	22,1	22,1	19,3	- 0,3 п.п.
Дошкільних закладів-усього, тис.місць	1,6	0,3	0,09	-	-	-	47,6	6,6	0,6	0,6	0,6	1,3
Із них у сільській місцевості	1,3	0,2	0,09	-	-	-	19,7	3,1	0,3	0,3	0,3	2,0
Частка села у загальній кількості, %	81,3	66,7	100,0	-	-	-	41,4	47,0	50,0	50,0	66,7	25,3 п.п.
Середніх навчальних закладів-усього, тис. місць	7,4	1,4	0,04	0,05	0,3	4,1	163,9	54,2	15,4	10,6	6,1	3,7
Із них у сільській місцевості	3,9	0,7	0,04	0,05	-	-	60,8	17,7	8,6	5,2	2,6	4,3
Частка села у загальній кількості, %	52,7	50,0	100,0	100,0			37,1	32,7	55,8	49,0	42,6	5,5 п.п.
Лікарняних закладів-усього, тис. ліжок	0,03	0,2	-	-	0,08	26,7	6,4	2,5	0,8	0,9	1,0	15,6
Із них у сільській місцевості	-	0,05	-	-	-	-	0,8	0,3	0,1	0,2	0,3	37,5
Частка села у загальній кількості, %	-	25,0	-	-	-	-	12,5	12,0	12,5	22,2	30,0	17,5 п.п.
Амбулаторно-поліклінічних закладів – усього, тис. відвідувань за зміну	0,2	0,1	-	-	0,06	30,0	20,4	9,9	2,3	4,0	2,7	13,2
Із них у сільській місцевості	0,2	0,1	-	-	-	-	6,4	2,0	0,8	0,6	0,3	4,7
Частка села у загальній кількості, %	100,0	100,0	-	-	-	-	31,4	20,2	34,8	15,0	11,1	-25,3 п.п.
Клубів і будинків культури-усього, тис. місць	3,9	0,7	-	-	-	-	37,5	5,4	1,0	0,9	0,7	1,9
Із них у сільській місцевості	3,9	0,3	-	-	-	-	32,1	4,0	1,0	0,8	0,5	1,6
Частка села у загальній кількості, %	100,0	42,9	-	-	-	-	85,6	74,1	100,0	88,9	71,4	- 14,2

* Сформовано автором на підставі даних Держкомстату України.

**Динамічні зрушення в основних демографічних показниках у сільській місцевості Вінницької області
за 2002–2009 рр.***

Показник	Р і к								2009 р. до 2002 р., %
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	
Чисельність наявного населення, тис. осіб	937,5	921,9	907,0	889,7	873,5	859,4	847,4	836,4	89,2
Щільність населення, осіб на 1 км ²	68	66	65	65	64	64	63	62	91,2
Кількість народжених, осіб	7826	7485	7503	7341	7790	8041	8559	8722	111,4
Рівень народжуваності, осіб на 1000 жителів	8,3	8,1	8,2	8,2	8,8	9,3	10,0	10,4	125,3
Кількість померлих, осіб	19674	19967	19434	20609	19417	19328	18532	17703	89,9
Рівень смертності, осіб на 1000 жителів	20,8	21,5	21,3	22,9	22,0	22,3	21,7	21,0	100,9
Кількість померлих дітей віком до 1 року, осіб	51	52	58	64	85	86	92	87	170,6
Смертність дітей віком до 1 року з розрахунку на 1000 живонароджених	9,4	6,9	7,7	8,6	11,0	10,8	10,8	10,0	106,4
Природний приріст (скорочення) населення, осіб	- 11848	- 12482	- 11931	- 13268	- 11627	- 11287	- 9973	- 8981	75,8
Природний приріст (скорочення) населення з розрахунку на 1000 жителів	-12,5	-13,4	-13,1	- 14,7	- 13,2	- 13,0	- 11,7	- 10,6	84,8
Міграційний приріст (скорочення) населення, осіб	- 2497	- 3027	- 3027	- 4078	- 4528	- 2835	- 2012	- 2005	80,3
Міграційний приріст (скорочення) населення з розрахунку на 1000 жителів	- 2,6	- 3,3	- 3,4	- 4,5	- 5,1	- 3,3	- 2,3	- 2,4	92,3
Загальний приріст (скорочення) населення, осіб	- 14345	- 15509	- 15003	- 17346	- 16155	- 14122	- 11985	- 10986	76,6
Загальний приріст (скорочення) населення з розрахунку на 1000 жителів	- 15,1	- 16,7	- 16,5	- 19,2	- 18,3	- 16,3	- 14,0	- 13,0	86,1

* Сформовано автором на підставі даних Держкомстату України.

Динаміка чисельності зайнятого населення Вінницької області за видами економічної діяльності

Показник	2000 р.		2005 р.		2007 р.		2008 р.		2009 р.		2000 р. до 2009 р., %
	тис. осіб	%	тис. осіб	тис. осіб	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	
Всього зайнято за видами економічної діяльності	839,4	100	723,0	100	726,8	100	725,6	100	693,5	100	82,6
У тому числі:											
галузі матеріального виробництва	656,0	78,1	511,5	70,8	518,8	71,3	513,1	70,6	486,3	70,1	74,1
з них:											
сільське господарство, мисливство, лісове господарство	342,8	40,8	226,3	31,3	208,8	28,7	195,4	26,9	193,0	27,8	56,3
несільськогосподарські галузі	313,2	37,3	285,2	39,5	310,0	42,6	317,7	43,7	293,3	42,3	93,6
У тому числі:											
промисловість	131,8	15,7	107,7	14,9	101,6	14,0	98,2	13,5	84,0	12,1	63,7
будівництво	23,8	2,8	25,0	3,5	27,2	3,7	27,4	3,8	21,1	3,0	88,7
діяльність транспорту та зв'язку	52,4	6,3	45,3	6,3	48,1	6,6	51,6	7,1	49,6	7,2	94,7
торгівля, громадське харчування, матеріально-технічне забезпечення, збут, заготівля	105,2	12,5	107,2	14,8	133,1	18,3	140,5	19,3	138,6	20,0	131,7
невиробнича сфера	183,4	21,9	211,5	29,2	208,0	28,7	212,5	29,4	207,2	29,9	112,9
У тому числі:											
житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування та інші галузі	70,9	8,5	93,6	12,9	88,9	12,2	93,4	13,0	89,8	12,9	126,7
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	52,9	6,3	54,5	7,5	54,1	7,5	54,2	7,5	52,4	7,6	99,1
освіта	59,6	7,1	63,4	8,8	65,0	9,0	64,9	8,9	65,0	9,4	109,1

Джерело: Статистичний щорічник Вінниччини за 2009 рік / [за ред. С.Н. Ігнатова]. – Вінниця: [б.в.], – 2010. – С. 413.